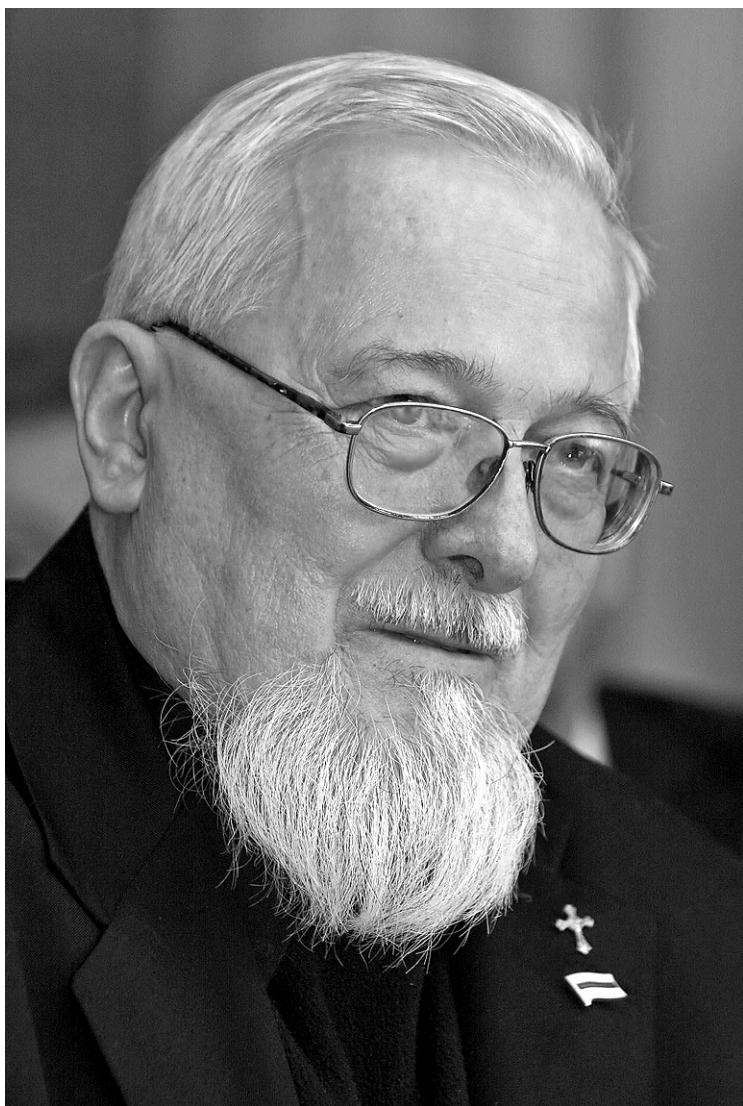

Бібліятэка часопіса
«Беларускі Гістарычны Агляд»

Аляксандар Надсан

Pro patria aliena

Кляштар беларускіх
айцоў Марыянаў у Друі
(1924—1938)

Менск
2006

УДК 282:235 (092)

ББК 86.375

На 12

Бібліятэка часопіса „Беларускі Гістарычны Агляд“

Надсан А.

На 12 *Pro patria aliena: Кляштар беларускіх айцоў марыянаў у Другі (1924—1938).* — Менск, 2006. — 160 с.

(Бібліятэка часопіса „Беларускі Гістарычны Агляд“)

Праца прысьвечаная гісторыі кляштару беларускіх айцоў марыянаў у Другі ў пэрыяд між дзізвіюма сусьветнымі войнамі мінулага стагодзьдзя на фоне тагачаснай палітычнай і рэлігійнай ситуацыі ў Заходняй Беларусі, а таксама ватыканскай усходняй палітыкі. Разглядаюцца прычыны, з якіх кляштар ня змог зрабіць свой унёсак у справу адраджэння Грэка-Каталіцкай царквы ў Беларусі і ня здолеў стаць цэнтрам беларускага духоўнага жыцця для каталіцкага рымскага (лацінскага) абраду, як пра тое марылі ягоныя заснавальнікі. У працы выкарыстаныя шматлікія, у большасці дагэтуль невядомыя архіўныя матэрыялы з фондаў Бібліятэкі Францішка Скарыны ў Лёндане.

УДК 282:235 (092)

ББК 86.375

© Аляксандар Надсан 2006

УСТУПНАЕ СЛОВА

Выйшлі роднай вёскі дзеци
Паміраць на белым съвеце,
Расьсяваць па съвеце косьці
Праз кагосьці, за кагосьці.

Янка Купала

„Друйскі манастыр, калі зыйшліся ў ім а. Фабіян Абрантовіч, вучоны, глыбокі філёзаф, але такжа прости і самаахварны; а. Язэп Германовіч, паэт, пісьменьнік, выхаваўца моладзі; а. Віталіс Хамёнак, апостал народу, што знаў кожную вёску і кожнага жыхара ў Друйскай парафіі, а слыў сярод іх як запраўдны съвяты; а. Дашута, д(окта)р кан(анічнага) права, зааханы ў літургічным съпеве; калі ўсе гэтыя айцы згодна пад кірауніцтвам Цікоты ўзяліся за працу ў манастыры, у парахвії, у школе, ня толькі Друя, але ўся заходняя Беларусь адчула, што запраўды існуе беларускі рэлігійны цэнтр“.

Гэта радкі з недрукаванага жыцьцязісу айца Андрэя Цікоты, складзенага біскупам Чэславам Сіповічам у 1972 г. Яны адлюстроўваюць ня столькі сапраўдны стан рэчаў больш чым саракагадовай даёніны, колкі настальгічны погляд аўтара на тыя часы, калі ён чатырнаццацігадовым юнаком упершыню пераступіў парог кляштару.

Згодна з задумаю ягонага заснавальніка, Віленскага біскупа і генэрала закону марыянаў блаславёнага Юрія Матулевіча, Друйскі кляштар айцоў марыянаў меў служыць духоўным патрэбам беларусаў каталікоў і працаўаць дзеля аб'яднання хрысьціянаў (Уніі) у адной Царкве Хрыстовай. Аднак да ягонае задумы варожа паставіліся польскія дзяржаўныя і духоўныя ўлады. Яна не знайшла разуменяня і ў ягонага непасрэднага наступніка ў марыянскім законе, Францішку (Пятру) Бучыса. Ён выкарыстаў беларускіх марыянаў у мэтах, далёкіх ад тых, дзеля якіх засноўваўся Друйскі кляштар.

Кароткія і часта недакладныя звесткі пра Друйскі кляштар можна знойсці ў шмат якіх досьледах па царкоўнай гісторыі Беларусі XX стагодзьдзя. З працаў, прысьвечаных непасрэдна Друйскаму кляштару, трэба найперш адзначыць арты-

кулы „Беларускія марыяны ў Другі“ Ю. Туранка і „Друйскі кляштар айцоў марыянаў“ К. Шыдлоўскага¹. Гэта былі бадай першыя сур’ёзныя, хоць кароткія і не зусім дакладныя спробы напісаць гісторыю Друйскага кляштару на аснове даступных аўтарам крніцаў.

Мне давялося доўгія гады жыць і працаўаць у Лёндане разам з колішнімі друйскімі законъянікамі: біскупам Чэславам Сіповічам, айцамі Язэпам Германовічам, Феліксам Журнем і Тамашом Падзявам. Узорныя сьвятары, цалкам адданыя Хрысту і Ягонай Царкве, шчырыя беларусы, яны ўсім сэрцам жадалі шчасця вечнага і дачаснага свайму народу. Тры з іх сталі сьвятарамі ўжо на чужыне. Чацьверты, айцец Германовіч, два разы быў змушаны пакідаць Бацькаўшчыну, другі раз назаўсёды. Праз усе гады жыцця на чужыне Беларусь засталася для гэтых сьвятараў тым, чым Ерусалім — для габрэя, які на выгнаныні ў Бабілёне казаў: „Калі забуду цябе, Ерусаліме, няхай будзе забытая правіца мая“ (*Пс. 136:5*).

У гэтай працы робіцца спроба прасачыць гісторыю Друйскага кляштару марыянаў ад ягонага заснавання да 1938 г. на фоне тагачаснай палітычнай і рэлігійнай сітуацыі ў Заходняй Беларусі, а таксама ватыканскай *Ostpolitik*, што выявлялася ў дзеянасці Папскай Камісіі *Pro Russia*. Як і мае ранейшыя працы (у якіх, дарэчы, закраналіся некаторыя аспекты гісторыі Другі)², напісаная яна на падставе шматлікіх і пераважна

¹ Туранак Юры. „Беларускія марыяны ў Другі“, *Спадчына*, №5, Менск 1991, с. 51—56; Шыдлоўскі Кастусь. „Друйскі кляштар айцоў марыянаў“, *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*, т. 3, Менск 1996, с. 290 (тое самае ў энцыклапедычным даведніку *Рэлігія і Царква на Беларусі*, Менск 2001, с. 94—95). Можна яшчэ прыгадаць артыкул Ч.С. (Чэслава Сіповіча) „З жыцця закону марыянаў“ у часопісе *Божым Шляхам*, №2, Лёндан, 1973, с. 2—4. Хоць артыкул напісаны быў друйскім клерыкам, у ім шмат недакладнасцяў. Напрыклад, аўтар кажа: „У друйскім касцеле і Малькаўшчыне <...> былі ўведзеныя беларускія казаныні“, але замоўчае, што беларускія казаніі былі ў Другі і да прыйсьця марыянаў, а ў 1930 г. марыяне іх спынілі.

² Друга і Грэка-Каталіцкая Царква, Лёндан, Божым Шляхам, 2001, 64 с.; Магдалена Радзівіл і Грэка-Каталіцкая царква ў Беларусі, Лёндан,

дагэтуль невядомых архіўных дакумэнтаў, што знаходзяцца ў фондах Бібліятэкі Ф. Скарыны ў Лёндане. Большасць гэтых дакумэнтаў паходзіць са збораў біскупа Чэслава Сіповіча, які намерваўся напісаць гісторыю кляштару, дзе ён пачынаў свой шлях служэння Богу і Бацькаўшчыне.

Словы *Pro patria aliena* (Для чужой Бацькаўшчыны), узятыя за назыву для гэтай працы, належалаць ня мне, а айцу Язэпу Германовічу. У гэтых трох словамах усё сказана пра лёс друйскіх марыянаў, ня толькі высланых у Харбін, але і тых, што мусілі працаўваць у тагачаснай Польшчы, дзе слова „паляк“ і „каталік“ успрымаліся большасцю як сынонімы. Сумна, калі людзі, якія мужна баранілі свае нацыянальныя і рэлігійныя права, адмаўляюць у іх іншым і пры гэтым карыстаюцца мэтадамі, наўзяздзіў падобнымі на тыя, ад якіх самім давялося пашырпець. Трэба спадзявацца, што такі стан рэчаў у нашыя дні адышоў у далёкую мінуўшчыну.

Лічу сваім прыемным абавязкам выказаць удзячнасць Вользе Калацкай, майму строгаму, але справядліваму рэдактару і крытыку, без чыёй дапамогі мне прыйшлося б часта чырванець. Дзякую таксама д-ру Ірыне Дубянецкай: нягледзячы на вялікую занятасць працаю над сваёй доктарскай дысэртацыяй (яе абарона бліскучая прайшла 24 чэрвеня ў Лювэнскім універсітэце), Ірина знайшла час прачытаць рукапіс гэтай працы і зрабіць вартасныя заўвагі і праўкі. Сяргей і Тацяна Дубаўцы, Генадзь Сагановіч, д-р Юры Туронак і тая ж Вольга Калацкая шмат дапамаглі мне ў пошуках патрэбных матэрыялаў у бібліятэках і архівах Варшавы, Вільні і Менску, за што ім складаю вялікую падзяку. І нарэшце, шчыра дзякую Ігару Лабацэвічу за тэхнічную падрыхтоўку тэксту да друку.

Аляксандар Надсан

Лёндан, 25 сакавіка 2006 г.,
Святое Дабравешчанье.

Божым Шляхам, 2004, с. 26—70; таксама на ангельскай мове: *Princess Magdalena Radzivill and the Greek Catholic Church in Belarus*, London, 2004, 39 р.; *Біскуп Чэслаў Сіповіч: святар і беларус*, Менск, БелФранс, 2004, с. 7—49.

„PRO ALBORUSSIS“

„Pro alborussis, quae gens... nulos
religiosos indigenos habet.“

З ліста блаславёна га Юрыя Матулеўіча
Папу Плю XI 9 чэрвеня 1923 г.

Кляштар беларускіх айцоў марыянаў у Другі афіцыйна пачаў сваё існаваньне 7 траўня 1924 г.³ У той дзень тагачасны пробашч Друйскай парафіі Антон Зянкевіч на падставе дэкрэта Віленскага біскупа Юрыя Матулеўіча ад 23 красавіка 1924 г. перадаў айцу Андрэю Цікоту з закону айцоў марыянаў паравільную царкву сьв. Тройцы, а таксама збудаваныні былога францішканскага (бэрнардынскага) кляштару, зачыненага расейскімі ўладамі ў 1835 г.

Думка заснаваць беларускі кляштар, відаць, найперш зьявілася ў блаславёна га Юрыя Матулеўіча, біскупа Віленскага. Сам нацыянальна съядомы летувіс, ён правёў большую частку свайго жыцця ў Польшчы, дзе здабыў пашану як узорны съятар, які шмат зрабіў у галіне сацыяльной справядлівасці. У канцы 1918 г. Матулеўіч прыехаў у Вільню, дзе на той час склалася напружанае становішча, бо палітычны й нацыянальны інтарэсы летувісаў і палякаў пераносіліся на царкоўную глебу. Ад самага пачатку ён хацеў быць біскупам для ўсіх сваіх вернікаў, незалежна ад нацыянальнасці, за што яму часта даводзілася цярпець і ад сваіх летувісаў, і ад палякаў. Як Матулеўіч разумеў абвязкі съятара, съведчаць ягонія слова, з якімі ён зъяўрнуўся да студэнтаў Віленскай ду-

³ Амаль усе аўтары, якія пісалі пра Друйскі марыянскі кляштар, падаюць год яго заснаванья як 1923. Насамрэч у 1923 г. (дакладней, 9 чэрвеня 1923 г.) біскуп Віленскі Юрыя Матулеўіч зъяўрнуўся да Святога Айца з просьбаю дазволіць заснаваць кляштар марыянаў у Другі „для беларусаў“. Рэскрыпт Святога Пасаду ў гэтай справе быў выдадзены 6 красавіка 1924 г. На яго аснове Матулеўіч выдаў 23 красавіка 1924 г. дэкрэт аб заснаванні кляштару. Перадача а. Зянкевічам паравільной царквы і кляштарных забудоўванинёй а. Цікоту адбылася 7 траўня 1924 г. Гэту дату трэба лічыць днём заснаванья марыянскага кляштару ў Другі.

хоўнай сэмінары 22 сакавіка 1919 г.: „Май сэрца съвтара і апостала <...> служы з вялікай стараннасцю людзям, дастасоўваіся да іх, а не змушай, каб яны вучыліся чужой мовы, бо табе так хochaцца. Ісус паслаў нас навучаць праўдаў веры, абвяшчаць Евангельле, а не навучаць моваў. Ісус загадаў нам клапаціцца пра збаўленыне людзей, а не каб мы, выкарыстоўваючы сълепату і цемнату народу, праводзілі (сярод яго) сваю нацыянальную палітыку“⁴.

У Вільні Матулеўіч упершыню сустрэўся з беларускім адраджэнскім рухам. Сваё стаўленыне да яго ён выказаў 27 лютага 1919 г. у гутарцы з маладым беларускім съвтаром Андрэем Цікотам: „Я сказаў (яму), што беларускаму адраджэнскуму руху ня буду супраціўляцца, нават буду яго падтрымліваць, каб ён не зышоў на дрэнны шлях <...> Я дадаў, што нацыянальнасці мяне не абыходзяць, але буду падтрымліваць іхнюю працу з наступных прычынаў: (1) Бачу, што беларускі народ цёмны, ня ведае катэхізму, ня ўмее спавядцацца. Найлепш ён навучыцца гэтых рэчаў, калі яго будуць вучыць на роднай мове. (2) Беларусы адраджаюцца, ажываюць, узьнімаюцца, і калі съвтары і каталіцкія сьвецкія людзі не накіруюць гэты рух на належны шлях, дык ён выкалеіцца і пойдзе супраць Царквы. (3) Задача Царквы — не навучаць моваў, а на зразумелай для людзей мове вучыць таго, што патрэбнае для збаўлення. (4) Беларусы, усьвядоміўшы сваю нацыянальную адметнасць, будуць пасля авбінавачваць Царкву, калі б тая старалася іх дэнацыяналізаваць. Нам мусіць таксама ляжаць на сэрцы клопат пра беларусаў праваслаўных і тых, што былі раней уніятамі. Да іх мы можам толькі наблізіцца, абвяшчаючы Божае слова на беларускай мове. Вось гэта съвтары беларусы павінны ўважаць за свой авбавязак і пакліканье“⁵.

Такое стаўленыне Матулеўіча да беларусаў выклікала супраціў з боку палякаў. Асабліва варожа яго ўспрымалі сябры партыі г. зв. Народнай дэмакратыі (у народзе званых „эндэкамі“), а яна мела шмат прыхільнікаў сярод польскіх ка-

⁴ Górski T. *Stosunek Biskupa Jerzego Matulewicza do spraw językowych w diecezji Wileńskiej 1918—1925*, Rzym, 1970, s. 46.

⁵ Górski, op.cit., s. 48.

тальцкіх съятароў. Матулеўіч не хацеў абвастраць і так напружаную сътуацию, і таму ён задумаў дапамагчы беларусам апасродкавана, стварыўшы беларускі рэлігійны асяродак — кляштар айцоў марыянаў.

Заснаваны ў другой палове XVII ст. у Польшчы закон марыянаў даволі хутка распаўсюдзіўся на землях Рэчы Паспалітай. Аднак на пачатку XX ст. ён амаль зусім заняпаў, калі расейскі ўрад пасъля паўстання 1863 г. забараніў каталіцкім законам прымаць новых кандыдатаў. У 1909 г. Матулеўіч таемна ад царскіх уладаў аднавіў закон, даў яму новую канстытуцыю і заснаваў навіцыят у Фрыбургу, што ў Швайцарыі, пад выглядам дому для студэнтаў-багаслоўяў. Пасъля 1915 г., калі ў выніку ваеных дзеяньняў німецкія войскі занялі Польшчу, Летуву і Заходнюю Беларусь, марыяне выйшлі з „падполья“. Пасъля вайны яны ўжо мелі свае законныя дамы ў Польшчы, Летуве, Латвіі, а таксама сярод летувіскай і польскай дыяспараў у ЗША.

Матулеўіч стаў першым галоўным кіраўніком, або г. зв. „генэралам“ адноўленага ім закону, і заставаўся на гэтай пасадзе да съмерці ў 1927 г. Таму ён не выпадкова абраў марыянаў для працы сярод беларусаў.

Першым беларускім марыянінам стаў а. Андрэй Цікота. У верасьні 1920 г. ён распачаў навіцыят (выпрабавальны пэрыяд) у Марыямпалі ў Летуве і праз год, 24 верасьня 1921 г., склаў законныя шлюбы. Затым ён паехаў у ЗША, але ўжо ўвесень 1923 г. апынуўся ў Другі. Спачатку займаў становішча другога вікарнага, або памочніка, а. Антона Зянкевіча. Першым вікарным быў а. Віталіс Хамёнак, які ў 1925 г. таксама ўступіў у закон марыянаў.

У міжчасе 9 чэрвеня 1923 г. Матулеўіч звярнуўся да Святога Айца з просьбаю даць дазвол на заснаванье кляштару ў Другі. У сваім лісьце ён між іншым кажа, што побач з адміністрацыяй парафіі марыяне маюць намер адбудаваць кляштар, заснаваць там ювэнат і навіцыят⁶, „для беларусаў, у сва-

⁶ Ювэнат — інтэрнат для хлопцаў, звычайна вучняў старэйшых клясаў гімназіі, магчымых будучых кандыдатаў у закон. Навіцыят — месца для „навіцыяў“, або паслушнікаў, г. зн. тых, хто, перш як

ёй бальшыні схізматыкаў, што да гэтага часу ня маюць сваіх законънікаў, якія б займаліся справай іхняга навяртаньня і збаўленьня“⁷.

Друга — невялікае старажытнае мястэчка ў паўночна-захаднім кутку Беларусі на левым беразе Дзвіны, дзе ў яе упłyвае рака Друйка. Ад 1921 г. па Дзвініне ў гэтым месцы праходзіла дзяржаўная мяжа між Польскай Рэспублікай і Латвіяй, і таму ў Друі ўсталяваўся аддзел польскіх памежных войскаў і мытня. Друйская каталіцкая парафія налічвала каля 5000 вернікаў і ахоплівала, апроч самога гораду, навакольныя вёскі. Большаясьць парафіянай складалі беларусы, якія пераважна мелі моцнае нацыянальнае пачуцьцё. У 1915—1917 гг. вікарным святаром у Друі быў Ільдэфонс Бобіч (1890—1944), больш вядомы як беларускі пісьменнік Пётра Просты. З 1907 г. ён друкаваўся ў *Нашай Ніве*, а з 1913 г. — у навастворанай каталіцкай газэце *Беларус*. У 1914 г. студэнтам у Рыме на аўдыенцыі ў Папы съв. Пія Х ён папрасіў і атрымаў блаславеніне для супрацоўнікаў і чытачоў *Беларуса*. Бобіч браў удзел у з’езьдзе беларускіх каталіцкіх святараў у Вільні 12—13 ліпеня 1921 г., дзе чытаў даклад аб беларускай каталіцкай выдаўецкай справе. У 1922 г. выйшла ягоная кніжка *Нядзеляшнія Эвангэлі і Навуки*. На жаль, пасля 1923 г. гэты несумненна здольны святар адышоў ад беларускага жыцьця.

У 1917 г. у Друі праводзіў свой летні адпачынак малады святар Адам Станкевіч (атрымаў свячаныні ў 1915 г.). Ён заснаваў там гурток Беларускай Хрысьціянскай Дэмакратыі, „каб жыцьцё і хрысьціянскае і беларускае больш паглыбіць і ўмацоўваць“. Вось што ён сам піша пра гэта: „Першай арганізацыяй на правінцыі Бел. Хр. Дэмакрацыі быў гурток у Дзісьнене <...>. Быў так жа ў тым часе заснаваны гурток бел(арускай) Хр(ысьціянской) Дэм(акраты) у Друі. Закладчыкам і

скласьці законныя шлюбы, праходзіць перыяд выпрабаваньня (звычайна адзін або два гады) пад кірауніцтвам дасьведчанага законніка — магістра навіцыяў. Навіцыям называецца таксама сам перыяд выпрабаваньня.

⁷ „Pro alborussis, quae gens maxima pars schismatica hucusque nullos religiosos indigenos habet, qui suae conversioni et saluti incumbant“.

кірауніком быў я, прабываючы там на вакацыях, як студэнт Пецярбургскай Дух(оўнай) Акадэмii. Прыймаў так жа ўдзел у працы гэтага гуртка і кс. Ф. Абрантовіч, які прабываў так жа на летніх вакацыях у Прыдруйску, на другім баку Дзвіны. Адбываліся бадай штонядзелі і што сьвята зборкі і вяліся гутаркі на тэмы грамадзка-хрысьціянскія і беларуска-народныя. Зборкі адбываліся ў кляшторных мурох пры касьцёле. Прыходзіла на іх звычайна многа людзей, пераважна сялян з усіх канцоў Друйскай парафii, а таксама частковая з парафii прыдруйскай, з Віцебшчыны⁸.

Улетку таго ж самага 1917 г. біскуп Віленскі Эдуард Роп рабіў візытацыю парафіяў Дзісеншчыны і Braslaŭščyny. На пачатку візытацыі беларускія сьвятары спытаўся ў яго, ці можна гаварыць казані па-беларуску, і біскуп адказаў: „Ня толькі можна, але й трэба“⁹. Першым зъявіўся са Словам Божым па-беларуску а. Адам Станкевіч 21 ліпеня ў Дзісне. Пасля ён і іншыя сьвятары гаварылі беларускія казані ў іншых парафіях, у тым ліку і ў Друі. Дарэчы, як піша Станкевіч, „у Другі дзеці пастыра (г. зн. біскупа Ропа — А. Н.) віталі беларускімі вершамі. Пастыр слухаў і са съязьмі на вачох казаў: «Ах, як люблю я гэтую мову і гэты народ»“¹⁰.

6—7 жніўня 1918 г. у Германавічах адбыўся зъезд сьвятароў Мёрскага дэканату, да якога належала Друя. Зъезд пастанавіў дамагацца беларускіх школаў „з беларускай мовай навучання, пры поўнай аўтаноміі для іншых народнасцяў“. На думку ўдзельнікаў, „абшар дзейнасці Каталіцкай Дэмакрацыі ў дэканате ёсьць беларускі“¹¹. У зъезьдзе браў удзел Антон Зянкевіч, які ў тым самым годзе ў Мікалаеве каля Дзісны пачаў гаварыць казані па-беларуску. У газэце *Крыніца* за 19.6.1921 г. ёсьць цікавая карэспандэнцыя з Мікалаева, падпісаная псеўданімам „Прыездны“: „Сяньня магу з вамі падзя-

⁸ Stankievič Adam. *Bielaruski Chryścijanski ruch*, Vyd. „Chryścijanskaj Dumki“, Vilnia, 1939, s. 160.

⁹ Stankievič Adam. *Rodnaja mova i šviatyniach*, Vyd. „Chryścijanskaj Dumki“, Vilnia, 1929, s. 99.

¹⁰ Op. cit., c. 102.

¹¹ Op. cit., c. 109.

ліца думкаю, што памалу ў нас пачынае аджываць думка аб Уніі. Усё часьцей чуваць у нас сярод праваслаўных беларусаў прыхільныя гутаркі аб злучэныні Царквы і Касцёла. «Хай будзе Унія», гавораць людцы. Ёсьць тут некалькі съвяшчэннікаў, якія ня толькі не чураюцца ідэі Уніі, але хацелі б сярод духавенства каталіцкага знайсці людзей, добра разумеючых усю важнасць гэтага сучаснага пытання і гатовых памагчы стварыць патрэбныя для Уніі варункі як з адной, так і з другой стараны. Мы добра помнім кс. Зянкевіча, які заўсёды быў гарачым старонінкам ідэі Уніі і хацеў яе з поля гутарак сапхнуць на грунт рэальнай працы. Нат у 1920 г. меўся адбыцца з гэтай мэтаю ў Мікалаеўве зъезд некулькіх ксяндзоў і съвяшчэннікаў, каб пакуль што прыватна абсудзіць, што ў цяперашнім часе можна зрабіць для дзела Уніі¹². Зъезд, праўда, так і не адбыўся — відаць, таму, што ў 1920 г. а. Зянкевіча перавялі ў Вільню, а ў 1922 г. ён стаў пробашчам у Другі. Ягоным вікарным съятаром (памочнікам) быў а. Віталіс Хамёнак, беларус, які яшчэ ў 1909 г., за чатыры гады да паступлення ў духоўную сэмінарыю, дасылаў свае допісы ў *Нашу Ніву*. Між іншым, нехта „Парафіянін“ пісаў на пачатку 1929 г. у польскай „эндэцкай“, варожай да ўсяго беларускага, газэце *Dzieńnik Wileński*: „Пачаткі працы на карысць беларушчыны ў Другі трэба аднесці да часу знаходжання тут ксяндза Антона Зянкевіча, які карыстаецца гэтай моваю і прымае беларускага дзеяча ксяндза Станкевіча, рэдактара *Крыніцы*“¹³.

Сам а. Андрэй Цікота ў лісьце да папскага нунцыя ў Варшаве за 9 чэрвеня 1938 г. так апісаў становішча ў Друйскай парафіі да прыйсьця туды марыянаў: „Съядомасць беларускай нацыянальнасці сярод людзей Друйскай парафіі перад тым, як прыйшлі законынікі закону аа. марыянаў, была даволі пашыраная. Асабліва падчас Расейскай рэвалюцыі беларускі рух рос з дня на дзень, так што ў часе кананічнай візытацыі, якую Найдастойны архібіскуп Эдуард Роп правёў у канцы 1917 году, адчувалася відавочная неабходнасць казаняў на

¹² *Krynica*, No. 19, Vilnia, 19 červenia 1921 h., s. 5.

¹³ Parafjanin, „Nieubłagana walka z polskością klasztoru białoruskiego“. *Dzieńnik Wileński*, No. 32, 8.2.1929.

беларускай мове, на якія, каб іх пачуць, прыходзіла нямала схізматыкаў. Ад часу гэтай візытацыі аж да заснаваньня ў Другі дому (кляштару) вышэй паймянёнага закону прапаведаваньне Слова Божага на беларускай мове адбывалася ў Друйскай царкве практична ў кожны съяточны дзень <...>. Па-за царквою беларуская дзейнасць праводзілася ў гуртках моладзі, было таксама ўжо нямала сяброў беларускай арганізацыі «Хрысьціянская Дэмакратыя»; нярэдка адбываліся беларускія тэатральныя пастаноўкі, у якіх часта браў удзел парафіяльны хор¹⁴.

Такім чынам, Друйскі марыянскі кляштар засноўваўся не на пустым месцы, а на добра падрыхтаваным беларускім грунце. Магчыма, менавіта таму біскуп Матулевіч і абраў Другую, каб зъдзейсніць сваю задуму.

Поруч з падрыхтоўкай да адкрыцця кляштару а. Цікота перадусім меў клапаціца пра заснаванье гімназіі. Першым дырэктарам гэтай установы стала польска Ванды Еўтэ, якая выкладала польскую мову. Яна належала да жаночага закону служжэніцаў Ісуса ў Эўхарыстыі („эўхарыстак“), якіх прыслалі у Другую на дапамогу Цікоту іхні заснавальнік біскуп Матулевіч. Супрацоўніцтва між Еўтэ і Цікотам, які старшыняваў у школьнай радзе, ня склалася. Увосень 1928 г. яе звольнілі з пасады дырэктара гімназіі і яна пакінула Другую.

Гімназія, якая насіла імя Сьцяпана Батуры¹⁵, была польскаю. Янка Багдановіч, будучы супрацоўнік друкарні імя

¹⁴ Cikoto A. Quandam informationes de Domo Druiensi Congr. CC. RR. Marianorum. (Копія ліста ў Бібліятэцы Ф. Скарыны ў Лёндане).

¹⁵ К. Шыдлоўскі ў сваіх артыкулах (гл. зноску №1) піша: „У 1924 арганізавана школа (з 1930 гімназія імя Страфана Баторыя), дырэктар у 1924—33 Цікота“. Тое самае адносна дырэктарства Цікоты піша Ч. Сіповіч. Насамрэч справа выглядае інакш. Віленскі ваявода Ў. Рачкевіч у лісьце да міністра разлігійных спраў і адукцыі за 22 чэрвеня 1928 г. пісаў: „У гімназіі імя Сьцяпана Батуры ў Друі <...> кс. Цікота зъяўляецца старшынём Школьнай Рады і мае вялікі ўплыв (W Gimnazjum im. Stefana Batorego w Drui <...> ks. Cikoto jest prezesem Rady Szkolnej i posiada duże wpływy“. Сам Цікота пісаў 28 кастрычніка 1928 г. польскому міністру ўнутраных спраў: „Ад навучальнага году 1923—24 дзякуючы вялікім намаганьням і вы-

Францішка Скарыны ў Вільні, правёўшы нейкі час у Другі ў 1925 г., заўважыў у сваіх успамінах: „У інтэрнаце панавала атмасфера чиста беларуская, а ў гімназіі — польская“¹⁶. Беларуская мова і літаратура ня толькі не выкладаліся як прадмет, але, паводле згадак аднаго з першых вучняў гімназіі, а. Тамаша Падзявы, вучням забаранялася размаўляць між сабою па-беларуску нават на перапынках. Ва ўспамінах пра а. Цікоту ён пісаў: „Мы прынялі спакойна выдадзеную ім (Цікотам — А.Н.) забарону гаварыць на тэрыторыі гімназіі па-беларуску ці па-габрэйску (сярод вучняў у гімназіі былі таксама габрэі — А.Н.), бо гэтую забарону ён разумна абгрунтаваў і матываваў патрэбай большай практыкі ў польскай мове, якая ў многіх з нас была яшчэ далёка не дасканалай“¹⁷.

Нацыянальна съядомая беларуская грамадзкасцьца Захо́днія Беларусі з вялікім цяжкасцямі змагалася за існаваныне

даткам нашага законнага дому ў Другі існуне польская гімназія імя караля Сыцяпана Батуры (*Gimnazjum Polskie im. kr. St. Batorego*). Сёлетнія выпускныя экзамены паказалі, што наша гімназія на да́лекім памежжы Польшчы (*na dalekich kresach Polski*) прыносіць карысыцьца дзяржаве, навуцы і польскасці. Наш дом (г. зн. кляштар — А.Н.), ня ў змозе аплочваць чужых дырэктараў, ужо два разы звязвартайсі да Віленскага аддзелу адкукацыі (*do Kuratorium Wileńskiego*) з просьбай зацьвердзіць дырэктарам ніжэйпадпісанага. Аддзел адкукацыі абодва разы адкінуў маю кандыдатуру, даочы не-двусэнсоўна зразумець, што робіць гэта пад націскам палітычных органаў (*pod naciskiem czynników politycznych*), бо сам ня бачыць ніякіх перашкодаў“. Такім чынам, ад пачатку гімназія насліла імя Сыцяпана Батуры, і Цікота ня быў ейным дырэктарам (хоць яму часам даводзілася выконваць абавязкі дырэктара).

¹⁶ Багдановіч Янка. *На жыццёвым шляху*, Менск, Маствацкая літаратура, 1992, с. 79.

¹⁷ Tomasz Podziawo. *Ojciec Andrzej Cikoto*, Chylice, 1959, s. 27. Машынапісная копія гэтай працы знаходзіцца ў Бібліятэцы Ф. Скарыны ў Лёндане. Віленскі ваявода Ўладыслаў Рачкевіч у справаздачы за 22 чэрвеня 1928 г. пра Другую міністру рэлігійных спрабаў і адкукацыі пісаў: „У гімназіі польская мова выкладаньня ўжываеца толькі ў часе лекцыяў, на перапынках праз увесь час вучні размаўляюць з а. Цікотам і іншымі па-беларуску“. Вучань гімназіі Падзява напэўна ведаў лепш за ваяводу моўную ситуацыю ў гэтай установе.

нешматлікіх беларускіх школаў, якія польскія ўлады намагаліся зачыніць. Таму, зразумела, яна не была ў захапленыні ад таго, што ў Другі марыяне заснавалі польскую, а не беларускую гімназію. Вось што піша пра гэта а. Тамаш Падзява: „Многія з нас прыйшлі ў гімназію ня толькі з абуджанай беларускай нацыянальной съядомасцю, але з распаленым да белага нацыяналізмам. Палянізацыя агромнай большасці беларусаў была вельмі балючай для нас, як і для ўсёй беларускай інтэлігенцыі, якая не магла дараваць а. Андрэю, што ён заснаваў польскую гімназію і кіраваў ёю. Толькі вялікія заслугі для свайго народу перад уступленнем у закон (марыянаў — А.Н.) і няспынны перасьлед з боку палякаў, для якіх ён ляльна працаваў, захавалі а. Андрэя ад перасьледу з боку беларускіх нацыяналістаў. Аднак яны стварылі вакол асобы а. Андрэя змову маўчаньяня. Ніхто пра яго не ўспамінаў, быццам гэты чалавек зусім не існаваў для беларускага грамадзтва“¹⁸.

Тамаш Падзява крыху згусціў фарбы, пішуучы пра „змову маўчаньяня“. Насамрэч ніякай змовы не было. Доказам можа служыць хоць бы той факт, што 25 сакавіка 1928 г. у Вільні на съяткаваныні ўгодкаў абвяшчэння незалежнасці Беларусі айцец Цікота ня толькі прысутнічаў, але адслужыў для ўдзельнікаў Святую Імшу. Газета *Беларуская Крыніца* пісала з гэтай нагоды: „Пры аўтары адзін з паважных і заслужаных нашых духоўных дзеячоў а. марыянін Цікота“¹⁹. Між іншым, прысутнасць Цікоты на беларускай урачыстасці не засталася не заўважанаю адпаведнымі польскімі органамі. Віленскі ваявода Ўладыслаў Рачкевіч у лісце, пазначаным „*tajne*“ (сакрэтна), да міністра рэлігійных справаў і адкукацыі ў Варшаве за 22 чэрвеня 1928 г. адзначаў: „Кс. Цікота праяўляе сваю дзеянасць таксама і ў Вільні, дзе адслужыў сьв. імшу ў касьцёле сьв. Мікалая ў дзень 10 ўгодкаў абвяшчэння незалежнасці Беларусі“.

Такім чынам, абвінавачаныне ў „змове маўчаньяня“ ня мае ніякіх рэальных падставаў. З іншага боку, друйскія марыяне

¹⁸ Op. cit.

¹⁹ „Sviatkavannie 10-ch uhodkaў abvieščańia niezaležnaści Biełarusi“. *Bielaruskaja Krynica*, No. 23, Vilnia, 30.3.1928, s. 1.

(за выняткам айца Язэпа Германовіча) адпачатку не праяўлялі вялікай актыўнасці ў агульнабеларускім нацыянальным жыцці Заходній Беларусі, а з цягам часу і зусім адышлі ад яго.

У Друйскай гімназіі, нягледзячы на ейны польскія хараکтар, змаглі здабыць асьвету шмат дзеяцей з беларускіх вяскоўых сем'яў. Сярод ейных найбольш вядомых выпускнікоў — беларускі грамадзкі дзеяч і аўтар кнігі ўспамінаў *Пад знакам Пагоні* д-р Язэп Малецкі, мастак Віктар Жаўняровіч, гісторык Віктар Ярмалковіч і найбольш вядомы з усіх біскуп Чэслаў Сіповіч. Пры гімназіі існавалі інтэрнаты для вучняў з больш далёкіх аколіцаў: для хлапцоў — у кляштары, а для дзяўчатаў — у сёстраў эўхарыстак. Гімназія была прыватная, і за навуку даводзілася плаціць. Гэта не заўсёды лёгка давалася бацьком, звычайнім беларускім слянам.

Айцец Чэслаў Сіповіч пісаў 28 красавіка 1959 г. сваёй старэнкай маці: „Я ніколі не забуду Тваёй любові да мяне <...>. Помню такжэ, як Ты на сваіх плячах нясла жывога барана 12 вёрст, каб яго прадаць і купіць тое, што нам было неабходнае і каб заплаціць за маю навуку“. Вучні з бедных сем'яў, асабліва сіроты ці паўсіроты, часта вызваляліся ад аплаты, але ў такіх выпадках звычайна мусілі „плаціць“ за навуку працаю. Віктар Ярмалковіч згадвае ў сваіх мэмуарах: „Мне дапамаглі ксяндзы-манахі марыяне з Другі. Мелі яны сваю гімназію, у якую прынялі і мяне. Выехаў я ў Другую, калі мне было трынаццаць гадоў. Два гады не прыяжджаў дахаты. Летам і ў часе канікулаў працаваў я там. Калі быў я ў шостым класе гімназіі, захварэў бацька. Трэба было вярнуцца на гаспадарку“²⁰. Згаданы вышэй Янка Багдановіч, які застаўся без бацькоў, пісаў: „За інтэрнат ня трэба было плаціць, утрымліваўся з гаспадаркі, якая належала гімназіі. Безумоўна, трэба было шмат працаваць на гаспадарцы. Праца адбывалася пасля заняткаў у гімназіі“²¹. Д-р Язэп Малецкі ў лісьце да біскупа Сіповіча за

²⁰ Ярмалковіч Віктар. „На жыццёвых хвалях“, у кн.: *Лёс аднаго пакалення*, Беласток, 1996, с. 211.

²¹ Багдановіч Янка. *На жыццёвым шляху*, Менск, Мастацкая літаратура, 1992, с. 79.

19 студзеня 1953 г. успамінае, што „ягоныя (г. зн. а. Цікоты — А.Н.) адносіны да мяне не былі самыя цёплыя, бо ён сыштэматычна ўважаў, што я замала працую, тады калі мне здавалася, што я працаў даволі многа, і часта заганяў мяне аплачываць за навуку, што было для мяне рэчай нялёгкай“. У іншым лісце Малецкі прызнаеца, што скончыў гімназію толькі дзякуючы матэрыйальнай дапамозе а. Язэпа Германовіча.

Польскія акупацыйныя ўлады адпачатку ўстанавілі строгі нагляд за а. Цікотам і ягонай дзеянасцю. Дэлегат польскага ўраду на Віленшчыну Валерыян Роман пісаў 23 лютага 1924 г. „абсалютна канфідэнцыйна“ (*scisłe poufne*) у Міністэрства ўнутраных справаў у Варшаву: „Выконваючы загад №. прат. 3821/п з дня 6/XII— м.г., паведамляю, што законнікаў, якія належалаць да закону аа. марыянаў, цяпер у Другі няма <...>. Затое ў чэрвені мін. г. заснаваліся ў Другі законніцы закону «Эўхарыстычнага Ісуса» <...>. Трэба меркаваць, што прыехалі яны ў Другу не бяз ведама кс. біскупа Віленскага <...>. Мясцовы працоўнікі, кс. Зянкевіч, адмовіўся даваць якія-колічы тлумачэнні <...>. Тым ня менш, няма сумневу, што ініцыятыва прывезьці ў Другу законніцаў (усе яны — беларускі) выйшла ад кс. Зянкевіча і кс. Цікоты, працоўнікі і вікарый Друйскай парафіі, абодвух выдатных і актыўных дзеячоў беларускага нацыянальнага руху хрысьціянска-грамадзкага напрамку“ (*obi wybitnych i czynnych działaczy na polu białoruskiego ruchu narodowego o charakterze chrześcijańsko-społecznym*)²².

Роман сканчае сваю справа здачу паведамленьнем, што „над дзеянасцю жаночага закону, а таксама абодвух съвецкіх ксяндзоў у Другі ўстаноўлены строгі нагляд і выдадзены загад камэнданту па старунку дзяржаўнай паліцыі ў Другі спраўдзіць грамадзянства ўсіх гэтых асобаў“.

Відаць, польская разьведка працаўала ня вельмі спраўна, бо Роман ня ведаў, што Цікота належала да закону марыянаў ад 1921 г. і што сярод сёстраў эўхарыстак была прынамсі адна полька. Затое ён падае іншую цікавую звестку: што Цікота

²² Я ўдзячны д-ру Ю.Туронку за копіі гэтага і іншых дакумэнтаў (у прыватнасці лістоў Віленскага ваяводы Ўладыслава Рачкевіча) з Галоўнага архіву новых актаў у Варшаве.

„прыехаў туды ў верасьні мінулага (г. зн. 1923 — А.Н.) году і заняўся супольна з кс. Зянкевічам уладкаваньнем вялікай беларускай друкарні пад назовам «Зыніч», дзе зьбіраўся выдаўцаў рэлігійна-народны тыднёвік той самай назвы“.

Пра намер Цікоты заснаваць друкарню ў Другі згадвае таксама Тамаш Падзява ў сваіх успамінах. Відаць, аднак, з выдавецкіх плянаў нічога не атрымалася, і потым Цікота перадаў друкарскі варштат Друкарні імя Францішка Скарыны ў Вільні²³.

У траўні 1924 г. а. Зянкевіча прызначылі дэканам у Глыбоцкае. Цікота застаўся адзін на чале кляштару і парафіі. У пастырскай працы дапамагаў яму а. Віталіс Хамёнак. Яшчэ ўвесень 1923 г. прыйшоў у Другую клерык Казімер Смулька, які скончыў сэмінарыю, але яшчэ не атрымаў сьвятарства. Ён выказаў жаданьне стаць марыянінам. У Другі не было тады яшчэ ўмоваў для навіцыяту, і таму яго паслалі ў польскі кляштар у г. Скужац (Skórzec), дзе ў канцы 1924 г. ён склаў першыя законныя шлюбы.

Згодна з лістом біскупа Матулевіча да Папы ад 8 чэрвеня 1923 г., Другі кляштар меў быць „для беларусаў, у сваёй бальшыні схізматыкаў, што да гэтага часу ня маюць сваіх законынікаў, якія б займаліся справай іхняга навяртання і збаўлення“. Фраза „навяртанье схізматыкаў“ у тагачаснай тэрміналёгіі азначала працу для аб'яднанья праваслаўных і ка-

²³ Станіслаў Цыпрыяновіч (Язэп Найдзюк) у сваёй гісторыі друкарні Францішка Скарыны піша, што хутка пасль куплі першай друкарскай машыны „да друкарні <...> прывезлі другую машыну ў палаўні аркуша, гэтаксама з ручным накладаннем паперу. Паціху гаварылася, што гэту машыну купіў кс. Андрэй Цікота“. (Цыпрыяновіч Станіслаў (Язэп Найдзюк). Беларуская друкарня імя Францішка Скарыны ў Вільні (1926—1940), Божым шляхам, Лёндан, 1991, с. 6).

Пра тое, што сродкі на друкарню дала Цікоту княгіня Магдалена Радзівіл „з выразна выказанай воляй ахвяравальніцы, што мае яна служыць выключна для беларускага народу“, піша Тамаш Падзява на старонцы 9 у сваім машынапісе жыцьцеапісаньня Цікоты (гл. вышэй, зноска №16). Дагэтуль не ўдалося знайсці пацьверджання гэтай звесткі ў іншых крыніцах.

талікоў. Не зусім зразумела, як Матулеўіч і Цікота — абодва съяятары рымскага (лацінскага) абраду — бачылі сабе гэтую працу.

Сярод беларускіх каталіцкіх съяятароў таго часу шмат хто балюча перажываў рэлігійны падзел беларусаў на праваслаўных і каталікоў. Адзін з іх, айцец Язэп Германовіч, потым вядомы як паэта Вінцук Адважны, працуучы ў розных парафіях Віленскай дыяцэзіі і сутыкаючыся з праваслаўнымі, хутка зразумеў, што „сусім немагчымая реч, каб праваслаўныя з пракананьня прысталі да каталіцкага Касьцёла, калі мы абдарым іх лацінскім набажэнствам, польскімі казаньнямі і новым календаром“²⁴. Ён звязраецца да праваслаўных съяятароў: „Браты съяяшчэннікі, хочам згоды з вамі! Хадзецце да съяятой еднасці-Уніі! Хрыстуст斯 даў нам адну праўду, адну веру, а людзі зрабілі раздваеньне <...>. На што нам разьдзелы, сваркі? Разам працаваць нам трэба дзеля беднага беларускага народу, каб паправіць ягоную ліхую долю“²⁵. Улетку 1924 г. Германовіч прыйшоў у Другую. Як ён сам пазней прызнаўся, яго прывяла туды думка пра тое, каб працаваць дзеля аўяднання праваслаўных і каталікоў. Адбыўшы год навіцыяту ў г. Скужац, ён вярнуўся ў Другую ў жніўні 1925 г.

Улетку 1925 г. вырашыў стаць марыянінам айцец Віталіс Хамёнак. Ён адказваў за навучанье дзяцей Закону Божага ў пачатковых школах Друйскай парафіі. Разам з Хамёнкам прыйшоў у Другую калега Цікоты і Германовіча з Віленскай духоўнай сэмінарыі Язэп Даушута. Паслья навіцыяту яго паслалі на далейшую навуку ў Рым, адкуль ён вярнуўся ў 1927 г. з тытулам доктара кананічнага права. У Другі яго прызначылі выконваць абавязкі пробашча (кіраўніка парафii). У сінезні 1926 г. стаў съяятаром Казімер Смулька і заняў пасаду аканона (загадчыка гаспадаркі) у кляштары.

Тым часам падзеі разъвіваліся даволі хутка. У 1925 г. Польшча падпісала канкардат (дыпламатычную дамову) са Святым Пасадам, які акрэсьліваў адносіны між Каталіцкай

²⁴ Hermanovič Jazep. „Dumki ab Unii“, Krynica. No. 9, Vilnia, 9.11.1919, s. 1.

²⁵ Тамсама.

Царквою і Польскай дзяржаваю. Тэкст канкардату быў узгоднены ўжо 10 лютага, але ўваходзіў у дзеяньне толькі праз два месяцы пасля абмену ратыфікацыйнымі граматамі — а ён адбыўся 9 чэрвеня 1925 г. Між тым у польскім Сойме і ў прэсе ішлі спрэчкі вакол канкардату. Беларусы не чакалі ад гэтага дакумэнту нічога добраага. Іх асабліва насыцярожваў артыкул XIX, згодна з якім біскуп ня мог прызначаць на пасаду пробашча асобаў, „чыя дзеянасьць супярэчыць бяспечы дзяржавы“ (*których działalność jest sprzeczna z bezpieczeństwem Państwa*). Гэта азначала, што, перш як прызначаць пробашча, біскуп мусіў атрымаць ад адпаведнага міністэрства пацьверджаныне палітычнай „добранадзейнасьці“ кандыдата. Беларускі аўтар, які падпісаўся псеўданімам „П. Крушина“, так пракамэнтаваў у *Крыніцы* гэты артыкул: „Калі возьмем пад увагу, што кожны беларускі ксёндз, які чым-кольвек праяўляе сваю беларускасць, пераважна лічыцца польскім урадам «для Панства небэзпечным», то будзем мець паняцьце, што нясе гэты артыкул беларускаму духавенству і беларускай рэлігійна-народнай дзеянасьці. Арт. XIX конкордату дае такім чынам польскому ўраду магчымасць не дапускаць беларускіх ксіндзоў да кіраванья беларускім парахвіямі“²⁶. Ня менш крыйдны для беларусаў быў і артыкул ХХІІІ канкардату, у якім съцвярджалася: „Ніякая зъмена мовы, што ўжываецца ў дыяцэзіях лацінскага абряду, у казанях, дадатковых набажэнствах і навучаньні <...> ня будзе зробленая інакш, як са спэцыяльным упаўнаважаньнем Канфэрэнцыі біскупаў лацінскага абряду“. П. Крушина пісаў з гэтай нагоды: „Арт. ХХІІІ дык проста без ніякага стыду пятлю вешае на шыю беларусам-каталікам. Паводле яго ўжываньне ў дадатковым набажэнстве іншай як польская мовы можа быць дапушчана толькі спэцыяльнай канфэрэнцыяй (нарадай) біскупаў усіх Польшчы. Ад гэткае канфэрэнцыі мы можам проста нічога не чакаць“²⁷. Іншыя таксама выказвалі ня менш рашучы пратэст. Беларускія съвятары ў калектыўным лісце (мэмарыяле) Съвятому Айцу датычна канкардату пісалі: „Ніколі канфэрэнцыя

²⁶ *Krynica*, No. 9, Vilnia, 1.03.1925, s. 1.

²⁷ Тамсама.

біскупаў польскіх прыхільна не адгукненца на нашыя дамаганьні, гэта мы чуем добра, і ніколі да яе даверыя хаця бы і найменшага мець ня будзем, бо ня можам. Варожы нам урад польскі ведаў, што рабіў, даручаючы справу беларускай мовы ў касьцёле біскупам польскім²⁸. Аўтараў мэмарыялу непакойла магчымая рэакцыя беларусаў, як каталікоў, так і праваслаўных: „Мы — духавенства каталіцкае — перш-наперш паважна баімося, каб з гэтых кансэквэнцый ў настыгла пачуцьцё да-гэтуль сапраўды сыноўскай прывязанасці каталікоў-беларусаў да Труну Апостальскага <...>. Мы, што прагнем пачаць акцыю Уніі між праваслаўнымі беларусамі, так жа баімося, каб і згэтуль неспаткаць у іх вялікага ўпярэдження да Рыму, тым болей, што як наагул на Ўсходзе, так і ў нас, рэлігійнасць і нацыянальнасць цесна лучацца з сабою“²⁹.

Канкардат прадугледжваў стварэнне Віленскай мітраполіі, у якую ўваходзілі, апроч Віленскай, Ломжынскую і наваствораную Пінская дыяцэзію, прычым Віленскі біскупскі пасад павышаўся да годнасці архібіскупства. Ведаючы, што польскія ўлады ня згодзіцца, каб ён заставаўся ў Вільні, Матулеўіч 24 чэрвеня 1925 г. напісаў Святому Айцу просьбу аб звольненні. У сярэдзіне ліпеня ён назаўсёды пакінуў гэты горад. Перад сваім выездам, аднак, ён зрабіў усё патрэбнае, каб забясьпечыць будучыню Друйскага кляштару. У прыватнасці, ён даў дазвол заснаваць у Другі навіцыят, прызначыўшы лістом ад 30 траўня 1925 г. „магістрам навіцыяй“ а. Цікоту. Таксама ён падпрадкаваў Другую непасрэдна генэралу закону, абмінаючы польскую марыянскую правінцыю. Нарэшце на прапанову а. Цікоты 7 ліпеня 1925 г. — за месяц да таго, як пачаў дзейнічаць канкардат з ягоным артыкулам XXIII, — Матулеўіч афіцыйна зацвердзіў парадак ужывання ў казанях беларускай і польскай моваў у Друйскай парафіі. Згодна з гэтым парадкам, з трох нядзельных казаняў у Друйскім касьцёле дзьве — на вучнёўскай і галоўнай (г. зв. „суме“) імшах — гаварыліся па-польску, а на вячэрні („нешпарах“) былі беларускія г. зв.

²⁸ „Memoriał ksiądzów-bielarusań, uroczany papieskamu nuncyjmu Lauramu ū sprawie konkordatu“, *Krynicia*. No. 29, Vilnia, 5.7.1925, s. 3.

²⁹ Таксама.

катэхетычныя навуки. Беларускія казані (побач з польскімі) гаварыліся на водпустах, на травенъскіх, чэрвенъскіх, кастрычніцкіх і г. д. набажэнствах, а таксама ў капліцы ў вёсцы Малькаўшчына, што належала да Друйскай парафii. Айцец Віталіс Хамёнак, які навучаў рэлігіі ў пачатковых школах на тэрыторыі парафii, звычайна гаварыў па-беларуску, каб дзеци яго лепш разумелі. Як бачна, беларуская мова ў казанях і навучаньні ў Друі ўжывалася даволі абмежавана.

Пад ціскам

Неўзабаве пасъля адыходу біскупа Матулевіча Віленская капітула (штат сьвятароў, прызначаных для служэньня ў катэдры) на чале з вікарным біскупам (суфраганам) Міхалькевічам зрабіла наступны запіс у кнізе пратаколаў: „Кожны адчуваў у біскупе столькі мудрасьці і яснага разуму, столькі спагады і супакою, столькі разуменяня ўва ўсім і сардэчнасьці, што адыходзіў з уражаньнем незвычайнага духу вялікага чалавека. Колькі ж біскуп Матулевіч пры такіх выдатных якасцях разуму і сэрца мог бы зрабіць у нашай дыяцэзіі, калі б ня той няшчасны летувіскі і беларускі шавінізм“³⁰. Сябры Віленскай капітулы былі, зразумела, вольныя ад якога-колечы шавінізму. Доказам можа служыць факт, пра які піша Беларуская Крыніца: „Нядайна біскуп суфраган К. Міхалькевіч у супалцы з рэктарам Сэмінарыі кс. Я. Ушылай выкінуў кс. др. Я. Решаця з пасады прафэсара Дух. Сэмінарыі і выслаў у Беласток толькі за тое, што ён беларус“³¹.

У жніўні 1926 г. прыйшоў у Другу і распачаў навіцыят а. Фабіян Абрантовіч. Доктар філязофіі Лювэнскага (Лёвэнскага) універсytetu, колішні прафэсар Магілёўскай духоўнай сэмінарыі ў Пецярбургу (1915—18), пасъля аднаўлення Менскай дыяцэзіі ён атрымаў прызначэнне на пасаду рэктара Менскай духоўнай сэмінарыі (1918—20). Між іншым, там выкладаў а. Андрэй Цікота. У выніку падпісання Рыскай дамовы 1921 г. Абрантовічу давялося пакінуць Менск — сталіцу Беларускай Савецкай Рэспублікі. Ён затрымаўся ў Наваградку, які застаўся ў межах Польскай Рэспублікі. У той час там жыў вызвалены з савецкай вязніцы Менскі біскуп Зыгмунт Лазінскі. Відаць, ужо тады ў Абрантовіча ўзынікла думка ўступіць у марыянскі закон, але Лазінскі яго не адпускаў. Вось што піша біскуп Матулевіч друйскаму пробашчу Антону Зянкевічу 7 чэрвеня 1923 г.: „Айцец Абрантовіч ня можа вырвацца, зрабілі яго пралатам, каб толькі ўтрымаць. Спадзяюся, што ён не

³⁰ W. Mysłek. „Kapituła contra Biskup“, *Argumenty*. No. 14, Warszawa 1969.

³¹ „U spravie ks. dr. J. Rešecia“. *Bielaruskaja Krynica*, No. 2, 4.10.1925, s. 3.

паквапіцца на бліскоткі^{“32}. Крыху пазыней, 12 кастрычніка, ён піша польскаму марыяніну А. Болтуцю: „Айцец Абрантовіч хоча прыехаць у Скужац (у навіцыят — A.H.), але Я. Э. біскуп (Лазінскі — A.H.) робіць цяжкасці з выездам і затрымлівае яго ўсялякімі спосабамі^{“33}. У tym часе Лазінскі ўжо ведаў, што мае стаць біскупам Пінскай дыяцэзіі, стварэнне якой прадугледжвалася канкардатам. Айцец Абрантовіч адказваў за пабудову Пінскай духоўнай сэмінарыі. Магчыма, ён спадзяваўся стаць яе рэктарам, хоць біскуп Матулевіч, добра ведаючы польскія парадкі, перасыцерагаў яго. У лісьце ад 18 студзеня 1924 г. ён пісаў: „На маю думку, дарагі Айцец ня шмат там зробіць: намучыцца толькі, сапсue нэрвы, страціць шмат часу, а скончыцца напэўна гэта тым, што павінен будзе нарэшце пакінуць гэтае становішча^{“34}. Так яно і выйшла. У новаадчыненай сэмінарыі ў 1925 г. рэктарам стаў паляк Вітаўт Івіцкі, а Абрантовіча прызначылі духаўніком. У лісьце ад 22 лютага 1926 г. да а. Цікоты ён піша: „Хацеў бы я надта з табою пабачыцца. Маю нават аб чым пагаварыць і парадзіцца. Ці ня мог бы ты прыехаць да Пінска на дзён 3? А дзеля таго, што ты надта заняты і часу ня маеш, ці ня мог бы гэта так зрабіць, каб прыехаць да нас у суботу перад Вербнай <...>? Трэба табе ведаць, што я *pater spiritualis* (г. зн. духоўны айцец — A.H.) у сэмінарыі, а рэктарам кс. Івіцкі“. Мусіць, на гэтай сустрэчы канчаткова вырашилася справа ўступлен'ня Абрантовіча да марыянаў. У жніўні 1926 г. ён быў ужо ў Другі. Гэтым разам біскуп Лазінскі не чыніў перашкодаў.

У канцы 1926 г. у Друйскім кляштары жылі ўжо шэсцьць нацыянальна съвядомых беларускіх съвятароў. Усе прызнавалі іхнюю ахвярнасць у съвятарскім служэнні, як і тое, што ў духоўных паслугах яны ставіліся аднолькава да ўсіх людзей, незалежна ад нацыянальнасці і палітычных перакананьняў. Адначасова яны адстойвалі права беларусаў на сваю мову,

³² Matulewicz Jerzy. *Listy polskie*, tom III, Księza Marianie, Warszawa, 1987, s. 160.

³³ *Op. cit.*, том I, s. 26.

³⁴ *Op. cit.*, том I, s. 13.

якою карысталіся ў зносінах між сабой і з беларускімі вернікамі Друйскай парафіі.

Такі стан рэчаў выклікаў занепакенасць сярод польскіх уладаў і грамадзтва: яны бачылі ў працы друйскіх марыянаў небясьпеку для польскага *stanu posiadania* (выключнага права ўласнасці), якім іхняму ўяўленню бачылася Каталіцкая Царква. Спачатку на гэта можна было не звяртаць увагі, пакуль 8 верасня 1926 г. Віленскі пасад, які пуставаў больш як год, не заняў новы біскуп (або, хутчэй, першы архібіскуп) Рамуальд Ялбжыкоўскі.

Адной з першых значных справаў Ялбжыкоўскага сталася скліканье ў Вільні 8—10 лістапада 1926 г. Унійнага зъезду біскупаў з памежных дыяцэзіяў. Апрача самога Ялбжыкоўскага і ягона га вікарнага біскупа Казімера Міхалькевіча, прысутнічалі біскупы Пінскі — Зыгмунт Лазінскі, Люблінскі — Марыян Фульман, Падляскі — Гэнрык Пшаздзецкі і Луцкі — Адольф Шалёнжак. Друйскія марыяне падрыхтавалі на польскай мове мэмарыял у справе ўнійнай працы³⁵. 9 лістапада Цікота прачытаў яго перад сабранымі біскупамі. Вось найважнейшыя ўрыўкі з мэмарыялу:

„Ідзеце і навучайце ўсе народы. Гэтыя слова — ня толькі ўмова, але і галоўная мэта існаванья Царквы. Сёньня асабліва думка пра місіянэрскую дзейнасць ахапіла ўсю Каталіцкую Царкву, у тым ліку Польшчу<...>. Як дзе, але ў памежных (*kresowych*) дыяцэзіях вельмі насыпела патрэба шырокай місіянэрскай дзейнасці для сьвятой справы аб'яднанья цэркви<...>. Micii неабходныя сярод каталікоў для паглыбленьня веры, але гэта ў ніякім выпадку не вычэрпвае задачаў Царквы ў памежных дыяцэзіях. Адначасова трэба распачаць шырокую місіянэрскую дзейнасць сярод праваслаўных<...>. Посьпех місіянэрскай працы сярод праваслаўных вельмі ўскладняюць палітычныя перашкоды, якія трэба як найхутчэй прыбрэаць з дарогі.

Айцы марыяне з Друі, як сыны памежнага (*kresowego*) люду, уважаюць за свой абавязак звярнуць увагу Зъезду на

³⁵ Petycja oo. Marjanów z Druji na Zjazd Unjonistyczny Ich Ekscelencyj Księży Arcybiskupów i Biskupów w Wilnie d. 8—10 listopada 1926 r.

страшэнную рэлігійную цемнату нашага народу, які не разумее казаняў і навукаў<...>, як гэта бачна пры слуханьні споведзяў, у часе перадшлюбных апытаńняў, пры калядаваньні і г. д. У гэтых умовах казані становяцца для людзей нейкім не зусім зразумелым літургічным дзеяньнем с্�вятара, якое трэба пасыўна «выстаяць». Калі паслья некалькіх стагодзьдзяў такога душпастырства нечуваная цемната пануе ў нашых вёсках і яе не даецца выкараніць способамі, якія да гэтага часу ўжываліся, дык што тут дзіўнага, што для праваслаўных, якія стаяць ад нас далей, Царква (Каталіцкая) са сваім незразумелым навучаньнем ня можа быць прыцягальнай сілаю. Праваслаўны ў лацінскай царкве з польскімі казаніямі нічога для сябе ня знайдуць. Тут трэба праца спэцыяльная, дамэтная, прадуманая і прыстасаваная да мясцовых абставінай і людзей<...>.

Дык вось мы, марыяне з Другі, як выхадцы з мясцовага народу, добра абазнаныя ў ягонай псыхіцы, мове і патрэбах, калі нам можна сказаць сваё слова, хочам падаць да развагі зъезду наступныя самыя пільныя прапановы:

1. Катэхізацыя беларускага народу ў царкве, побач з польскімі казаніямі, павінна адбывацца на беларускай мове;
2. Як найхутчэй трэба запачаткованаць народныя місіі на беларускай мове;
3. Каб супрацьдзейнічаць прапагандзе мэтадыстаў і камуністаў, трэба як найхутчэй распачаць каталіцкую выдавецкую дзейнасць на беларускай мове;
4. Нязъмерна пільнай патрэбою ёсьць стварэньне місіянерскіх асяродкаў усходняга абраду сярод праваслаўных у Віленскай архідыяцэзіі ў такіх мясцовасцях, як Лявонпаль, Перадбродзьдзе, Ёды, Шкунцікі і інш.<...>

Марыяне ў Другі гатовыя ўзяцца за вышэйпаймянённую місіянерскую працу і аддаць ёй усе свае высілкі. Дзеля гэтага вельмі прашу прыхильна разгледзець гэтыя прапановы“.

Рэакцыю прысутных біскупаў на свой даклад апісвае Цікона ў лісце за 15 студзеня 1927 г. да летувіскага марыяніна Казімера Рэклайціса: „Паколькі справа Уніі нам ляжыць моцна на сэрцы і недалёка маєм вельмі добрыя пункты (для ўнійнай

працы — А.Н.), як Лявонпаль у Ідолцкай парафii, Перадбродзьдзе ў парафii Іказыненскай і шмат іншых, я напісаў кароткі даклад, які мне дазволілі прачытаць у прысутнасці аа. біскупаў<...>. Атрымаў некалькі пытаньняў: «Ці казані даюць добрыя вынікі ў справе навяртання?», адказ: «Так»; «Ці пра-
васлаўныя прысутнічаюць?» — «Так». Тады а. архібіскуп Віленскі (Ялбжыкоўскі — А.Н.): «Ці б айцы не паехалі праца-
ваць у Бальшэвію? (г. зн. у Савецкі Саюз — А.Н.). Адк(азаў):
З вялікай ахвотай, калі б гэта было магчыма. А. Архб. Віл.: Ну
дык з воляй Божай. А. Б(іску)п. Лазінскі: Але ж, Эксцэленцыя,
гэта немагчыма. У маёй дыяцэзii а. Вяжбіцкага, які перайшоў
мяжу да Бальшэвії, бальшавікі адразу выкінулі назад. Кс. Арх.
Віл.: А так у імя Божае... Пасъля гэтага адказу я зразумеў, што
ўжо больш пытаньняў не атрымаю, разьвітаўся з іх Эксц. і
выйшаў, чуючи ў душы, што я ім быў непатрэбны і што мае
словы прагучалі як рэха, хоць мне і сказаў даць мой даклад
на пісьме, што я і зрабіў“.

Цікота распавёў пра размову з біскупамі знаёмым ле-
тувіскім сьвятаром, бо не ўважаў яе за сакрэт. Нейкім чынам
уся гісторыя з некаторымі недакладнасцямі праз два месяцы
(8.1.1927 г.) трапіла ў летувіскі часопis *Vilniaus Aidas*. Ялбжы-
коўскі, абурыйшыся, выклікаў да сябе Цікоту на размову. Вось
як Цікота апісвае Рэклайцісу, што здарылася далей: „Я ставіў-
ся 12.1. Я. Эксц. Арх. паказаў мне артыкул *Aidas* і спытаў, што
ямагу на гэта сказаць. Я сцьвердзіў, што *Aidas* перакруціў
(факты), ня ведаю, адкуль ён узяў, і што я расказаў калегам
зъмест размовы пра «працу ў Бальшэвії», бо не лічыў яе сак-
рэтам. Кс. Арх(ібіскуп) ня мог сабе прыгадаць гэтай размо-
вы<...>. Абвінаваціў мяне ў выразным паклёпе, загразіў, што
будзе скардзіцца на мяне ў Рыме і забараніў праводзіць місіі,
загадаўшы абмежавацца працаю толькі ў межах нашай па-
рафii<...>“. Цікота пайшоў да вікарнага біскупа Міхалькевіча,
але і таго напаткала страта памяці. Прыйшлося ехаць у Пінск
да біскупа Лазінскага, які, на дзіве, усё памятаў і напісаў ад-
паведны ліст Ялбжыкоўскуму. 14 студзеня Цікота зноў быў у
Вільні. У згаданым лісьце да Рэклайціса ён пісаў: „(Ялбжы-
коўскі) прыняў мяне спакойна і цьвердзіў, што ён не пярэ-

чыць, што была размова аб працы ў Бальшэві³⁶, а калі я прасіў яго, каб даў на пісьме забарону праводзіць місіі, ён яе (г. зн. забарону) зусім адклікаў і дазволіў далей праводзіць місіі, раючы быць асьцярожным“. Пры гэтым у размове Ялбжыкоўскі „некалькі разоў спакойна зазначыў, што мог бы адабраць ад нас (г.зн. марыянаў — А.Н.) парадфію, але ня робіць гэтага, бо тады нам у Друі не было б чаго рабіць. З іншых крыніцаў ведаю, што найвышэйшаю мараю адной групы Віленскіх ксяндзоў, блізкіх дарадчыкаў Я(го) Эксц(эленцыі) Арх(ібіскупа) ёсьць выдаліць нас як найхутчэй з Друі, а калі гэта ня ўдасца, то прынамсі ў ёй зачыніць“.

Розголос ад выступу Цікоты на біскупскай канфэрэнцыі ня съціх і праз год. Польскі марыянаін Уладыслаў Левандоўскі пакінуў справаздачу з праведзенай ім 24 сінеглядня 1927 г. у Рыме гутаркі з біскупам Падляскім Гэнрыкам Пшаздзецкім, які меў славу чалавека шырокіх поглядаў і вялікага прыхільніка Уніі. Вось ягоныя галоўныя думкі: „Да цяжкасцяў марыянаў у Польшчы належыць передусім справа беларуская, у якой паліякі не змаглі правесці сваёй думкі, а менавіта, што ў сёньняшніх палітычных абставінах праца сярод беларусаў нічога добра гня не прынясе для нашага (г. зн. марыянскага — А.Н.) закону ў Польшчы³⁶. Беларусы ў Друі — гэта, апроч усяго, работа палітычная (*Białorusini w Drui — to mimo wszystko roba polityczna*): на зборцы пяці біскупаў прадставіў свае выманганьні а. Цікота, і ніхто з айцоў біскупаў ня мог пад імі падпісацца; а мы, закон (марыянаў — А.Н.), падпісаліся, і адтоль непазыбежны закід умешваньня закону ў беларускую палітычную дзеянасць. Сёньня, трэба сказаць, беларускія марыяне аддзяліліся і складаюць асобную правінцыйную адзінку, незалежную ад палякаў. Спрытна гэта зроблена, — сказаў а. Біскуп, — але гэта не мяняе факту, што мы (г. зн. марыяне — А.Н.) уяўлі ў працу закону факттар палітычны, які павінен адмоўна адбіцца на нашым уплыве ў Польшчы і выклікаць непрыхільнае стаўленне да закону“.

³⁶ „... dla dzisiejszych warunków politycznych podejmowanie akcji wśród Białorusinów wcale dla nas, dla Zgromadzenia w Polsce, na dobre nie wyjdzie“.

Рэакцыя біскупаў паказала, што дзъверы да шырэйшай працы для друйскіх марыянаў зачыненыя. Дый наогул з прыйсьцем Ялбжыкоўскага для кляштару пачаўся цяжкі пэрыяд. Генэральны вікарый (намеснік генэрала) марыянскага закону Францішак Бучыс пісаў 6 красавіка 1927 г. ва Ўсходнюю Кангрэгацию ў Рыме: „Беларускія казані друйскіх сьвятараў абмяжоўваюцца, нават робіцца ціск на наш закон, каб прызначыць польскага сьвятара кірауніком Друйскага кляштару“³⁷.

Цьвёрдую руку Ялбжыкоўскага хутка адчулі ўсе беларускія сьвятары. Ва ўжо згаданым вышэй лісьце да Рэклайціса Цікота пісаў: „Я(го) Эксц(эленцыя) Арх(ібіскуп) распачаў ліхаманкавы наступ (*gorączkową nagonkę*) на ксяндзоў беларусаў і летувісаў. 2 беларусаў: Глякоўскага выслаў на вікарыйт у польскую парофію; кс. Шутовіча пазбавіў парофіі і паслаў на вікарыйт — кара, якая станоўча перавышае віну, што заключаецца ў некалькіх дробных нетактоўнасцях, якія чэзнуць у пароўнанні з працаўтасцю і сумленнасцю гэтага ксяндза, — але тут ішло, каб пазбавіць і пакараць яго за тое, што ўвёў беларускія казані і дадатковыя набажэнствы ў чиста беларускай парофіі<...>; кс. Рэшацца заклікаў да сябе і дакараў яго за «балшавізм»“.

Айцец Язэп Даушта пісаў з Друі 1 сінэгня 1927 г. айцу Рэклайцісу: „У суседніх ксяндзоў ня маём міру... Праўда, мелі мы аднаго парадачнага суседа, кс. Борыка з Ідолты, але што ж, калі яго апанаваў страх, ён зрабіў маленъкае сьвінства і цяпер з сораму перабраўся на іншую, хоць і горшую парофію. Дык вось ён, калі — згодна з доўгай станоўленым звычаем і з ягонай згодай — кс. Смулька сказаў беларускую казань на фэсьце, а правакатары ўзынялі шум, спалохаўшыся, заяўіў перад Архібіскупам, што кс. Смулька без ягонай згоды самавольна выйшаў з беларускай казанню. Адтуль пасыпалася суспенса (забарона выконваць сьвятарскія абавязкі — A.H.) аж пакуль уся справа ня выяснялася“³⁸.

³⁷ „Praedicatio alborussica sacerdotum Drujensium restringitur, imo Congregatio nostra inducitur, ut in Druja superiorem Domus sacerdotem polonum designet“.

³⁸ Мяццовыя людзі доўга памяталі гэтае здарэньне. Праз 8 гадоў, у 1935 г., карэспандэнт з Ідолты, нейкі Мал-кі (Малецкі?) пісаў у Бе-

Было відавочна, што архібіскуп Ялбжыкоўскі меў алергію на ўсё беларускае. Ён, бадай, не заўважаў розьніцы між словамі „беларус“ і „балшавік“, мусіць таму, што абодва пачыналіся літараю „б“. Дайшло да таго, што 10 сінегня 1928 г. архібіскуп адмысловым лістом забараніў каталіком у сваёй дыяцэзіі належаць да Беларускай Хрысьціянскай Дэмакратыі, якая „паддалася памылкам рэлігійнай абыякавасці і балшавізму, што закранаоць асновы нашай сьвятой каталіцкай веры“³⁹. Забарона распаўсюджвалася таксама і на газету *Беларуская Крыніца*, якую вернікі ня мелі права выпісваць, чытаць ці якім-кольвек чынам падтрымліваць.

Ня менш шкодным для здароўя архібіскупа выявілася слова „Унія“. Польскі сьвятар Валерыян Мэйштовіч, сакратар Ялбжыкоўскага ў 1926—28 гг., пісаў: „З вялікай масы праваслаўных шмат хто вяртаўся да Каталіцкага касьцёла, пераважна на лацінскі абраад<...> Архібіскуп быў перакананы, што было б іх значна больш, калі б не навяртанье праваслаўных, пад кіраўніцтвам камісіі *Pro Russia* на г. зв. усходне-славянскі абраад, у якім новыя каталікі захоўвалі літургію, толькі ня «грэцка-рускую», «берасьцейскую», а «маскоўскую», або «чин царей российскіх». Гэта яшчэ не было б перашкодаю — перашкодаю было тое, што ў гэтым абраадзе пераходзілі да католіцкага Касьцёла многія праваслаўныя сьвятары — найчасцей найменш вартасныя сярод гэтага духавенства, якое стаяла ня вельмі высока“⁴⁰.

Сярод „новых уніятаў“ сапраўды адчуваўся моцны ўплыў расейшчыны. Але паглядзім, што кажа пра гэта беларускі каталіцкі сьвятар Казімер Кулак, які скончыў Усходні інстытут у Рыме. У лісьце да біскупа Бучыса ад 17 лістапада 1930 г. ён

ларускую *Крыніцу*: „Апошнюю беларускую навуку ў нашым касьцёле сказаў кс. К. Смулька, за што арцыбіскупам Ялбжыкоўскім быў моцна пакараны. Традыцый беларуская ў нас, аднак, моцная“. (*Bielaruskaja Krynica*, No. 30, Vilnia, 10.8.1935, s. 4).

³⁹ „uległa błędom indyferentyzmu religijnego i bolszewizmu, które godzą w podstawy naszej świętej wiary katolickiej.“ (Гл.: Stankiewič Adam. *Bielaruski Chryścijanski Ruch*, Vilnia, 1939, s. 202).

⁴⁰ Meysztowicz Walerian. *Poszło z dymem*, Londyn, 1973, s. 267.

піша: „Сапраўды нова-ўнійнай акцыі ў нас можна закінуць русыфікацыю: паслугоўванье расейскай моваю, карыстаньне з паслугаў расейскіх папоў, часам съялпое перайманьне маскоўскіх формаў у літургіі і г. д. Такі тон унійнай акцыі вельмі шкодны, бо тады ня мае натуральнай моцнай апоры, якой ёсьць «беларуская тутэйшасць». Але пытаньне — хто вінаваты ў гэтым? Езуіты...? Ніколі: віна тут поўнасцю польскіх біскупаў. Мне самому Я. Эксц. Мітр. Віленскі (Ялбжыкоўскі — А.Н.), калі нагаворваў перайсьці на ўсходні абрад, ставіў умову, што буду карыстацца моваю расейскаю, а не беларускаю і т. д.“. Такім чынам, Ялбжыкоўскі, хоць і ня мог афіцыйна за барапаніць унійную акцыю (гэта супярэчыла б палітыцы Апостальскага Пасаду), імкнуўся надаць ёй непрымальную для нацыянальна съядомых беларусаў расейскую форму, якая адначасова давала нагоду палякам пратэставаць супраць русыфікацыі Рымам польскіх грамадзянаў.

Глыбоцкі дэкан і былы друйскі пробашч Антон Зянкевіч пісаў 28 красавіка 1928 г. айцу Ўладзіславу Талочку пасля дэканальной канфэрэнцыі: „У пытаныні ўнійным умелі толькі сказаць, каб абсалютна адсэпараваць лацінікаў ад праваслаўных, выкараніць мяшаныя сужэнствы, словам — культываваць «чыстое каталіцтва», ад праваслаўных трymацца далёка, пакінуўши працу сярод іх законам. Ці не адчуваецца тут думка А(рхібіскупа) і ка(мпанії)? Ад пачатку няцяжка было здагадацца, куды скіроўваецца місійная акцыя: або праваслаўныя стануць чистымі лацінікамі, або — преч з імі“⁴¹. У лісьце за 23 ліпеня ён піша пра стаўленыне „сфераў“ (г. зн. блізкіх да архібіскупа колаў) да Уніі: „З адносінаў нашых сфераў да ўніяцкага абраду вось такая кветка: «Рым нічога ня ведае пра нашыя абставіны, таму рэкамэндуе ўсx(одні) абр(ад). Калі б ведаў, распараадзіўся б інакш. Сумленны съятар ніколі ня будзе падтрымліваць уніяцкі абрад — гэта было б раўназначна зрадзе інтарэсам Касыцёла“⁴².

⁴¹ „aut prawosławni staną się czystymi łacińnikami, aut — precz z nimi“.

⁴² „Prawy kapłan nigdy nie będzie za obrządkiem unickim — byłoby to równoznaczne ze zdradą interesów Kościoła“.

Крыху раней, 21 чэрвеня 1928 г., Зянкевіч закранае спра-
ву беларускай мовы: „Пра Другую памятаю, але бясплодная па-
мяць няшмат вартая, а дзейна дапамагчы нельга. Хто ня ве-
дае, пад якім табу знаходзіцца беларуская мова! Проста га-
раць нянавісцю да яе!“⁴³

⁴³ „Kto nie wie pod jakiem tabu znajduje się język białoruski! Zieją wprost nienawiścią do niego!“ Арыгіналы лістоў Кулака і Зянкевіча знаходзяцца ў Бібліятэцы Ф. Скарыны ў Лёндане.

БАРОДЗІЧ

І ворагі, і прыхільнікі Ялбжыкоўскага пагаджаліся ў tym, што ён быў моцнай вялявой асобай: ведаў, чаго хацеў, съя-
дома і пасълядоўна ішоў да вызначанай мэты. А карыкатура на чалавека з моцными харктарам — самадур. Так можна на-
звашь ксяндза Юзафа Бародзіча з Віленскай дыяцэзіі. Жыцьцё
гэтага съятара можна пакласьці ў сюжэт прыгодніцкага ра-
мана. У 1907 г. пробашчам у Мёрах збудаваў новы касьцёл,
загадаўшы „стары касьцёл, як бязвартасны <...>, разгойдаць
пры дапамозе вяровак і паваліць так, каб пасъля зробленага
факту губэрнская камісія, прыехаўшы, не магла мне шко-
дзіць“⁴⁴. Меў шмат канфліктаў з уладамі — у 1908 г. яго чака-
ла аж дзеўядзь распачатых судовых справаў. Высланы ўглыб
Расеі, Бародзіч урэшце ўцёк з цягніка, у якім яго пад канвоем
везулы ў Пецярбург, перабраўся праз расейска-аўстрыйскую
мяжу і апынуўся ў Кракаве. Там у 1911 г. выйшла ягоная кніга
з адпаведным назовам *Pod wozem i na wozie* (Пад возам і на
возе). У 1912 г. Бародзіч выехаў у Італію, быў прыняты ў дыя-
цэзію Вэнтымілья і асеў у горадзе Сан-Рэма, дзе заснаваў
польскі касьцёл і дом. Калі Польшча атрымала незалеж-
насць, ён пачаў улетку наведваць Віленшчыну, каб барапіць
„польскія крэсы“, бо ім, на ягоную думку, пагражала небясь-
пека. Пра свае подзывігі ён, ня грэшачы сціпласцю, распа-
вядзе ў кнізе *Kresy Polskie w niebezpieczeństwie* (Польскае па-
межжа ў небясьпецы). На Унію ён меў свой погляд: „Калі
Польшча ўваскросла, немцы ламалі сабе галаву, як бы ўбіць у
Польшчу такі клін, які б яе расшчапіў. І знайшлі. Яны знайшлі
способ паўплываць на Рым і асабліва на Летуву, каб на памеж-
жы Польшчы завесыці расейскую унію. Прыхільнікам такої
уніі быў Я. Эксц. біскуп Матулевіч, які з гэтай мэтай пасяліў
над Дзвініюю съятароў, вядомых з русыфікаторскай агітацыі
і шавіністаў, якія імкнуліся вынішчыць польскасасць на нашым
памежже. Асабліва на гэтым полі вызначыліся: кс. Ільдэ-
фонс Бобіч, Мёрскі дэкан; Зянкевіч Антон, Глыбоцкі дэкан;

⁴⁴ Borodzicz J. *Kresy Polskie w niebezpieczeństwie*, Wilno, n.d. (1930),
s. 19.

Станкевіч Адам, дэпутат сойму; Гадлеўскі Вінцэнт у Жодзішках, Шутовіч Віктар у Барадзенічах і іншыя. Усе яны засяродзілі сваю падрыўную дзеянасць у кляштары аа. марыянаў пад кіраўніцтвам супэрыёра Андрэя Цікоты. Гэтыя ксяндзы не вагаліся супрацоўнічаць з правадырамі грамадоўцаў, дэпутатамі: Мятлой, Тарашкевічам і Рак-Міхайлоўскім. Заснавалі яны рэдакцыю *Беларускай Крыніцы* і інш. Пераклалі і выдалі шмат кніжак для народу, асабліва Бобіч, Зянкевіч і Станкевіч; заснавалі пры кляштары марыянаў у Другі польскую гімназію імя «караля Сыцяпана Батуры», і ўся гэтая «суполка» пачала навяртаць польскае насельніцтва (*lud polski*) на «беларусаў» і «уніяцкі абраад»⁴⁵.

Улетку 1927 г. Бародзіч адведаў сваю старую Віленскую дыяцэзію, у прыватнасці Мёрскі дэканат, да якога належала і Друя. Мясцовыя людзі памяталі Бародзіча з таго часу, калі 20 гадоў таму ён быў пробашчам у Мёрах.

Бародзічу ўбачанае не спадабалася: „Святары шавіністы вырашылі ў сваіх дэканатах (мёрскім і глыбоцкім) вынішчыць усё польскае і нават завесы ці Унію для белапалянаў (так Бародзіч называў беларусаў! — А.Н.). У Друйскім касцёле аа. марыяне пачалі съпявачь нават па-расейску «Святы Боже» і іншыя песні, выдзіраць у тых, хто маліўся, кніжкі польскія і навязваць ім іншыя, нават расейскія“⁴⁶.

Цікава: польская духоўныя і сьвецкія ўлады ўжо нашто не любілі друйскіх марыянаў, але ніводнага разу не абвінавацілі іх у русыфікацыі, як гэта рабіў Бародзіч.

Бародзіч вырашыў ратаваць „польскія крэсы“. Месцам сваёй дзеянасці ён выбраў Ляўонпаль, маленькае мястэчка (ци вялікую вёску) за 25 кілямэтраў ад Друі. У сярэдзіне 1920-х гадоў там было блізу 400 жыхароў, у большасці праваслаўных сялянаў, колішніх уніятаў. У XIX стагодзьдзі Ляўонпаль належалі панам Лапацінскім, якія мелі там сваю сядзібу. У часе ліквідацыі Уніі ў 1839 г. ляўонпальская сяляне адмовіліся пераходзіць у праваслаўе. Шмат хто з іх, каб захаваць веру, яшчэ раней прыняў лацінскі абраад, але Сямашка і расейскія ўлады

⁴⁵ Op. cit., s. 28.

⁴⁶ Op. cit., s. 33.

уважалі іх за „зъведзеных (сограниченных) у лацінства“ ўніятаў, якім належала „вярнуцца ў праваслаўе“. Ва ўспамінах Сямашкі ёсьць ліст-справаздача да Віленскага губэрнатара Сямёна за 22 жніўня 1843 г., у якім ён апісвае стараныні расейскіх духоўных і сьвецкіх уладаў у лявонпальскай справе⁴⁷. Калі два гады намоваў праваслаўных сьвятароў не далі чаканых вынікаў, у 1841 г. за справу ўзяліся калежскі дарадчык (пасыль Ковенскі віцэ-губэрнатар) Мельнікаў, павятовы судзьдзя Ісаевіч і „станавы прыстаў“ штабс-капітан Янкоўскі. Вынік атрымаўся імгненны: „Дзякуючы высілкам гэтых урадоўцаў сяляне Лявонпальскага маёнтку<...> добраахвотна вярнуліся на лона Праваслаўной Царквы лікам 2096, выспавядаліся і прынялі сьв. тайны ў мясцовых праваслаўных сьвятароў“. Да лей Сямашка піша: „Пра такі шчасльівы канец лявонпальскай справы данесылі Гасудару Імпэраратару, і Яго Вялікасць на ўсепакорным дакладзе сп. сынадальнага обэр-пракурора ласкова захацеў напісаць уласнаручна «Слава Богу!»“. Як выявілася, радасць цара была перадчасная. У наступным 1842 г. праваслаўныя сьвятары даносілі свайму начальнству, што „амаль усе менаваныя лявонпальскія сяляне адмовіліся зноў выконваць абрады Праваслаўной Царквы“. Тады ў Лявонпаль даслалі камісію пад кіраўніцтвам штабс-афіцэра корпусу жандармаў Ламачэўскага, які паведамляў біскупу Менскаму ў чэрвені 1842 г., што навёў парадак. Аднак, як піша Сямашка, „дзеяньні ягония былі павярхоўныя, і справаздача беспадстаўная (донасеніе безосновательно), бо лявонпальскія сяляне і надалей адмаўляліся ад выканання хрысьціянскіх трэбаў паводле ўставу Праваслаўнае Царквы“. Наапошку ў жніўні 1842 г. у Лявонпаль прыехаў паплечнік Сямашкі па ліквідацыі Уніі Менскі біскуп Антон (Зубко). На скліканы ім сход сяляне прыйшлі... п'яныя, а землеўласнік Лапацінскі зусім не зъявіўся. Біскуп Антон нічога не дасягнуў і толькі загадаў лявонпальскім сялянам выканаць свой „абавязак“, г. зн. выспавядадца і прычасціца ў праваслаўнага сьвятара, да Калядаў 1842 г. Прыйшлі

⁴⁷ Записки Йосифа Митрополита Літовскага. Том III, СПб 1883, калянкі 747—750.

Каляды, а за імі Вялікдзень 1843 г., і нічога не адбылося. Тут ужо страцілі цярплівасьць дзяржаўныя ўлады. Менскі губэрнтар вырашыў націснуць на землеўласніка Лапацінскага і загадаў „узяць пад апеку“ Ляўонпаль, калі сяляне ня выкананоць свайго „абавязку“ да 1 ліпеня 1843 г. Але і гэта не дапамагло. Праз год, 28 красавіка 1844 г., Сямашка пісаў свайму вікарна му біскупу Платону, што 10 ляўонпальскіх сялянаў, якія найбольш упарты супраціўляліся „вяртанню з лацінства ў праваслаўе“, высланыя ў Беразівetch у манастыр „для пераконвання“ (для увещевания)⁴⁸. 28 ліпеня ён паведамляў выканануцу абавязкаў обэр-пракурора Свяшчэннага Сыноду, што „узяцце ў казённае кіраваньне маёмысці Ляўонпаль мела дагэтуль мала ўплыву на становішча парафіянаў, зьведзеных (свератившихся) у лацінства“⁴⁹.

У гісторыі Хрысціянства ёсьць, на жаль, шмат выпадкаў, калі, словамі Якуба Коласа, „з двух бакоў айцы дубінай заганялі нас у рай“. У ляўонпальскай справе ўражвае тое, што „дубінай“ былі съвятыя тайны, устаноўленыя Хрыстом для прымірэння і зъяднання з Богам, для якіх усякі прымус недапушчальны. Ад такіх мэтадаў нельга чакаць нічога, апрача шкоды душам ахвяраў прымусу. Варта прыгадаць слова Збаўцы: „Ня бойцеся тых, што забіваюць цела, а душы забіць ня могуць; а бойцеся болей таго, хто можа і душу, і цела загубіць у геенне“ (Мц., 10:28).

Мінула 80 гадоў пасля апісаных вышэй падзеяў, і Ляўонпаль зноў апынуўся ў цэнтры ўвагі. Вось што піша ў *Беларускай Крыніцы мясцовых карэспандэнт* С. Мальчэўскі: „Ад нядайнаага часу задумалі ў Леанполі пабудаваць касцёл і з суседніх вёсак зрабіць парахвію. Місія была найперш паручана Ідоўскаму пробашчу, а пасля кляштару айцоў марыянаў у Другі. Праваслаўныя адносіліся да гэтай справы досыць прыхільна, асабліва ад таго часу, калі кс. Цікота зачаў падкропляць іх родным словам. Усе яны чулі, што гэты пастыр, як братоў, шкадуе іх і з пашанай адносіцца да праваслаўных абраадаў і права-

⁴⁸ *Op. cit.*, к. 791.

⁴⁹ *Op. cit.*, к. 794.

слаўных духоўных⁵⁰. Варта прыгадаць, што Цікота ў сваім выступленыні на біскупскай канфэрэнцыі ў лістападзе 1926 г. згадаў пра Лявонпаль як пра адзін з магчымых асяродкаў для ўнійнай дзеяйнасці. Праз чатыры месяцы пасля канфэрэнцыі ён атрымаў ліст з Віленскай архібіскупскай куры і за 13 красавіка 1927 г., у якім канцлер куры і кс. А. Савіцкі пісаў: „Гэтым Курыя паведамляе, што Я. Э. Архібіскуп мітрапаліт (г. зн. Ялбжыкоўскі — А.Н.) дазволіў У(се)П(ачэснаму) Кс. Супэрыёру (г. зн. Цікоту), або іншаму ўпаўнаважанаму ім аднаму з ксяндзоў з Закону, адпраўляць съв. Імшу ў Лявонпальшчыне, у капліцах, нават і ў прыватных дамох, захоўваючы тое, што вымагаецца правам, з мэтаю навяртання праваслаўных⁵¹. Ялбжыкоўскі, відаць, хутка пашкадаваў, што даў дазвол, але адклікаць яго без прычыны ня мог. Прыйезд Бародзіча даў яму магчымасць паправіць сваю памылку. У сваім артыкуле Мальчэўскі працягвае: „Ксяндза гэтага (г. зн. Бародзіча — А.Н.) як ведамага барацьбіта з царызмам, вельмі чакалі. Прыйбыў. Сабираюцца людзі на набажэнства, горнуцца да яго ўсе, хочуць пачуць з яго вуснаў слáўцо. Адвярнуўшыся да народу, прамовіў ён да нас беларусаў па-польску: «Пакідайце вы гэтую царскую веру, цара чорт узяў і яе скора забярэ. Пакідайце вы гэтую праклятую гарэзю ды не хадзіце да гэтых кудлатых папоў». А калі яшчэ ў насьмешлівым тоне пачаў даводзіць няважнасць Найсьвяцейшага Сакраманту пад двумя відамі і пачаў яшчэ мацней заклікаць у «польскую» рэлігію, дык можаце зразумець, якое прыкрае ўражанье вынес з гэтых навук кажды, каму дорага съв. тайны рэлігіі і съв. абрады яго прадзедаў⁵².

⁵⁰ Malčeūski S. „Misijna-palaniatarskija avantury ks. Barodziča“. *Bielaruskaja Krynica*, No. 35, Vilnia, 26.8.1927, s. 4.

⁵¹ „Niniejszym Kurja komunikuje, że J. E. Arcybiskup Metropolita pozwolił PWKS Superjorowi, lub upoważnionemu przez Niego jednemu z XX ze Zgromadzenia, na odprawianie Mszy św. w Leonpolsczyźnie, w kaplicach, a nawet w domach prywatnych, servatis de iure servandis, w celu nawracania prawosławnych.“

⁵² Malčeūski S. „Misijna-palaniatarskija avantury ks. Barodziča“ (гл. вышэй зноскау №50).

На тыдзень раней *Беларуская Крыніца* пісала: „Клясычным прыкладам польскай Уніі і бадай цалкам верным «ідэолягам» гэтай Уніі зъяўлецца кс. Бародзіч, які нядаўна назначаны Я. Э. Віленскім Архібіскупам у Леонпаль, Браслаўскага павету, дзеля «наварочваньня» праваслаўных. А вось ужо мае і плады ягонай «місіі» і «ўнійнай» працы:

1. Кс. Бародзіч публічна высьмейвае праваслаўныя рэлігійныя абраады, съвятыя Дары, праваслаўнае духавенства.

2. Кс. Бародзіч страша, што выкіне з граніц Польшчы многіх «бальшавікоў», піша да ўладаў жалабы на мясцовага старца съвяшчэнніка, які падчас побыту ў Леонпалі ваяводы Рачкевіча плакаў прад ім і скаржыўся, што кс. Б. не дае яму жыць.

3. Кс. Б. у сяле Чарэса паставіў крыж каталіцкі на пляцы праваслаўным, нягледзячы на пратэсты праваслаўнага духавенства і людзей.

4. Кс. Бародзіч арганізуе правакацыйныя набажэнствы прад самой царквой у Леонпалі, у Чарэсе.

5. Кс. Бародзіч з групай сфанатызаваных, цёмных каталікоў на праваслаўных могілках у Леонпалі высек 200 соснаў і праз гэта разьбіў у кавалкі тры надгробныя памятнікі⁵³.

⁵³ Каталікі і праваслаўныя ў Лявонпалі мелі супольныя могілкі. Бародзіч выразаў сосны з праваслаўнай часткі. Вядомы аўтарытэт у канфесійных справах Віктар Пятроўскі (паляк) пісаў у віленскай газеце *Slowo* 24 ліпеня 1927 г.: „У мінулым месяцы раз за разам добра наладжанае згоднае сужыццё канфесіяў без патрэбы парушыў прыкрымі, незвычайна шкоднымі для Касцёла і дзяржавы учынкамі гвалту і брутальнай сілы кс. канонік Бародзіч, які прыехаў да нас з місіяй з Сан-Рэма, быў прызначаны ўладай духоўнай у Дзісенскі павет над самай польска-савецкай мяжою <...>. Ня будзем паўтараць тут дэталі ў вырубкі кс. Бародзічам дрэваў на супольным каталіцка-праваслаўным могільніку ў Лявонпалі на патрэбы пабудовы каталіцкага касцёла, бо ўважаем, што парубка стогадовых дрэваў была аднолькава прафанацыяй могільніка як каталіцкага, так і праваслаўнага, (гэта) было недапушчальнае пашэнне супакою, які павінен панаваць на месцы вечнага супачынку... Ня будзем паўтараць акалічнасцяў, што суправаджалі дзеянні кс. Бародзіча, які нядаўна не дазволіў пахаваць памерлага праваслаўнага на супольным праваслаўна-каталіцкім могільніку ў

І ёсё гэта робіцца пад вокам улады духоўнай і сьвецкай і праходзіць бяскарна. А беларусаў ксяндзоў, што асьмеліліся загаварыць на мове народнай, адважыліся заступіцца за скрыўджаных братоў сваіх, што павялі працу ў духу брацлага сужыцца беларусаў каталікоў і праваслаўных — выганяюць з родных у чужбы парахвіі, караюць і садзяць у турму. Як жа доўга Рым будзе цярпець гэта страшэннае спусташэнне, сеянае палякамі ў душах беларускага народу пад нявінным беласньежным плашчам Хрыстуса і Яго сьв. Касьцёла?⁵⁴

На пачатку верасня Ялбжыкоўскі сам прыехаў у Лявонпаль пасьвяціць новы касьцёл, збудаваны у рэкордным тэмпе за менш як трох месяцаў. Разагнаўшыся, Бародзіч у тым самым часе паставіў у навакольных вёсках яшчэ пяць ці шэсць іншых касьцёлаў, „крыху меншых за звычайную вясковую аднасямейную лазню“, як сказаў а. Тамашу Падзяву адзін гаспадар, які браў удзел у гэтай „будаўнічай акцыі“⁵⁵. Зразумела,

Лявонпалі, бо бачым у гэтым зъявлівіце поўнага парушэння правой памерлага ў (ягонай) прывязанасці і вернасці хрысціяніна, які хоча быць пахаваны на пасвячанай зямлі, а не ў прыдарожнай канаве, што нікому не належыць“ (Piotrowski Wiktor. „Misja źle zrozumiana“, *Słowo*, No. 191, Wilno, 24.7.1927; перадрукавана ў кнігцы аўтара *Z zagadnień wyznaniowych w Polsce*, Wilno, 1929, s. 40—44). Дзівіць, што Ялбжыкоўскі ня толькі ніяк не адрэагаваў на скандалыя паводзіны Бародзіча, але сам прыехаў высьвячаць збудаваны ім касьцёл.

⁵⁴ „Da sprawy Unii“. *Biełaruskaja Krywnica*. No. 34, Vilnia, 19.8.1927, s. 1.

⁵⁵ Podziawo Tomasz. *Ojciec Andrzej Cikoto* (гл. вышэй зноскау №17), s. 46. У газэце *Kurier Wileński* была надрукаваная кароткая зацемка пад ініцыяламі Й.М. у адказ на артыкул у газэце *Słowo* нейкага Эск., які, апісваючы дарогу цягніком з Варапаева ў Другу, пісаў: „На небасхіле тут і там стралілі вежы касьцёлаў. Гэтыя касьцёлы, падобныя да сябе як блізьнятны, былі плодам працы і дзейнасці вядомага кс. Бародзіча“. На гэта Й.М. адказаў: „Дык вось пан Эск. не арыентуецца, што і дзе зрабіў кс. Бародзіч, а гэты ж чалавек столькі людзей пазбавіў гонару, пра што, думаю, кожны мясцовы чалавек чуў, а тым больш людзі, якія супрацоўнічаюць у часопісах. Гэты ксёндз збудаваў у 1907 г. толькі адзін касьцёл у Мёрах, а ўсе

такія „будынкі“ не маглі стаяць доўга, а тым больш служыць патрэбам парафii. Недзе на пачатку 1930-х гг., калі Бародзіча ўжо даўно не было, у Лявонпалі началі ўзводзіць мураваны касьцёл і не дабудавалі яго яшчэ ў 1938 г.⁵⁶ Відавочна, што Ялбжыкоўскуму была патрэбная „місія“ Бародзіча ў Лявонпалі, каб адхіліць адтуль друйскіх марыянаў і ня даць разьвіцца ўнійнай працы ва ўсходнім абраадзе.

Скандалы, якія суправаджалі будову касьцёла ў Лявонпалі, змусілі польскія ўлады прасіць Ялбжыкоўскага, каб той забараніў Бародзічу ўсялякую дзейнасць у сваёй дыяцэзіі. Сам Бародзіч піша: „Антыкаталіцкая падрыўная прэса, скаргі папоў і дэлегацыі «меншасцяյ» авбінавацілі мяне перад М(іністрам) О. Дабруцкім. Той дамагаўся, каб Я(го) Э(кццэленцыя) выдаліў мяне з памежжа (*kresów*), каб я не «дражніў меншасцяյ». Архіпастыр абяцаў сам праверыць, ці слушныя гэтыя авбінавацаныні і наколькі. I праверыў⁵⁷.

Відаць, архібіскупская праверка выйшла на карысць Бародзічу. У наступным годзе адбыліся выбары ў польскі Сойм і сэнат. Бародзіч, дзеля ўмацаваньня польскасці на „Крэсах“, вырашыў змагацца за месца ў Сойме ў выбарчай акрузе №64, што ахоплівала Свяцянцянскі, Браслаўскі, Пастаўскі і Дзісенскі паветы. Праўда, тут яму не пашанцавала. Ялбжыкоўскі забараніў съвятаром у сваей дыяцэзіі балітавацца ў Сойм пад пагрозаю „суспэнсы“, г. зн. забароны выконваць съвятарскія абавязкі. Бародзіч, відаць, не паставіўся да гэтай забароны сур'ёзна. У выніку Хрысьціянская Думка пісала: „Кс. Бародзіч самавольна выставіў свою кандыдатуру ў сойм, не зважаючы на забарону Арцыбіскупа. Дзеля гэтага забаронена яму спаў-

іншыя съвятині, якія пан Эск. бачыў, будаваў нехта іншы і ў іншым часе. Зноў жа, 7 каплічак, якія кс. Бародзіч збудаваў з досак на працягу 3 месяцаў, аўтар ня мог бачыць з прычыны адлегласці, зрешты, калі б убачыў, то зъмяніў бы зусім думку аб іх“. (J. M. z pod Mior. „O «owocach pracy» ks. Borodzicza“. *Kurier Wileński*. 19.10.1932).

⁵⁶ Catalogus ecclesiarum et cleri Archidiocesis Vilnensis pro anno Domini 1932. Vilnae 1932, p. 79; Catalogus... pro anno Domini 1938, Vilnae, 1938, p. 78.

⁵⁷ Borodzicz J., *Kresy Polskie w niebezpieczenstwie*, Wilno, n.d. (1930), s. 40.

няць усякія капланьскія абавязкі, а так жа забаранеца яму прабываць у межах Віленскай архідыяцэзіі⁵⁸. Сам Бародзіч выклалаў справу зусім іншым чынам: „На маё няшчасце, я набраўся прастуды ў часе аб’езду чатырох паветаў і быў праз некалькі тыдняў «засуспэндаваны» грыпам. Прыйшоў ліст і ад Я. Э. Мітрапаліта (Ялбжыкоўскага — А.Н.) пад №747, у якім Архіпастырь загадаў узяць адвод (*wuscofać listę*). Я прыняў з пакору гэты загад, а пан Абрампальскі занёс Архіпастыру акт зрачэньня, падпісаны хворым“⁵⁹.

Вынікі выбараў у акрузе выйслі нечакана памыснымі для беларускіх кандыдатаў з выбарчага съпісу №18 (нацыянальная меншасці): з шасці дэпутацкіх месцаў у акрузе трох атрымалі беларусы — Павал Каруза, Канстантын Юхневіч і Альбін Стаповіч, брат а. Канстантына Стаповіча (паэты Казімера Свяяка). Два месцы атрымалі палякі са съпісу №1, за які, паводле *Беларускай Крыніцы*, галасавалі „ўсе польскія асаднікі, войты, польскія вучыцелі, чыноўнікі, князі і паны“⁶⁰, і адно месца заняў кандыдат ад Польскай сацыялістычнай партыі (съпіс №2). Затое са съпісу №24, за які галасавалі „частка паноў, розныя эндэкі, шляхта, некаторыя польскія эндэцкія ксяндзы, іхнія кухаркі, тэрцыяркі, дэвоткі і ўсе тыя, што гарашаць шалёнай нянавісьцю да нашага беларускага сярмяжнага народу“⁶¹, не прайшоў ніводзін кандыдат. Такім чынам, Бародзіч і ягоныя сябры атрымалі вялікую паразу. Вінаватымі ў гэтых, на іхнюю думку, былі „айцы марыяне і савецкія правакатары“⁶². Больш цвярозную ацэнку выбараў даў ка-

⁵⁸ „Kara ks. Barodziča“. *Chryścijanska Dumka*, No. 5, Vilnia, 6.3.1928, s. 7.

⁵⁹ Borodzicz J. *Kresy polskie w niebezpieczenstwie*, Wilno, n. d. (1930), s. 54. Абрампальскі (Obrąpalski) — польскі асаднік з Друйскай парохіі, прыяцель Бародзіча.

⁶⁰ *Bielarskaja Krynica*, No. 16, Vilnia, 20.2.1928, s. 3.

⁶¹ Тамсама.

⁶² Borodzicz J. *Kresy polskie w niebezpieczenstwie*, Wilno, n. d. (1930), s. 52. Віленскі ваявода Ў. Рачкевіч у сакрэтным лісьце да Міністэрства рэлігійных справаў і адукцыі за 22 чэрвеня 1928 г. пісаў: „Уплыў ксяндзоў (друйскіх — А.Н.) на вучнёўскую моладзь вялікі, не забылі нават скарыстаць вучняў гімназіі для выбарчай акцыі. У часе выбараў у Сойм і Сенат вучні ў гімназійных уніформах, мена-

рэспандэнт польскай газэты *Kurier Wileński*: „Жыхары аколіцы Друі — амаль выключна беларусы. Польскі элемэнт складаецца з невялікай колькасці землеўласьнікаў, настаўнікаў, урадоўцаў і асаднікаў. Дык што ж тут дзіўнага, што кандыдаты беларусы маглі атрымаць столькі галасоў у гэтай выбарчай акрузе! Але ёсьць і іншая акалічнасць, якая ў значнай ступені магла мець тут упłyў. Гаспадары тут пераважна малазя-мельныя, зямля дрэнная. Адтуль сталы недастатак і бяды. Ці гэтага ня бачылі, ці не хацелі бачыць, але зямлю, прызнача-ную для парцэляцыі (падзелу зямлі сярод сялянаў — A.H.), ужылі не на ўзбуйненьне гаспадара мясцовага насельніцтва, а на асадніцтва. Бяды, як была, так і засталася, а селянін прыйшоў да перакананьня, што пра яго ня вельмі дбаюць. А мы ведаем з досьведу, што ня будзем галасаваць за тых, да каго ня маём даверу. Дык ці ж тут была патрэбная спэцыяль-ная агітацыя айцоў марыянаў?“⁶³

Архібіскупская забарона, відаць, не трывала доўга, а Бародзіч быў ня з тых, хто б мог зыняверыцца пасъля адной ня-удачы. Да таго ж ён мог разылічаць на прыхільнасць і пад-трымку многіх польскіх ксяндзоў, асаднікаў, урадоўцаў і пэў-най часткі друйскіх мяшчанаў. Хутка надарылася новая наго-да пазмагацца за „польскія крэсы“. Каб супрацьстаяць уплы-ву айцоў марыянаў, узынікла думка адбудаваць у Друі касыёл сьв. Антона Падуансага, які згарэў у 1909 г., і заснаваць но-вую парафію, безумоўна, чыста польскую. Цяжка сказаць, хто быў ініцыятарам гэтага праекту. Паводле *Беларускай Крыні-цы*, ён зьявіўся найперш на старонках антыбеларускага „эн-

віта Малецкі Язэп, браты Вацлаў і Віктар Марозы, Смулька Казімер (брат ксяндза) і Рашкевіч Фэлікс, назойліва раздавалі людзям, што ішлі на выбарчы пункт, нумаркі 18-кі. Адзін вучань сарваў выбар-чы плякат з партрэтам маршалка Пілсудзкага. Пры роспуску мітынгу цяперашняга дэпутата Карузы дня 4.III. г. г. у Друі вучні гімназіі Малецкі і Смулька горача пратэставалі супраць роспуску мітынгу і пасъля роспуску разам з дэпутатам Карузам пайшли ў кляштар да кс. Цікоты“. Між іншым, „Казімер“ — імя самога айца Смулькі.

⁶³ Jotowicz J. „Marjanie w Drui“. *Kurier Wileński*. No. 70, Wilno, 25.3.1930, s. 2.

дэцкага“ *Dzieńnika Wileńskiego*⁶⁴, але напэўна за гэтай публікацыяй стаяў нехта з асяродку віленскага ваяводы, калі ня ён сам. А выконваць задуму меўся ня хто іншы, як Бародзіч. Яго не бянтэжыла, што пляц, дзе некалі стаяў касыцёл съв. Антона, належала кляштару. Горш было з атрыманьнем дазволу архібіскупа, які хоць і не любіў друйскіх марыянаў, але мусіў трymацца нормай кананічнага права, і таму ня мог пайсьці на такую непрыхаваную авантuru. Сумневы Бародзіча разъвеяў ягоны аднадумец, вядомы сваёй варожасцю да ўсяго беларускага канонік Караль Любянец, які „рай і настойваў, каб я «супрацьдзейнічаў бальшавіцкай работе кляштару», збудаваў другі касыцёл у Другі, дзе каталіцкі съятар мог бы аблугойваць усіх верных без вынятку. Прыйтым ён патлумачыў, што архіпастыр (г. зн. Ялбжыкоўскі — A.H.) ня можа даць мне пісмовага ўпаўнаважаньня да гэтай акцыі, бо аа. марыяне, якія непасрэдна залежаць ад Рыму, маглі б там пэцкаць добрае імя архіпастыра“⁶⁵. Так супакоены, Бародзіч звязвіўся 12 чэрвеня 1929 г. у Другу, дзе пры съведках заявіў Цікоту, што прыехаў, каб на выразнае жаданьне (так! — A.H.) архібіскупа Ялбжыкоўскага і ваяводы Рачкевіча адбудаваць на старых падмурках касыцёл съв. Антона, і просіць супрацоўніцтва марыянаў у гэтай справе⁶⁶. Цікота сказаў Бародзічу не пачынаць нічога, пакуль ня прыйдуць адпаведныя дакумэнты з біскупскай куры.

⁶⁴ „І так, на бачынах эндэцкага *Dzieńnika Wileńskiego* паўстаў праект будовы новага касыцёла ў Другі, як бы канкурэнцыя айцом марыянаў“ („Awantura polskich endekai u Drui i ks. Barodzič“, *Bielaruska Krynicā*, No. 22, Vilnia, 28.6.1929, s. 1).

⁶⁵ Borodzicz J. *Kresy Polskie w niebezpieczenstwie*. Wilno, n. d. (1930), s. 58. Ялбжыкоўскі, несумненна, чуў пра плян адбудовы, хоць бы з публікацыі ў *Dzieńniku Wileńskim*. У размове з Бародзічам 12 чэрвеня (гл. ніжэй у тэксце) Цікота заявіў, што некалькі тыдняў таму размаўляў з Ялбжыкоўскім і той сказаў, што ня бачыць патрэбы адбудоўваць касыцёл съв. Антона, бо ўжо існуе парафіяльны касыцёл съв. Тройцы.

⁶⁶ Пратакол размовы быў зроблены а. Цікотам і падпісаны ім і Бародзічам, а таксама пяцьцю съведкамі, два з іх — съятары суседніх парафіяў, якія прыехалі ў Другу на ўрачыстасць съв. Антона.

Наступнага дня, 13 чэрвеня, на сьвята Антона Падуанска-
га, у Друі была вялікая ўрачыстасць (фэст), на якую зъехала-
ся шмат народу і духавенства. Вось што піша пра падзеі таго
дня *Беларуская Крыніца*: „13 чэрвеня сёль. г. кс. Бародзіч, па-
клікаючыся на прыказ Віл. Арцыбіскупа<...>, распачаў ак-
цыю будовы касьцёла ў Друі. Паслья набажэнства, калі людзі
выйшлі з касьцёла, сярод натоўпу зъявіўся кс. Бародзіч і сеў-
шы на воз, пад гукі нанятага жыдоўскага аркестру, паехаў на
пляц сьв. Антоняга і там сказаў прамову, заклікаючы складаць
складкі і ачысьціць пляц для будовы новага касьцёла. Зробле-
на гэта ў такі спосаб, каб выглядала, што Бародзіч быў быц-
цам сілай людзьмі змушаны да такога выступлення ў ролі
якогася апостала ці місіянэра”⁶⁷. Цікава чытаць урыўкі з пра-
мовы Бародзіча на пляцы сьвятога Антона: „Сёньня вось вы
схапілі мяне з касьцёла і прывалаклі сюды, каб вам я казаў
пра сьв. Антона <...> Схапілі вы мяне з касьцёла, як нейкага
разбойніка, быццам каб расстраляць, хоць я і супраціўляўся.
Дык страляйце ж у мяне, але... малітваю да сьвятога Антона
<...> Учора я прыехаў і паведаміў айцу супэрыёру, што я тут
на загад Я. Эксц. Архібіскупа, каб супрацоўнічаць, бо воля Я.
Эксц. ёсьць, каб я збудаваў касьцёл <...>. Такая ёсьць воля Я.
Эксцэленцыі і самога пана ваяводы Рачкевіча <...>. Цяпер,
дзеткі, вытрываласці, бо чорт уздыме ўсё пекла, каб зьні-
шыць нашу справу. Ніхто з палякаў і каталікоў ня будзе
рабіць перашкодаў, толькі тыя, што на платнай службе ў баль-
шавікоў”⁶⁸.

Загадаўшы ўсім прыйсьці заўтра ўраніцы „з лапатамі і
кіркамі”, Бародзіч распусціць народ і сам пайшоў у кляштар.
Там якраз праходзіў сьвяточны абед, на якім прысутнічалі
святары з суседніх парафіяў. На наступны дзень ён пакінуў

⁶⁷ „Awantura polskich endekaў u Drui i ks. Barodzič“, *Bielaruskaja Krynica*, No. 22, Vilnia, 28.6.1929, s. 1. Артыкул у *Беларускай Крыніцы* даволі дакладна перадае зъмест артыкула на тую самую тэму ў польскім часопісе *Przegląd Wileński* (Bezstronny. „Znów ks. B. Barodzicz“, *Przegląd Wileński*. No. 11, Wilno, 20.6.1929, s. 7—8).

⁶⁸ Апісаныне ўзятае са справаздачы Ялбжыкоўскуму пра падзеі таго дня, складзенай Цікотам на аснове паказаньняў съведкаў.

кляштар і перабраўся жыць да аднаго з сваіх прыхільнікаў у мястэчку. Таго ж дня раніцай Цікота паслаў Ялбжыкоўскуму тэлеграму: „Ксёндз Бародзіч, спасылаючыся на вусны загад Архіпастыра, распачаў будову на кляшторнай зямлі. Прашу належнага распараджэння“. Увечары ён атрымаў адказ: „Ніякага распараджэння ксяндзу Бародзічу не даваў; без дазволу пробашча ня мае права (выконваць) ніякіх сьвятарскіх абавязкаў. Архібіскуп Ялбжыкоўскі“.

Здавалася б, пасъля тэлеграмы Ялбжыкоўскага справа мусіла скончыцца. Але Бародзіч думаў інакш. Як толькі ён пакінуў кляштар 14 чэрвеня, па горадзе пачалі разыходзіцца чуткі, быццам марыяне хацелі яго атруціць... Пазней высьветлілася, што падчас абеду ў кляштары 13 чэрвеня пілі брусынічны квас, куплены ў нейкага „маскаля“ (старавера). Айцец Цікота наліў з адной бутэлькі сабе, айцом Хамёнку і Бародзічу. На няшчасце, трапілася бутэлька з сапсутым квасам. Усе трои выпілі, але Бародзічу ад паўшклянкі стала дрэнна. Ён з Цікотам выйшаў на кароткі час, але хутка вярнуўся і, як пісаў Цікота Ялбжыкоўскуму 17 чэрвеня, „далей пры абедзе, а пасъля пры вячэры і на заўтра пры сънеданьні быў зусім здаровы і добра еў“.

Вельмі магчыма, што Бародзіч, са сваёй звычайнай безадказнасцю, распускаючы плёткі пра спробу яго атруціць, хацеў толькі пашкодзіць добраму імю марыянаў, і ня думаў, што справа можа скончыцца судом. Але чуткі дайшлі да камэнданта мясцовай паліцыі, і ён ня мог прамінуць такой аказіі, каб нанесьці сур'езнную шкоду кляштару. 15 чэрвеня камэндант паліцэйскага пастарунку Малюковіч распачаў съледзства, напісаўшы пратакол наступнага зъместу: „Дня 15/VI–29 г. я старэйши пшадоўнік Малюковіч Зыгмунт камэндант пастарунку дзяржаўнай паліцыі ў Другі, даведаўся з чутак, якія хадзілі па горадзе (*dowiedziałem się z pogłosek krążących w miasteczku*), што дні 13/VI г. г. у час водпусту сьв. Антона ў тутэйшым кляштары была спроба атруціць кс. каноніка Бародзіча Юзафа з дапамогаю нейкага атрутнага напою ў форме квасу. У сувязі з гэтым я вырашыў правесці съледзства ў гэтай справе (*Wobec powyższego postanowiłem w tej sprawie przeprowadzić dochodzenie*)“. У той самы дзень Малю-

кевіч паведамляў намесьніку пракурора ў Вільні: „у Другі <...> здарылася злачынства: кс. Цікота, супэрыёр кляштару аа. марыянаў у Другі, намагаўся пазбавіць жыцьця кс. каноніка Бародзіча Юзафа <...>“. Падчас съледztва ўсе апытаны съведкі — марыяне і госьці — аднагалосна цвердзілі, што ніякай спробы атруціць Бародзіча не было. Выявілася поўная беспадстаўнасць абвінавачанья Бародзіча, і Віленская прокуратура 19 снежня спыніла справу.

Тым часам распачалася акцыя па складанні супраць друйскіх марыянаў розных лістоў і мэмарыялаў да архібіскупа, папскага нунцыя, Віленскага ваяводы і міністра ўнутраных справаў. У апошнім такім мэмарыяле да міністра ўнутраных справаў за 30 жніўня 1929 г. аўтары съцвярджалі, што мэта друйскіх марыянаў — „падступная русыфікацыя (*podstępne ruszczenie*) і, здаецца, спроба завесыці нас ва ўсходнюю схізму <...>, а пазней адараўца ад Польшчы. Дык вось мы, як верныя каталікі і добрыя польскія грамадзяне, вырашылі бараніць нашу веру і польскасць, гэта значыць тое, што нашыя айцы перадалі нам у спадчыну як найвышэйшую каштоўнасці“⁶⁹. Таму аўтары просяць міністра „выселіць з Другі айцоў марыянаў, як крыніцу неспакою і сварак сярод нас, як тых людзеў, што рэлігію і ейную съятасць зрабілі сродкам, каб асятнучы сваёй мэты, а гэтая мэта — разваліць польскую дзяржаву“ (*celem tym jest rozwalenie Państwa Polskiego*). Больш канкрэтна Друйскіх айцоў абвінавачвалі ў тым, што „на загад таго ж ксяндза Цікоты <...> змушаюць дзяцей да расейскай мовы (*zmuszają dzieci do rosyjskiego języka*), падчас катэхізацыі ў Другі і Малькаўшчыне раздаюць расейскія кніжкі-малітоўнікі, даюць шлюбы па-расейску“ (*udzielają ślubów małżeńskich w języku rosyjskim*)⁶⁹. У іншым месцы аўтары пішуць: „Ад гэтай хвіліны (г. зн. ад 1924 г. — A.H.) па-

⁶⁹ Мусіць, найбольш бязглудзее абвінавачанье гучала так: „Кропляй, што вычарпала нашу цярпівасць, было тое, что летам 1928 г. адзін з ксяндзоў марыянаў на галоўнай Імшы замест «Święty Boże» пачаў съявляць «Святый Боже» па-расейску, другі ксёндз адслужыў па-расейску ўсю сьв. Імшу (*drugi ksiądz odprawił po rosyjsku całą Mszę Św.*)“⁶⁹. У тым часе Імшу рымскага (лацінскага) абраду служылі

чынаецца ўсё больш выразная русыфікатарская і супрацьпольская дзейнасць ксяндзоў марыянаў <...>. У касцёле ў Другі ўведзеныя расейскія казані і гутаркі“ (*W kościele w Drui zostały wprowadzone kazania i rozmowy rosyjskie*). Відаць, аўтары, як і Бародзіч, съядома не хацелі адрозніваць расейскую мову ад беларускай. Мэмарыял атрымаў падтрымку з боку гарнізону польскіх памежных войскаў, г. зв. КАП (*Korpus Ochrony Pogranicza*). Камандзір роты памежнікаў у Другі, нейкі паручнік Рафальскі, пісаў камандзіру свайго батальёну ў Слабодцы 3 верасня 1929 г. „Даводжу да ведама просьбу жыхароў Другі ў справе высялення аа. марыянаў з Другі. Прашу распачаць у гэтай справе заходы, скіраваныя на высяленне вышэй згаданых з Другі, бо жаўнеры КОП’у падлеглыя магчымай антыпольскай агітацыі з боку беларускіх ксяндзоў“ (*bo żołnierze KOP są narażeni na ewentualną agitację przeciwpolską ze strony białoruskich księży*). 10 верасня камандзір брыгады „Вільно“ палкоўнік Карэва (*Korewo*) пісаў галоўнакамандуючаму КАП у Варшаве: „Дзейнасць гэтих ксяндзоў, а сабліва іхняга галоўнага арганізатора кс. Цікоты, выключна шкодная для бяспекі дзяржавы (*jest wybitnie szkodliwą dla bezpieczeństwa Państwa*). Кс. Цікота — асоба надзвычай здольная, мае вялікі дар зъядноўваць вакол сябе людзей, а сабліва моладзь, у якую з вялікім ўмельствам сыстэматычна, пад покривам «хрысьціянскіх» прынцыпаў, ліе нянявісьць да польскай дзяржаянсці... Уважаю высяленне гэтай арганізацыі за неадкладную неабходнасць, бо дадайшае знаходжаныне яе прыносіць з кожнай хвілінай непапраўную шкоду для бяспекі дзяржавы ў гэтай мясцовасці“ (*niepowetowany uszczerbek dla bezpieczeństwa Państwa w tej miejscowości*).

толькі на лацінскай мове, а Літургію ўсходняга (бізантыйскага) абраду ў Беларусі — на царкоўнаславянскай, а не на польскай, расейской, беларускай і іншых жывых мовах. Цяжка сказаць, што гэта была за нагода, пра якую пішуць аўтары мэмарыялу. Беручы пад увагу дату (лета 1928 г.), вельмі магчыма, што а. Абрантовіч перад выездам у Харбін адслужыў сьв. Літургію ва ўсходнім абрадзе ў Друйскім касцёле.

Віленскі ваявода Рачкевіч быў ворагам друйскіх марыянаў і шукаў спосабаў іх зьнішчыць. Але, як спрактыкаваны палітык, ён ведаў, чаго вартыя ўсе гэтыя пратэсты і хто за імі стаіць. У лісьце да міністра ўнутраных справаў за 17 верасьня 1929 г. ён пісаў: „Рух, які паўстаў вакол справы марыянаў, быў распачаты праз вядомага <...> кс. Юзафа Бародзіча, відавочнага натхняльніка і пачынальніка ўсіх гэтых шматлікіх мэмарыялаў і просьбаў. Што гэта так сапраўды, съведчыць тая акалічнасць, што якраз у хвіліну, калі ў Другі 13 чэрвеня г. г. зъявіўся кс. Бародзіч, пачаўся гэты рух, скіраваны супраць кляштара; а таксама і тое, што ўва ўсіх прашэннях паўтарающа тыя самыя матывы, факты і бадай выразы. Тое, што згаданая акцыя... распачатая... кс. Бародзічам, які, як ведама, мае рэпутацыю амаль беззадакнага фанатыка (*nieroszuttelnego fanatyka*), — ейны слабы бок“. Тым ня менш Рачкевіч уважае, што дзейнасць друйскіх марыянаў „беззаганная, калі ідзе пра бок маральны і пастырскі іхнія працы, але з пункту гледжання палітычнага і нацыянальнага пад покрываем асьветніцка-грамадзкай працы мае ўсе прыкметы дзейнасці антыдзяржаўной“. На думку Рачкевіча, найлепш было б, каб духоўныя ўлады забралі з Другі беларускіх марыянаў, а на іх месца прыслалі марыянаў польскіх. Калі гэта немагчыма, дык трэба „адняць у аа. марыянаў права кіраваць парафіяй і абмераваць іхнюю дзейнасць працай законнай, магчыма яшчэ асьветніцка-школьнай. Тады зъявілася б патрэба збудаваць парафіяльны касьцёл наўзамен пакінутай цяпер для парафіяльнага ўжытку марыянскай кляшторнай сівятыні <...>. Новы касьцёл стаў бы на месцы зънішчанай пры расейскай уладзе парафіяльнай сівятыні пад найменнем сьв. Антона“. Рачкевіч працягвае: „Мяццовы ардынарыят (г. зн. архібіскуп Ялбжыкоўскі — A.H.) ня мае магчымасці <...> у сваіх межах (*we własnym zakresie*), а захоп у свае рукі ініцыятывы будовы касьцёла і аднаўлення парафіі кс. Бародзічам трэба ўважаць за адмоўны факт, які можа скіраваць усю справу на непажаданы шлях, абудзіўшы варажнечу сярод насельніцтва. Урад павінен узяць ініцыятыву ў свае руکі, і гэтым спараліжаваць значэнне выступлення Бародзіча“. Гэтыя радкі не пакіда-

юць сумневу, ад каго насамрэч зыходзіла задума адбудаваць касьцёл сьв. Антона. Бародзіч быў толькі выканаўцам⁷⁰.

Друя сталася асабістай паразай Бародзіча. Гэты прайдзі-съвет у сутане скампраметаваў сябе. Ён не апраўдаў надзеяў тых, што стаялі за ім, і яго адкінулі, як больш не прыдатны матар'ял. Ягоная пазнанейшыя прыезды на „крэсы“ прайшлі амаль незадуважанымі. Як часта бывае з людзьмі такога тыпу, Бародзіч не разумеў, што ягоная „кар'ера“ скончылася. Ваявода Віленскі Рачкевіч у лісьце да міністра ўнутраных справаў за 17 верасня 1929 г. пісаў: „Вядома, што дзякуючы старанням кс. Бародзіча ў маёнтку аднаго з мясцовых землеўласнікаў (*obuwateli*) была збудаваная драўляная часовая капліца, якую ў кожную хвіліну можна перанесьці ў Другу“. Цяжка разабрацца, дзе сканчаецца трагедыя і пачынаецца фарс...⁷¹

⁷⁰ Беларуская Крыніца ў згаданым артыкуле (гл. вышэй зноска №64) спасылаючыся на *Przegląd Wileński*, піша: „Што авантура кс. Бародзіча ня ёсьць самаволяй тамашняй люднасьці, дык аб гэтым съведчаць тыя факты, якія падае *Przegląd Wileński*: «што ўсё гэта было аддаўна ўкартавана і ўплянавана, съведчаць аб гэтым адносіны мяйсцовой паліцыі, каторая спадзівалася некалькі тыдняў прад гэтым прыезду ў гэтай справе кс. Бародзіча»“.

⁷¹ Доктар Язэп Малецкі, які быў съведкам усяго, што здарылася тады ў Другі, даслаў біскупу Сіповічу тэкст песні, што съпявалі людзі ў навакольных вёсках:

Exaў ксёндз канонік
На папах пад потам,
А на ім праехаў
Ксёндз Андрэй Цікота.

Словы „на папах пад потам“ датычацца здарэння, якое адбылося ў Мёрах перад Першай сусветнай вайною, калі там пробашчам быў Бародзіч. Аднаго дня ён запрасіў да сябе мясцовых праваслаўных съвятароў. Калі тыя, нічога не падазраючы, прыйшлі і крыху выпілі, Бародзіч пачаў іх ушчуваць, што яны слабыя і не пацягнуць воз, на якім ён будзе сядзець. Каб ратаваць гонар, съвятары, выйшаўшы на двор, узяліся за аглоблі воза, што там стаяў. Бародзіч сеў на воз, узяў пугу ў руکі, а раней наняты фатограф, які дагэтуль хаваўся, зрабіў здымак. (Гл. машынапіс: T. Podziawo. *Ojciec Andrzej Cikoto, Chylice, 1959*, s. 41—42). Вось прыклад „экумэнічнай“ дзеянасьці гэтага „апостала каталіцкасці і польскасці“.

Можна сумнявацца, ці верыў Ялбжыкоўскі ў праўдзівасць Бародзічавых абвінавачаньняў, што друйскія марыяне спрабавалі яго атруціць. Наогул, аднак, ягонае лагоднае стаўленне да Бародзіча змушае прыпушчаць, што ён толькі „афіцыйна“ ня ведаў пра мэтu паездкі гэтага сьвятара ў Другу. 17 чэрвеня Цікота сустракаўся з Ялбжыкоўскім наконт справы Бародзіча. Сустрэча, відаць, не дала ніякіх вынікаў. Праз некалькі дзён (ліст бяз даты) Цікота пісаў: „У панядзелак 17 чэрвеня я выйшаў ад Вашай Эксцэленцыі поўнасцю прыгноблены. Больш высакародныя і інтэлігентныя польскія адзінкі ў Другі і Вільні малярна перакананыя, што за кс. Бародзічам стаіць ня толькі ўлада съвецкая, якая выразна падтрымлівае яго праз друйскую паліцыю, але нават высокія колы духоўныя. Цяжка было ў гэта паверыць, але няясны адказ Вашай Эксцэленцыі мяне зъбянтэжыў... Тым больш баліць мне, калі Духоўная Ўлада, якая можа адразу пакласці канец гэтаму, кажа, што ня можа забараніць служыць ксяндзу самадуру (*zasuspendować księdza warcholą*). Ксяндзу Смульку за беларускую казань, сказаную згодна з традыцыяй і са згоды пробашча ў духу самым каталіцкім, можна было забараніць служэньне, а ксяндзу Бародзічу, які бунтаваў на тоўсці супраць волі біскупа і пробашча <...>, забараніць служыць і выдаліць з дыяцэзіі нельга?!"

„АБМЕЖАВАЦЬ БЕЛАРУШЧЫНУ ДА МІНІМУМУ“

Калі стала зразумела, што справу Бародзіча ня ўдасца за- маўчаць, Ялбжыкоўскі стварыў „съледчую камісію“, фармальна каб разгледзець узыніклы канфлікт між гэтым съятаром і друйскімі марыянамі. У камісію ўвайшлі: канонік Віленскай капітулы Лявон Жаброўскі, дэкан Браслаўскі Язэп Савіцкі і правінцыял польскай правінцыі марыянаў Уладзімер Якоўскі — усе трои палякі. Камісія працавала ад 26 да 28 жніўня і падала Ялбжыкоўскаму справаздачу пра сваю дзейнасць 20 верасня 1929 г.⁷² Перадусім камісія цалкам апраўдала друйскіх марыянаў што да спробы атруціць Бародзіча. У заключным пратаколе гаворыцца: „Съледзтва паказала, што абвінавачаныне ў спробе атруціць кс. Бародзіча, высунутае супраць айцоў марыянаў, зусім беспадстаўнае <...>. Ксяндзы, (прысутныя) пры гэтым здарэнні, адкідаюць нават найменшае дапушчэнне злой волі з боку айцоў марыянаў, а тым больш жаданыне зыдзейсьніць злачынства. Беспадстаўнае таксама абвінавачаныне ў русыфікацыі і зрадзе Касцёлу і Дзяржаве, а таксама ў (распаўсюджваныні) паклёпаў на кс. Бародзіча“.

Гэтае съведчаныне камісіі не зусім стасуецца з іншым: „Факт распаўсюджваныня кс. Бародзічам паклёпных съведчаныяў супраць ксяндзоў марыянаў не пацьвердзіўся“. Тым ня менш, крыху ніжэй знаходзім у тэксьце: „Цалкам даказана, што кс. канонік Юзаф Бародзіч выслаў у некалькі рэдакцыяў віленскіх газетаў ліст, дзе ў вельмі абразылівай для друйскіх айцоў марыянаў форме вінаваціць іх у паклёпах супраць сябе <...>; (б) русыфікацыі насельніцтва на «кressах» Польшчы; (в) зрадзе Польскай дзяржаве і Каталіцкаму Касцёлу <...>“.

Падсумоўваючы вынікі сваёй дзейнасці, камісія пісала: „Съледзтва, пацьвердзіўшы парушэнне супакою ў рэлігійным жыцці ў Друйскай парафіі, адначасова выявіла, што прыchy-

⁷² „Orzeczenie śledcze w sprawie Księza Marjanie w Drui — ks. Józef Borodzicz na mocy dochodzenia z dd. 26—28 sierpnia 1928“. Копія гэтага натарыяльна зацьверджанага дакумента (5 манускрипцый старонак) знаходзіцца ў Бібліятэцы Ф. Скарыны ў Лёндане.

наю гэтае зъявы ёсьць, з аднаго боку, выразнае падкрэсліванье айцамі марыянамі беларускага характару кляштару, а ў пэўнай меры і парафii ў Друi; а з другога — выступленыне ў гэтых аколіцах кс. Бародзіча, што ў высокай ступені разбурыла супакой сярод людзей і падарвала аўтарытэт духавенства“.

Камісія дала наступныя рэкамэндацыі: „1. Пазбавіць Дрийскі кляштар беларускага характару, прыняўшы ў яго таксама аа. марыянаў-палякаў, бо гэтага жадае значная колькасць людзей; абмежаваць беларушчыну ў Дрийскім касьцёле да неабходнага мінімуму і рэкамэндаваць аа. марыянам быць больш аbachлівымі ў справе ўсходняга абраду, якога людзі ня хочуць і нават баяцца, а аа. марыяне ніякім пазытыўным вынікам у гэтай галіне пахваліцца ня могуць⁷³. 2. Рашуча забараніць кс. кан(оніку) Бародзічу ўсялякія выступленыні на гэтай тэрыторыі, а таксама (загадаць) адмовіцца ад праекту будовы касьцёла <...> або прынамсі цалкам адхіліць кс. Бародзіча ад справы будовы касьцёла“.

Пры канцы варта прывесці наступныя радкі з заключнага пратаколу: „3 пераказу паказаныня ў гэтых съведкаў вынікае, што аа. марыяне сваёй беларускай дзейнасцю і ўсходнімі сымпатыямі выклікаюць неспакой сярод парафіянаў і не-прыхильнасць вялікай іх часткі, што выяўляеца ў жаданні будовы новага касьцёла ў Друi. Такую выснову пацвярджает афіцыйна кс. др. Ільдэфонс Бобіч, дэкан Мёрскі, лістом ад 31 жніўня 1929 г., які ў дадатак уважае шкоднай палітычна-нацыянальную дзейнасць аа. марыянаў“. Той самы Бобіч упікае дрийскіх марыянаў, што ў іхній парафii няма Згуртавання польскай моладзі (Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej).

Ільдэфонс Бобіч, дэкан Мёрскі (да ягонага дэканату належала Друя), быў некалі съядомым беларусам і пісьменнікам

⁷³ „Odebranie klasztorowi w Druji charakteru białoruskości przez osadzenie w nim także ks. Marjanów-Polaków, gdyż znaczna część ludności tego pragnie, ograniczenie białoruszczyzny w kościele drujskim do minimum wymaganego i zalecenie ks. Marjanom większej oględności co do obrządku wschodniego, którego ludność nie chce, a nawet się obawia, a ks. Marjanie żadnym pozytywnym wynikiem akcji w tym kierunku pochwalić się nie mogą“.

(пісаў пад псэўданімам „Пётра Просты“). Што ж, людзі мяняюцца...

Таксама варта звярнуць увагу на тое, як насьцярожана ставіліся сябры съледчай камісіі да ўсходняга абраду, якога, дарэчы, у Другі не існавала.

Як можна было прадбачыць, архібіскупская съледчая камісія апраўдала друйскіх марыянаў што да абвінавачанья ў злачынстве, але вынесла ім прысуд за беларускасць. Цікота ў лісьце да Бучыса за 2 лютага 1931 г., адкідаючы ўсе абвінавачаныні камісіі, пісаў: „Насамрэч усе закіды фальшивыя апрача аднаго, які кажа, што мы — беларусы“⁷⁴.

Вынікаў працы камісіі не давялося доўга чакаць. Яшчэ раней, чым зьявіліся яе канчатковыя рэкамэндацыі, на пачатку 1929 школьнага году, а. Віталіса Хамёнка звольнілі з пасады настаўніка рэлігіі ў школах Друйскай парафіі, а на ягонае месца прызначылі нававысьвячанага съвятара паляка Яна Слемен-па (дарэчы, не марыяніна). Казімер Бранікоўскі, польскі марыянін, які ў пачатку 1930 г. на загад Бучыса праводзіў візытацыю Друйскага кляштару, пісаў у сваёй справаздачы: „Ад пачатку 1929—30 школьнага году на месца а. Віталіса ў пачатковыя школы парафіі як у горадзе, так і па вёсках быў прызначаны настаўнікам съвецкі (г. зн. не законьнік — А.Н.) съвятар, які трymаецца здалёку ад кляштару і, як кажа, адрабляе беларускі ўплыў а. Віталіса ў школах, гаворачы дзецям пра Польшчу, падбіраючы прыклады з рэлігійнага жыцця Польшчы перад яе падзелам“⁷⁵. Сам Бранікоўскі піша пра а. Віталіса: „Я ня чую, каб а. Віт(аліс) у працы з дзецьмі кіраваўся нацыянальнымі меркаванынямі, або таксама каб съвядома ў нечым ганьбіў польскую дзяржаўнасць у прысутнасці дзяцей і настаўнікаў“.

Архібіскуп Ялбжыкоўскі, пасылаючы генэралу марыянаў Францішку Бучысу копію пратаколу камісіі, пісаў у лісьце за

⁷⁴ „Re autem vera omnes accusationes falsae sunt praeter una quae dicit nos Alborussos esse“.

⁷⁵ „...odrabia wpływ białoruski x. Witalisa w szkołach, mówiąc dzieciom o Polsce przez dobierane przykłady z życia religijnego Polski przedrozbiorowej“.

22 лістапада 1929 г.: „Гэтым пасылаю копію пратаколу съледчай камісії ў справе аа. марыянаў у Другі супраць кс. Юзафа Бародзіча. З свайго боку хачу падкрэсліць дзьве высновы съледчай камісіі: 1) Патрэбу прыслать у Другую прынамсі 2 кс. марыянаў-палякаў, якія б стараліся палагодзіць закалоты, што ўзыніклі на фоне беларускай акцыі. Закалоты трываюць і цяпер, доказам чаго — новая скаргі друйскіх парафіянаў у Міністэрства рэлігійных справаў і адкуацыі, пану Віленскаму ваяводзе, а таксама ў нунцыятуру. На кожнай скарзе па 500 подпісаў <...>“⁷⁶.

Съледчая камісія рэкамэндавала абмежаваць беларускую мову ў казанях „да неабходнага мінімуму“. Як гэтае абмежаванье адбылося, апісвае польская газэта *Kurier Wileński*: „Да пробашча Друйскага а. Дашты зъявілася нядыўна дэлегацыя ў складзе некалькіх асобаў і заявіла, што «калі будуць далей гаварыць беларускія казані, дык яны зробяць у касьцёле скандал, авантuru і такім способам запратэстуюць»... Параіліся тады аа. марыяне і паслалі кс. архібіскупу Ялбжыкоўскаму заяву, што, ня хочучы, каб касьцёл быў спрафанаваны скандалам, яны ўстрымаяцца часова ад беларускіх казаняў. І ад некаторага часу ix у Другі няма“⁷⁷. Гэта здарылася не пазней як у нядзелю 2 сакавіка, бо ў панядзелак 3 сакавіка 1930 г. польскі марыянін Казімер Бранікоўскі, які ў той час праводзіў візытацыю ў Другі, пісаў у Рым марыянскому генэралу Францішку Бучысу: „Дзеля большага супакою і каб пазъбегнуць Боскай зънявагі ў суязі з нападамі, якія рыхталіся ў касьцёле, аа. Друйскія, паслья доўгіх дыскусіяў на сваіх паседжаньях, без майго ўдзелу і ўплыву вырашылі спыніць беларускія казані на вячэрнях. Мне гэта вельмі аблегчыць сустрэ-

⁷⁶ „Potrzebę przysłania do Drui przynajmniej 2 XX Marjanów Polaków, którzyby się starali załagodzić fermenty powstałe na tle akcji białoruskiej. Fermenty te trwają, czego dowodem są nowe skargi parafian drujskich do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Pana Wojewody Wileńskiego, oraz do Nuncjatury. Na każdej skardze figuruje 500 podpisów“.

⁷⁷ Jotowicz J. „Marjanie w Drui“, cz. II, *Kurier Wileński*. No. 71, Wilno, 26.3.1930, s. 2.

чу і размову з кс. Архібіскупам (Ялбжыкоўскім — А.Н.). Калі я меў нейкія сумнёвы, дык яны дзякуючы гэтай іхняй каталіцкай велікадушнасці (?! — А.Н.) з сорамам разъвеяліся (*tq ich wielkodusznoscią Katolicką ze wstydem się rozwiały*)⁷⁸. Карэспандэнт *Kurjera Wileńskiego* трymаўся іншай думкі: „Не лічу, што такое становішча аа. марыянаў было слушным. Саступіць перад пагрозамі значыць яшчэ больш разбесціць праціўніка і то такога, чый маральны ўзровень ня ўзносіцца вышэй за ўзровень звычайных вулічных шумавінаў“⁷⁹.

Такім чынам, сапраўды пацярпелі не Бародзіч і кампанія, а друйскія марыяне. Рэкамэндацыі камісіі, уведзеныя ў жыцьцё, спрэс мянялі характар Друйскага кляштару: у найлепшым выпадку беларушчыну трывалі ў ягоных мурох, а навонікі ў імя „каталіцкай велікадушнасці“ яе „абмежавалі да неабходнага мінімуму“, іншымі словамі, да нуля. Пра нейкую дзеянасць ва ўсходнім абраадзе не ішло нават і гутаркі, „бо гэтага народ ня хоча і баіцца“. Гэта было поўнае адступленыне ад волі біскупа Матулевіча, які засноўваў кляштар „pro albiorussis“ (для беларусаў).

З адыхадам Бародзіча вялікія канфлікты скончыліся, але працягвалася цкаваныне друйскіх марыянаў у польскай прэсе. 26 студзеня 1930 г. „уласны карэспандэнт“ П. Каўнацкі пісаў у *Dzieńniku Poznańskim*: „Гэта бадай самая шкодная і самая не-

⁷⁸ Тамаш Падзява ў сваіх успамінах пра а. Цікоту (гл. вышэй спасылку No. 17) піша: „Беларускія казані прыцягвалі натоўпы людзей, якія хацелі пачуць слова Божае, і гэта даводзіла праціўнікаў гэтых казаніў да такой разьюшанасці, што яны прыгрэзілі прыслать п'яных скандалыкаў з мэтаю распачаць бойку ў касыцёле і апаганіць касыцёл праліццём крыві. Тады спынілі гэтыя казані і паведамілі пра гэта архібіскупу мітрапаліту (Ялбжыкоўскому — А.Н.), які пахваліў іх за гэтую саступку перад шантажам. Паводле съведчання а. Віталіса Хамёнка, а. Андрэй спыніў беларускія казані не з уласнай ініцыятывы, але на жаданьне а. Бранікоўскага, польскага правінцыяла“.

Бранікоўскі (ён быў тады віцэ-генэралам закону марыянаў, а не правінцыялам) ад 15 лютага да 16 красавіка 1930 г. праводзіў на загад Бучыса візытацыю Друйскага кляштару.

⁷⁹ Jotowicz... (гл. зноскау №77).

бясьпечная пляцоўка, якую заснавалі ворагі польскасасьці на паўночна-ўсходнім памежжы Польшчы. Заснаваў яе праз некалькі гадоў пасля вайны Віленскі біскуп Матулевіч, якога пасадзілі на Віленскім біскупскім пасадзе нямецкія акупанты, а забраў яго адтуль у 1925 г. Апостальскі Пасад у выніку не зълічоных просьбаў польскага насельніцтва, якое добра ўсьведамляла, што антыпольская дзейнасць біскупа-літвамана падкопвала ў першую чаргу ўплывы Каталіцкага Касьцёла“.

Ішла таксама „апрацоўка“ вернікаў у сумежных з Друйскім парафіях. 20 чэрвеня 1932 г. Антук Баговіч з Мёраў, родны брат друйскага законнага брата Станіслава (Міколы) Баговіча, пісаў генэральному супэрыёру марыянаў біскупу Бучысу: „З'вязтаюся з пакорнай просьбаю звольніць майго крэўнага Станіслава Баговіча, які склаў шлюбы ў кляштары аа. марыянаў у Друі. Я як ягоны брат прашу звольніць ад шлюбаў, бо бачу што кс. пробашч наш казаў, што гэтыя кляштар будзе скаваны бо трymаюцца беларускіх прынцыпаў (*zasad białoruskich*), па-другое, што ён уступіў у гэтыя кляштар, то ён нам зрабіў вельмі вялікую прыкрасуць бо кожа стараста Браслаўскі, што беларусы, бо ваш брат жыве ў кляштары аа. марыянаў у Друі“⁸⁰.

Друйская парафія ўвесь час, пакуль там знаходзіліся беларускія марыяне, афіцыйна ня мела пробашча. Як гэта сталася, тлумачыць Віленскі ваявода Ўладыслаў Рачкевіч у лісьце ў Міністэрства рэлігійных справаў і адкукацыі за 22 чэрвеня 1928 г.: „Адначасова даношу, што кс. Дашути, праз супраціў міністэрства, выказаны ў рэскрыпце пана міністра з 31.III. г. г. №1767/28 адносна ягонай кандыдатуры на пасаду пробашча ў Друі, выконвае абавязкі «часовага адміністратора», пакуль аа. марыяне не запрапануюць іншага кандыдата. Ведаючы, аднак, настроі, якія пануюць сярод ксяндзоў марыянаў, цяжка дапусціць, каб прапанаваны імі кандыдат мог атрымаць згоду ўраду, чаго вымагае арт. XIX канкардату. Паколькі па-

⁸⁰ Арыгінал ліста, напісанага па-польску, знаходзіцца ў архіве Бібліятэкі Ф. Скарыны ў Лёндане. У перакладзе я стараўся захаваць стыль пісара, толькі крыху больш пісьменнага за таго, ад чайго імя пісаў.

фію ў Другі абслугоўваюць выключна пробашчы з закону марыянаў, якія карыстаюць з гэтага прывілею ад хвіліны свайго заснаванья ў Другі, дык трэба лічыцца з фактам даўжэйшага знаходжанья на гэтай пасадзе кс. Дашуты ў якасці «часовага адміністратара»⁸¹. Наконт пробашча пісаў таксама а. Цікота міністру ўнутраных справаў 28 кастрычніка 1928 г.: „Пан міністар адмовіўся даць сваю згоду на зацверджанье кс. Язэпа Дашуты, сябра нашага законнага дому, друйскім пробашчам, нягледзячы на тое, што кс. Дашута ня можа мець найменшых закідаў палітычнага характару“.

„Часовая адміністрацыя“ Дашуты аказалася вельмі ўстойліваю: да канца сваіх дзён у Другі ён заставаўся „выкананаўцам ававязкаваў пробашча“ (*pełniący obowiązki proboszcza*).

Быццам Другі мала было розных съледзтваў і камісіяў, Бучыс прызначыў адмысловую „надзвычайнную візытацыю“ Друйскага кляштару і даручыў правесыці яе свайму намесніку (генэральному вікарару), польскаму марыяніну Казімеру Бранікоўскаму.

Пра мэтu візытацыі можна меркаваць з прыпіскі рукою Бучыса на лісьце Бранікоўскага з Другі: „Справа датычыць расцягнення нацыяналізму друйскіх марыянаў, каторы нацыяналізм меў быць шкодным для спакою друйскіх парафіянаў“⁸¹.

Бранікоўскі знаходзіўся ў Другі два месяцы, ад 15 лютага да 16 красавіка 1930 г. Ва ўступе да сваёй справаўдачы ён пісаў: „Мэты свайго прыезду ў Другую я не разгaloшваў; хутка аднак (усе) зразумелі, што мой прыезд і побыт мае дачыненьне да жнівенскай архібіскупскай камісіі і справы кс. Бародзіча“.

Справаўдачу з візытацыі на 25 машынапісных старонках⁸² Бранікоўскі скончыў пісаць толькі 10 лістапада 1930 г. Яна мела форму адказаў на канкрэтныя пытаньні (усяго 19), якія

⁸¹ „Agitur de investigatione nationalismi Marianorum Drujensium, qui nationalismus dicebatur nocere paci parochianorum Drujensium“. Дата на лісьце не пазначаная, але Бучыс атрымаў яго 16 красавіка 1930 г.

⁸² Sprawozdanie z wizytaacji nadzwyczajnej odbytej w Drui na zlecenie Jego Ekscelencji Najdostojniejszego Ojca Generała z dn. 15.1.1930 r. według dołączonych pytań. Машынапісная копія справаўдачы знаходзіцца ў Бібліятэцы Ф. Скарыны ў Лёндане.

Бучыс даў Бранікоўскаму перад выездам з Рыму. Ня маючи магчымасьці даць поўны тэкст гэтага цікавага дакумента, прывядзэм тут некалькі найбольш яскравых урыўкаў.

На пытаньне Бучыса: „Ці закалоты ў Другі мелі фон рэлігійны, ці нацыянальны?“ — Бранікоўскі адказвае: „Марыяне друйскія маюць нават сярод сваіх праціўнікаў славу съвятараў, адданых людзям наогул, а асабліва парапіянам: даступныя, памяркоўныя, руплівія ў касьцёле, яны едуць для дабра і выгоды далёкіх вёсак штонядзелю і ў съвяты ў капліцу за 9 кілямэтраў; дык рэлігійны закалот тут выключаны... Дзе ж шукаць незадаволеных? Друйская парапія ў бальшыні складаецца з беларусаў, са значнай меншасцю палякаў. Дык вось асяродкам, адкуль разыходзіцца незадаволенасць і закалоты, ёсьць частка (падкрэслена Бранікоўскім — А.Н.) польскай нацыянальнасці друйской парапіі. Пад выглядам сымпатыі да кляштара і ягонай дзейнасці група польскай нацыянальнасці ў парапіі не аднародная. Перад візытацыяй я думаў, што ўсе палякі былі ня радыя аа. марыянам друйскім, тым часам на месцы я пераканаўся, што значная частка маральна лепшых палякаў, матар'яльна незалежных, не падзяляе падко-паў і інсынуацыяў большасці, сярод якіх настаўнікі, урадоўцы, паліцыя, абывацелі, рамеснікі і звычайнія гаспадары вясковыя і гарадзкія. Паколькі першая група ідзе разам з ай-цамі ў працы рэлігійна-грамадзкай і прынамсі з разуменьнем ставіцца да іхнія беларускасці, то другая на кожным кроку намагаецца ім шкодзіць, дрэнна тлумачыць іхнія намеры і дрэнна настаўляе да іх (іншых). Мясцовыя ксяндзы падтрымліваюць гэтую групу і нават кіруюць імі звонку. Улады школьнія і адміністрацыйныя падтрымліваюць іх паціху, а з вуснаў паліцыянатаў людзі часта чуюць, калі згадваецца кляштар, слова зъняважлівія для годнасці съвятара, а тым больш съвятара-законьніка. Вартасць маральная гэтай групы шмат нижэйшая ад рэшты, так што большасць парапіі можа голасна падкрэсліваць іхнія скандальнае жыцьцё (разьведзеныя і тыя, што жывуць бяз шлюбу, марнатраўцы і п'яніцы, часта круцялі, з цёмным мінуlyм і да т. п.) і дзівіцца, што такія змагаюцца са съвятарамі, а самі стаяць далёка ад касьцёла“.

На пытаньне Бучыса: „У чым правінлісія (друйскія марыяне — А.Н.), не аказаўшы належнай пашаны да польскай нацыянальнасьці?“ — Бранікоўскі адказаў: „Згадваюць у Другі прыкрыя казані на нацыянальнае сьвята 3 мая, у якіх не хапала глыбейшага адчувањня гістарычнага моманту, угодкі якога съяткавалі, і значэннія самой урачыстасці <...>. Не віна друйскіх марыянаў, што, ня будучы палякамі, ня ўмелі дадаць крыху патрыятычнага колеру ў прынагодных прамовах, як бы гэта зрабіў съятар паляк. Думаю аднак, што пры зычлівасці да польскай нацыянальнасьці яны маглі б даць нешта з гэтага адценення, бо ж здарaeцца ў іншых частках Касцёла, што нацыянальна чужы съятар, бяз здрады сваім шляхетным пачуцьцям, суцяшае эмігрантаў, ці бяздомных выгнанцаў, ці братоў іншай нацыянальнасьці, што шукаюць хлеба“. Ажно сэрца баліць за ўсіх гэтых бедных польскіх „эмігрантаў, бяздомных выгнанцаў, братоў <...>, што шукаюць хлеба“ ў Другі, якіх беларускія съятары, відаць, занятыя палітыкай, не маглі ці не хацелі „суцешыць“...

Іншае пытаньне Бучыса гучала так: „Ці навакольнае католіцкае духавенства ў нацыянальным жыцці стаіць маральна вышэй ад друйскіх марыянаў, на тым самым узроўні, ці ніжэй?“ На гэта Бранікоўскі адказаў: „Здаецца, што ніжэй, бо, уважаючы сябе зачэпленымі друйскімі марыянамі і стаўшы ў абароне польскіх інтарэсаў у касцельнай галіне на памежжы (на «кressах»), яны менш пераборлівыя ў сродках <...>. Адзін з суседніх ксяндзоў, вядомы ў навакольлі праціўнік і кіраунік антыдруйскай акцыі, аўтар шматлікіх артыкулаў, матар'ялы на якія зьбіраў сярод парафіянаў і жыхароў друйскіх, калі я яму выказаў засыярогі, што з пункту гледжаньня съятарска-га некаторых рэчаў не належала б рабіць супраць Другі, адказаў: «Што ж, трудна, ойча, гэта — змаганье». Іншымі словамі: у гэтым змаганні, як на вайне, шмат рэчаў немаральных, а нават нягодных, можна апраўдаць патрэбаю бяспекі або ўмацаваньня становішча на будучыню“.

Найбольш часу і высілкаў каштавала Бранікоўскаму адказаць на пытаньне: „Ці ў сваім патрыятызме беларускім друйскія марыяне не парушаюць нормаў хрысьціянскай, съятар-

скай і законнай маральнасьці?“ Пачынае ён свой адказ наступнымі словамі: „Ня ўмею дакладна аkrэсльць маральных прынцыпай, якія б моглі парушыць друйскія марыяне, але ўжо сама пастаноўка — моцна ў кляштары, слабей у касьцёле — беларускага съцягу (г. зн. нацыянальнага пытання — А.Н.) выклікала між мясцовымі жыхарамі шмат закалотаў, ня-навісьці, падступных махінацый і ўсялякай Боскай зньявагі. Уважаю, што прыйдуць яшчэ вастрэйшыя атакі, бо ўже ў часе маёй прысутнасьці там разышліся чуткі, не пазбаўленыя падставаў, быццам польскі бок рыхтаваўся да праліцца крыві ў касьцёле, каб толькі пазбыцца нямілых новаўядзеніньяў а. А(ндрэя) Ц(ікоты) <...>. Дык вось, рызыка выклікаць такую буру ў людzkіх душах дзеля зьдзяйсьнення сваіх — зрешты слушных — нацыянальных памкненіньяў, якія належаць да каштоўнасцяў першарадных, але праміナルных, — праз съятароў і законнікаў, мае ў сабе нешта, што супярэчыць мэтам съятарства наогул, а закону, да якога належаць, у асаблівасці“⁸³. Бранікоўскі выказвае сур'ёзныя засцярогі адносна мэтадаў узгадавання хлапцоў — кандыдатаў да закону, сярод якіх „горача разъвіваецца беларускі патрыятызм, доказам чаго — імяніны а. Андрэя Цікоты ў 1929 г., на якіх гучала большnota патрыятычная, як рэлігійная“. Далей ён працягвае: „Патрыятызм — справа добрая, калі б ня тая акалічнасьць, што пачатковое ўсьведамленыне і любоў да беларускага імя выклікае ў гэтым выпадку ў хлапцоў нянявісьць да Польшчы і палякаў. Можа, хлапцом гаворыцца пра паўстанніе з цемры абыякавасці да сваёй мовы, а яны сабе разумеюць, што аднаго дня трэба будзе зрабіць збройнае паўстанніе і выгнаць палякаў з ваколіцаў Друі“⁸³. Бранікоўскі не тлумачыць, чаму любоў да свайго роднага павінна абавязкова выклікаць нянявісьць да іншых і якім чынам гутаркі пра „паў-

⁸³ „Patryjotyzm rzecz dobra, gdyby nie ta okoliczność, że poczatkujące uświadomienie i miłość imienia białoruskiego wywołuje w tym wypadku w chłopcach nienawiść do Polski i polaków. Może malcom mówi się o powstaniu z ciemnoty z obojętności do mowy swojej, a oni to sobie rozumieją o zrobieniu kiedyś zbrojnego powstania i wypędzeniu polaków z okolic Druj“.

станьне з цемры“ можна зразумець як заклік да „збройнага паўстаньня“. Калі ўжо зайшла пра яго гаворка, дык, як паказалі падзеі наступных гадоў, не беларусы палякаў, а палякі выгналі з Другі беларускіх законнікаў з дапамогай ўзброенай паліцыі.

Наогул, на думку Бранікоўскага, „Друя зусім ня лічыцца з тым, што высоўваньнем сваёй нацыянальнай справы яна ад даўжэйшага часу спрычыняе столькі клопатаў галоўнаму кіраўніцтву закону (марыянаў — А.Н.) і Польшчы⁸⁴. Крыху далей ён удакладняе сказанае: „Айцец Андрэй Цікота неаднаразова ўпікаў свайго дыяцэзійнага начальніка (г. зн. Ялбжыкоўскага — А.Н.), што той прыцягвае палітыку ў кіраваньне Хрыстовай пастваю, і нават гразіў працэсам на шырокім сусветным форуме, то бок перад Святым Пасадам (*odgrażał się procesem na szerokiem forum świata, bo przed Stolicą Święta*); а сам не прызнаецца, што займаеца палітыкай, стварыўшы і ўтрымліваючы ў Друйскім кляштары беларускі асяродак, спадзеючыся, што за ягоным прыкладам раней ці пазней пойдуць іншыя сьвятары беларусы ў сваіх парафіях. Аbstавіны заснаваньня Друйскага кляштару і ягоны сёньняшні выключна беларускі характар, а таксама апірышча, якое ён адпачатку знаходзіў у законнай (манаскай — А.Н.) арганізацыі, наводзяць на думку, што а. А(ндрэй) Ц(ікота) уступіў у закон з гатовым плянам пад покрывам закону разъвіваць беларускую нацыянальную справу. Такі намер не выключаў надпрыроднага жаданьня службы Госпаду Богу і Царкве, але ў праграме займаў паважнае месца, і таму навонкі ён прайвіўся такім моцным розгаласам. Чаму не называць рэчы сваім імёнамі: палітыка, праўда, шляхетная, але палітыка, якой у зако-не мы не павінны пачынаць“.

Як ні дзіўна, тон Бранікоўскага больш „ламяркоўны“ за тон архібіскупскай съледчай камісіі, але сэнс застаецца той самы: беларускі характар Другі — гэта „палітыка“. Да таго ж Бранікоўскі паказаў поўнае няведаньне беларускай рэчаіснасці. Беларускія каталіцкія сьвятары ня мелі патрэбы браць

⁸⁴ „Druja nie liczy się wcale, że wysunięciem swojej sprawy narodowo-ściewej przyczynia tyle kłopotów Głównemu Zarządowi Zgromadzenia od dłuższego czasu i Polsce“.

прыклад з Цікоты: нацыянальны рух сярод іх распачаўся і разывіваўся, калі яшчэ ніхто ня чув пра Другу і марыянаў. У 1917 г., як падае афіцыйнае выданье БНР *Усходняя Беларусь*, „на звездзе ў Менску заснаваўся Саюз ксяндзоў-беларусаў, налічваючы каля 200 членоў“⁸⁵. Дый наогул можна сумнівацца, ці прыклад Цікоты і Другі быў варты перайманьня. У лісьце да польскага міністра ўнутраных спраў за 28 кастрычніка 1928 г. Цікота прызнаецца, што марыяне ў Другі „за пяць гадоў не стварылі ніводнай беларускай арганізацыі, ні ценю дзейнасці, каб умацаваць нацыянальную съядомасць беларускага насельніцтва“.

Бранікоўскі меў таксама свой погляд на працу дзеля Уніі: „Хацеў бы закрануць яшчэ адно пытаныне і даць на яго адказ, менавіта, ці з беларускай выключнасці Друйскага кляштару мае карысць справа ўнійная, якая цяпер у стане падрыхтоўкі, а таксама закон (марыянаў). Мне здаецца, што не. Айцец Цікота паклаў столькі сілаў і выдатных здольнасцяў для абароны так прыдуманага (г. зн. беларускага — А.Н.) друйскага асяродка, што калі б ён іх скарыстаў у мэтах чиста царкоўных і законных, то вынікі мусілі б быць больш відавочнымі, чым гэтых пяць братоў у Русікуме. Калі б ягоная шматгадовая праца ішла рука ў руку з (законнымі) дамамі польскімі — пры захаванні нацыянальнай адметнасці сябраў беларускага паходжаньня, — яна б сёньня спрычынілася да заснаваньня адной вялікай правінцыі польскай ці польска-беларускай, якая б высунула праграму ўнійнай дзейнасці, прызначаючы на яе ў першую чаргу друйскіх сяброў, або мела б гэтую мэту прызначаную вышэйшымі ўладамі“.

У канцы Бранікоўскі робіць наступную заўвагу: „Звычайна друйскія айцы спасылаюцца ў абароне свайго адмысловага нацыянальнага статусу на папскі дэкрэт, які аддае ім Другу, у якім сказана «*pro alborussis*». Ці добра яны разумеюць намер (*intencję*) Святога Пасаду?“

Бранікоўскуму быў выразна недаспадобы беларускі харектар Другі і ейны аўтаномны статус, г. зн. незалежнасць ад

⁸⁵ А.І. Усходняя Беларусь, Менск, Выданье Народнага Сэкрэтарыяту Міжнародавых Справаў, 1918, с. 6.

польскай марыянскай правінцыі. Як адзін з першых польскіх марыянаў (ён стаў ім у 1911 г.), а ў 1922—27 гг. генэральны вікары ў Польшчы, ён ня мог ня ведаць, што „так прыдуманы друйскі асяродак“ заснаваў не беларус Цікота, а летувіс біскуп Матулевіч, які ў перакананьні многіх быў святым. У сваёй спрэваздачы Бранікоўскі неяк — можа, падсьвядома — абмовіўся, што Друйскі кляштар прыносиў шмат клопатаў ня толькі марыянскаму закону, але і Польшчы. Выйшла, як у той казцы пра Чырвоны Каптурок, дзе воўк прыкінуўся добрай бабуляй, але ня здолеў схаваць сваіх воўчых зубоў.

Пытанье ўнійнай працы, узвіняте Бранікоўскім, сталася ўжо тады неактуальным: „вышэйшыя ўлады“ вызначылі іншы плян дзейнасці для Другі... Але пра гэта далей.

Архібіскупскую съледчую камісію і Бранікоўскага прызначылі іхнія належныя ўлады ў сувязі са скандалам вакол Бародзіча, каб разгледзець пытанье „беларускага нацыяналізму“ друйскіх марыянаў, у якім іх вінавацілі палякі. Справядлівасць вымагала, каб у разглядзе такой далікатнай справы бралі ўдзел прадстаўнікі абодвух бакоў. Тым часам Бранікоўскі і ўсе трои сябры камісіі былі палякамі. Такім чынам, палякі выступалі абвінаваўцамі і судзьдзямі ва ўзынятай імі справе, і таму ёсьць усе падставы сумнівацца ў аб'ектыўнасці іхніх высноваў.

ПАМІЖ МОЛАТАМ І КАВАДЛАМ

Бучыс у згаданым лісьце за 6 красавіка 1927 г. ва Ўсходнюю Кангрэгацыю піша, што калі Матулеўіч быў біскупам Віленскім, „маючи ў сваёй дыяцэзіі некалькі сот тысячаў беларусаў, ён узяўся за пазнаньне гэтага народу так, што вывучыў беларускую мову і здабыў вялікую любоў беларускага народу“. Далей Бучыс працягвае: „Умацаваны такім глыбейшым знаёмствам, съветлай памяці наш супэрыёр (г. зн. Матулеўіч — А.Н.) прыйшоў да перакананьня, што для навяртаньня расейцаў нашыя законынікі-беларусы могуць быць больш прыдатнай прыладай, чым нашыя браты якой-колечы іншай нацыянальнасці⁸⁶. Таму, хоць наш закон меў ужо ў Польшчы навіцыят у Расьне, архібіскуп Матулеўіч з ласкавага дазволу Святога Пасаду заснаваў у Другі, што ў Віленскай архідыяцэзіі, іншы навіцыят, каб рыхтаваць беларусаў для іхній адмысловай мэты“ (*ad erudiendos alborussos ad finem eorum specialem*). Ліст сканчаецца наступнымі словамі: „Паколькі на 12 ліпеня г. г. скліканая і мае непазъбежна адбыцца генэральная капітула нашага закону, каб абраць генэральнага супэрыёра,⁸⁷ і на гэтай капітуле будуць разглядацца іншыя важныя справы, пытаньне Другі і беларусаў напэўна стане прадметам дыскусіі. Дзеля вялікай важнасці гэтай справы з усёй пашанаю і паслушэнствам чакаю інструкцыяў ад Святой Усходняй Кангрэгацыі“. Адресаваны допіс кардыналу Люіджы Сінчэру, сакратару Ўсходняй Кангрэгацыі і старшыні Камісіі *Pro Russia*.

Калі Бучыс складаў гэты ліст, Матулеўіча ўжо не было сярод жывых: ён памёр 27 студзеня 1927 г. у Коўне. Яму ня

⁸⁶ „Profundiore haec cognitione munitus piae memoriae Superior noster persuasum habuit sodales nostros alborussos fieri posse ad convertendos russos instrumentum aptius quam confratres nostri cuiuscumque aliae nationis“.

⁸⁷ Генэральная капітула (*capitulum generale*) — „агульны зьезд“, які праходзіць раз на шэсць гадоў, каб абраць генэральнага супэрыёра (кіраўніка) і раду і вырашыць справы, якія датычаць жыцця і дзейнасці закону. Генэральны супэрыёр звычайна называецца генэралам.

раз даводзілася супакойваць некаторых польскіх марыянаў, якія з трывогай глядзелі на разьвіцьцё Другі. Аднаму з іх, Уладзімеру Якоўскаму, ён пісаў 19 красавіка 1926 г.: „У пытаныні беларускім прашу не баяцца. Нашыя Польшчы напэўна не зашкодзяць. Яны галоўным чынам рыхтуюцца да місіяў у Pacei, чакаюць толькі зручнай хвіліны. Бог дасьць яе хутчэй, чым спадзянемся. У Польшчы застанецца іх толькі некалькі, каб абслугоўваць парафію і рыхтаваць сілы для Pacei“⁸⁸. У лісьце да іншага польскага марыяніна Казімера Бранікоўскага Матулеўіч 11 верасьня 1926 г. пісаў: „Калі ідзе пра Другу, дык справа вельмі далікатная і дражлівая, як Дарагі Айцец слушна заўважае. Ціску лепш не рабіць, а ейную развязку пакінуць часу... Я ўпэўнены, што з іхняй дзейнасці ў Другі ня выйдзе нічога дрэннага. У Pacei, хай толькі дарога адчыніцца, нікому ня будзе бракаваць поля для працы. Яны, як беларусы, напэўна лягчэй змогуць трапіць да праваслаўных беларусаў“⁸⁹. Езуіт У. Флярыды прыводзіць у перакладзе на італьянскую мову ліст Матулеўіча да „сваіх беларускіх духоўных сыноў у Другі“ за 19 красавіка 1926 г., у якім гаворыцца: „Што датычыць будучай місіянэрскай дзейнасці ў Pacei, я думаю пра яе і гавару...

⁸⁸ „O kwestię białoruską proszę się nie lękać. Nasi Polscie nie zaszkożą na pewno. Oni raczej szykują się na misje w Rosji, czekają tylko chwili sposobnej. Bóg ją da przedzej niż się spodziewamy. W Polsce zostanie ich może tylko kilku dla obsługi parafii i dla przygotowania sił do Rosji“. (Matulewicz Jerzy. *Listy polskie*, tom I, Księża Marianie, Warszawa, 1987, s. 178).

⁸⁹ „Co się tyczy Drui, rzecz bardzo delikatna i drażliwa, jak słusznie Drogi Ojciec zaznacza. Nacisku lepiej nie robić, a rozwiązywanie jej zostawić czasowi... Ufam, że z ich pracy w Drui nic złego nie wyjdzie. W Rosji, niech tylko droga się otworzy, pola nie zabraknie do pracy dla wszystkich. Oni, jako Białorusini, z pewnością łatwiej będą mogli trafić do Białorusinów prawosławnych“ (*Op. cit.*, s. 99—100).

Варта прыгадаць, што праз тры гады, у 1929 г., Уладзімер Якоўскі быў сябрам скліканай Ялбжыкоўскім съездам камісіі ў справе Бародзіча, а Казімер Бранікоўскі на загад Бучыса ў пачатку 1930 г. праводзіў надзвычайную візытацыю ў Другі (гл. папярэдні разьдзел).

Будзьце спакойныя, адзін дзень вам прыйдзеца быць апосталамі; а тым часам рыхтуйцеся⁹⁰.

На першы погляд падобна, што Матулеўіч меў датычна Другі пляны, якіх не разгaloшваў. Магчыма, пад Расеяй ён разумеў Савецкі Саюз, як гэта — съядома ці несьядома — рабілі многія на Захадзе. Як бы там ні было, цяжка паверыць, каб гэты чалавек, вядомы съятасцю свайго жыцця, мог панізіцца да таго, каб глядзець на які-колечы народ як „прыладу“ для дасягнення сваіх мэтай.

Ліст Бучыса ў Кангрэзацыю для Ўсходніх Цэркvaў (або хутчэй у яе складовую частку, Камісію *Pro Russia*) меў вырашальнае значэнне для будучыні Друйскага кляштару.

Генэральная капітула марыянаў прайшла 12—15 ліпеня 1927 г. у Вялёнах (Vilni) у Латвії. На ёй Францішка Бучыса абрали генэралам закону на шасцігадовы тэрмін. У пастановах капітулы выказвалася згода на тое, каб некаторыя марыяне прынялі ўсходні абрад.

Зъмена абраду рымскага (лацінскага) на ўсходні (грэцкі, або бізантыйскі) магла мець толькі адну мэту: працу дзеля ўзъяднання праваслаўных і каталікоў у адной Царкве Хрыстовай. Ва ўмовах Беларусі гэтая праца мела асаблівыя харарактар, бо сярод людзей яшчэ жыла памяць пра Ўніяцкую, або Грэка-Каталіцкую, Царкву, зыліквідаваную расейскімі ўладамі ў 1839 г. Шмат якія дзеячы беларускага нацыянальнага адраджэння падтрымлівалі думку ўзнавіць Унію, хоць яны зазвычай зыходзілі з нацыянальных, а не рэлігійных меркаваньняў. Багата прыхільнікаў мела Унія і ў асяродзьдзі маладых беларускіх каталіцкіх съявтароў. Сярод іх вызначаўся а. Канстантын Стаповіч, лепш вядомы як паэта Казімер Сваяк. Ён часта выказваў свае развагі на гэту тэму ў газэце *Крыніца*. Вось некаторыя з іх: „Беларусы пачуліся братамі бяз розніцы на абрад. А гэта найпершы шаг да Уніі. Думка аднай Бацькаўшчыны Беларусі спалучае народ целам. Унія злучае душу народа. Няхай жа вольная самабытная Беларусь мацуе свайго духа, лучачы брата праваслаўнага і каталіка ў адзін народ,

⁹⁰ U. A. Floridi, „Il Servo di Dio G. Matulaitis e la conversione della Russia“, *La Civiltà Cattolica*, III, Roma, 1957, p. 70.

веры ў Бога адной, Царквы Хрыстовай адной, дзе ўсе роўнымі братамі звацца будуць⁹¹. Свяяк у разуменіі рэлігійнай свабоды і прыналежнасці да супольнасці Хрыстовае апярэджае шмат якіх сваіх сучаснікаў: „Мы павінны ведаць, што рэлігійная супольнасць злучаецца без прымусу, сілай самое ідэі, або ласкі Духа Святога. Хто не жыве паводле яе наказаў, тым самым знаходзіцца ўжо за межамі духовага грамадзянства. І наадварот, хто нават ня пішацца ў лічбе гэтай супольнасці, а жывець па добрай волі і справядлівасці — той належыць душой да Царквы Хрыстовай“⁹². Незадоўга да съмерці ён піша: „І калі сапраўды фармаваньне рэлігійнага складу души нашае народнае мае штосьці арыгінальнага, дык гэта будзе ня што другое, як Рэлігійнае Аб’яднаньне ўсходніх і заходніх абраадаў у адным съветаглядзе <...>. Ня дзіва, што калі цяпер разълёгся поклік «Незалежная Беларусь» пад зглядам палітычна-сацыяльным, аўтаматычна души людзей веруючых адгукнуліся і на голас «Рэлігійнае Аб’яднаньне» форм розных культаў нашай зямелькі: аб’яднаньне грэцкіх беларусаў з лацінскімі ў аднэй рэлігійнай сінтэзе: адна вера — розныя яе ўяўленыні. Факт значэння вялізнага, тым большага, што ня пойме яго палітычна завідны сусед, каторы мае нават нейкі жах перад гэткай ідэяй“⁹³.

Аднак падзеі пайшлі не зусім тым шляхам, пра які марыў Свяяк. Перашкодаю сталі ня толькі „завідныя суседзі“. Перасыед рэлігіі бальшавікамі ў 1920-я гг. у Савецкім Саюзе выклікаў рэакцыю пратэсту на Захадзе. Адным з першых выступіў у абарону ахвяраў перасыеду, незалежна ад іхнай рэлігійнай прыналежнасці, Папа Пій XI, з ініцыятывы якога разгарнулася акцыя дапамогі пацярпелым і галодным. Калі камуністы пачалі канфіскуваць царкоўную маёмасць, Папа прапанаваў ім адкупіць яе, каб пасыля вярнуць задарам законаму ўласніку, г. зн. Расейскай Праваслаўнай Царкве. Як і варта было чакаць, бальшавікі на пропанову не згадзіліся. Але

⁹¹ Krynica, No. 2, Vilnia 9.1.1921, s. 2.

⁹² Krynica, No. 4, Vilnia 23. 1. 1921, s. 1.

⁹³ K.S. „Tворчымі śladami“, Krynica, No. 34, Vilnia, 9.8.1925, s. 5.

гэты прыклад бескарысьлівай хрысьціянскай салідарнасці выявіў толькі адзін бок складанага стаўлення Каталіцкай Царквы да падзеяў у Савецкім Саюзе. Некаторыя царкоўныя дзеячы бачылі ў гэтай сытуацыі нагоду пашырыць уплыў Каталіцкай Царквы на ўсход, углыб Рәсей. На іхнюю думку, пасля хуткага правалу бальшавіцкага рэжыму — а ў гэтым яны не сумніваліся — Расейская Праваслаўная Царква будзе слабая і дэмаралізаваная, і для каталіцкай місіянэрскай дзейнасці ў Рәсей адкрыецца шырокое поле. Гэтыя спадзвесы — у найлепшым выпадку іх можна назваць наіўнымі — падзяляў і Матулевіч. У лісьце за 12.10.25 г. да а. Антона Зянкевіча ён пісаў: „І мне нешта шэпча, што трэба нам рыхтавацца да працы ў Рәсей; што прыйдзе там час для місіянераў, а цяпер трэба падрыхтоўваць працаўнікоў“⁹⁴.

Бяспрэчным кірауніком і ідэолягам гэтага духоўнага „паходу на Москву“ стаў французскі езуіт, рэктар Папскага Ўсходняга Інстытуту ў Рыме Мішэль Дэрбіны (Michel d'Herbigny, 1880—1957). У 1922 г. ён зрабіў вялікае ўражанье на новаабранага Папу Пія XI, і з той хвіліны справа „навяртання“ Рәсей сталася галоўнай мэтай дзейнасці Дэрбіны. У tym часе ўсе ўсходнія справы знаходзіліся ў кампэтэнцыі Кангрэгацыі для Усходніх Цэркvaў, дзе Дэрбіны займалі спачатку сціплае месца дарадцы (*consultore*). У 1925 г. унутры Кангрэгацыі створаная адмысловая Камісія для Rәsей (*Commission pro Russia*). Афіцыйным старшынём камісіі быў сакратар Кангрэгацыі (ад 1927 г. — кардынал Люіджы Сінчэра), але ні ў кога не ўзынікала сумнёву, што насамрэч кіраваў яе працай, асабліва пасля таго, як у 1926 г. Дэрбіны стаў біскупам. У 1930 г., 6 красавіка, Папа зрабіў Камісію *Pro Russia* самастойнай установаю, падпарадкованай непасрэдна яму. Старшынём камісіі стаў Дэрбіны. У яе кампэтэнцыю — яшчэ нават да вылучэння з Усходніяй Кангрэгацыі — уваходзілі ўсе справы, „якія датычаць расейцаў, як тых, што жывуць на роднай зямлі, гэтаак і тых, што знаходзяцца на выгнанні, далёка ад свайго

⁹⁴ Matulewicz Jerzy. *Listy polskie*, Księga Marianie, tom III, Warszawa, 1987, s. 168.

дому”⁹⁵. Самая Расея заставалася для камісіі закрытай, таму ейная дзейнасьць засяроджвалася на расейскіх эмігрантах у Заходній Эўропе, Амерыцы і Кітai. Камісія займалася таксама ўсімі справамі ўсходняга абраду ў Заходній Беларусі і Ўкраіне (за выняткам Галіччыны), што знаходзіліся ў межах Польскай дзяржавы. Відаць, жыхароў гэтых земляў таксама ўважалі за „истинно русских“. Адно не зусім заразумела, у якую катэгорию іх залічалі: тых, што жывуць на роднай зямлі, ці выгнанцаў... Улетку 1929 г. расейскі каталіцкі съятар Віктар Рыхтар, які жыў у Францыі, наведаў Польшчу, каб „познакоміться с жизнью русских католиков, населяющих восточную часть этой страны, на границах ея с Россіей“. У сваім артыкуле ў расейскім каталіцкім часопісе *Благавестъ* ён піша пра такія „истинно русские“ ўсходне-каталіцкая асяродкі, як Альбертын, Ільля, Пінск, Бабровічы, Альпенъ, Далятычы і інш.⁹⁶

Рэдактар польскай газэты *Kurier Wileński* Казімер Акуліч (падпісваўся псэўданімам *Testis*) так ацаніў дзейнасьць Камісіі *Pro Russia* на заходнебеларускіх землях: „...тое, як вядзеца акцыя ўсходняга абраду ў Польшчы, толькі ўзмацняе нашае перакананье ў ейным прарасейскім кірунку. У аснове гэтай акцыі ляжыць тэзіс пра культурна-палітычнае адзінства ўкраінцаў і беларусаў з Расеяй. Гэтая акцыя мае ў дадзеную хвіліну доступ толькі да народнасці ўкраінскай і беларускай, што жыве ў польскай дзяржаве. Навяртаючы іх на ўсходні абрад пры дапамозе людзей з «расейскімі перакананнямі», яна скіраваная на ўтварэнне асяродкаў для будучага пранікнення ўглыб Расеі. Зразумела, што ў такім выпадку гэтыя асяродкі павінны дапасавацца культурна і псыхалягічна для гэтых будучых задачаў, г. зн. мець расейскі дух“⁹⁷.

18 сакавіка 1932 г. кардынал Аўгуст Глёнд ад імя польскага эпіскапату даслаў у Ватыкан мэмарыял пра стан унійнай

⁹⁵ „quae ad Russos pertinent, sive ad eos qui in patrio solo degunt, sive ad eos, qui extores procul domus versantur“. *Acta Apostolicae Sedis*, XXII–4, 7.4.1930, p. 153.

⁹⁶ Рыхтер Віктар. „Русско-католическое движение в Польше“, *Благавестъ*, №1, Парыж, 1930, с. 137—153.

⁹⁷ *Kurier Wileński*, No. 33, Wilno, 11.2.1931.

дзейнасці ў Польшчы. У ім закраналася пытаньне залежнасці гэтай дзейнасці ад Камісіі *Pro Russia*: „Было б зразумела, калі б гэтая Папская Камісія <...> займалася ў Польшчы расейскімі эмігрантамі, але нельга зразумець, чаму яна павінна кіраваць унійнай дзейнасцю сярод украінцаў і беларусаў у Польшчы, якія ня маюць нічога супольнага з Расеяй“⁹⁸. Дэрбіны ў сваім адказе, які пераслаў Глёнду кардынал Эўджэніё Пачэлльі 24 траўня 1932 г., не даючы адказу на папрок польскага эпіскапату, спрабуе скіраваць пытаньне ў іншы бок. Ён тлумачыць, што назва „Камісія для Расеі“ азначае ў сапраўднасці „Камісія для далучэння Расеі да Царквы (*Pro Russia Ecclesiae unienda*)“, і „у дадзеных абставінах зусім натуральна, што яна (г. зн. Камісія — А.Н.) мае свае асяродкі і частковая праводзіць свою дзейнасць па-за межамі Расеі, як у Польшчы ці ў Эстоніі, Манчжурыі і г. д.“.

Найважнейшым такім асяродкам быў заснаваны ў канцы 1924 г. кляштар айцоў езуітаў у Альбертыне каля Слоніма, або, згодна з надпісам на пячатцы, „Восточная Миссия о.о. Іезуитовъ. Альбертинъ“. Надпіс шмат гаворыць пра характар і кірунак дзейнасці гэтай установы. Беларусы паставіліся да Альбертыну даволі насыцярожана. Праз нейкі час альбертынскія айцы зразумелі, што да беларусаў трэба звязратацца на іхнай роднай мове, але было ўжо запозна: шмат хто з беларусаў страціў да іх давер. Адзін альбертынскі езуіт, беларус Антон Дамбровскі, пісаў 7 траўня 1931 г. у Амэрыку а. Яну Тарасевічу: „Датычна да нашае беларускае працы, мала тымчасам мы можам зрабіць дзеяля недастачы айцоў беларусаў. Я заняты цалкам як магістр навіцыяту, другі беларус а. Неманцэвіч канчае (ці лепш кажучы паўтарае) езуіцкія навукі; а болей няма. Навучыўся добра па-беларуску а. Высакінскі, але ён мае 12 вёсак аблужыць як місіянэр. На жаль да навіцыяту ўступае найменш з усіх народнасцяў — беларусаў. Маім лятуценнем — гэта заснаваньне беларускае каталіцкае гімназіі з добрым і танным інтэрнатам. Тагды толькі можна адрадзіць

⁹⁸ „non si vuol capire, che essa abbia a dirigere il lavoro unionistico tra gli ucraini e bianco-russi in Polonia, che non hanno niente da fare colla Russia“.

паступова ўвесь народ беларускі. Зрэштай гэта наша езуіцкая праца. Але калі гэта зьдзейсніцца? Ня менш як за 20 гадоў. Трэба сабе ўзгадаваць маладое манашае пакаленне і то з пакончаным дзяржаўным універсытэтам. Але езуіты маюць час. Мы не жывем адным годам, ані дзеля аднаго пакалення. Раз узяўшыся за працу, мы яе пастараємся давесці да канца. У Богу надзея”⁹⁹.

Згаданы ў лісьце а. Маркел Высакінскі быў палякам, які навучыўся размаўляць па-беларуску, каб весці пастырскую працу сярод мясцовага насельніцтва на іхнай роднай мове. Яшчэ раней іншы польскі езуіт, а. Эдуард Войтчак, у адказе на ап'яцтальнік Місійнага гуртка студэнтаў Пінскай духоўнай сэмінарыі, на якой мове трэба весьці ўнійную працу сярод беларусаў, коратка адказаў 24 красавіка 1930 г.: „Беларуская мова неабходная і яе дастаткова. Расейская мова карысная, калі нехта хоча крыху пазнаёміцца з праваслаўнай багаслоўскай літаратурай; беларускай багаслоўскай літаратуры амаль няма“.

У канцы 1931 г. вярнуўся ў Альбэртын а. Антон Неманцэвіч, які побач з пастырской працай у Сынкавіцкай парафіі пачаў выдаваць у 1932 г. часопіс *Да злучэнья*. Польскія ўлады зачынілі яго ў 1937 г. На пачатку 1938 г. Неманцэвіч заснаваў новы часопіс, *Злучэнне*, у якім, дарэчы, супрацоўнічай іншы былы альбэртынскі малады беларус-езуіт, Вінцэнт Адамовіч. Варта прыгадаць, што падчас вайны мітрапаліт Андрэй Шаптыцкі прызначыў а. Неманцэвіча беларускім грэка-каталіцкім экзархам. Немцы арыштавалі а. Неманцэвіча, і ён памёр у турэмным шпіталі ў Менску на пачатку 1943 г.

Вельмі магчыма, што айцы езуіты прыехалі ў Альбэртын з памылковымі ўяўленынямі пра краіну і народ, які там жыве. Пазнаёміўшыся з мясцовымі абставінамі, яны зъмянілі думку. Альбэртынскія езуіты кіраваліся не палітычнымі меркаваннямі, а пастырскімі. За гэта яны мелі прыкрасы і ад польскіх уладаў і нацыяналістычнай прэсы. Аднак ім не маглі нічога зрабіць, бо ў сумнавядомым артыкуле XIX канкардату гавары-

⁹⁹ Арыгінал ліста ў Бібліятэцы Ф. Скарыны ў Лёндане.

лася пра забарону ўжываць іншую мову, апрача польскай, толькі ў лацінскім абраадзе, а пра ўсходні абраад там не было згадкі. Мусіць, Ялбжыкоўскі не хацеў усходняга абрааду ў сваёй дыяцэзіі ў тым ліку і з гэтых прычынаў, бо, адрозна ад „лаціннікаў“, ён ня мог забараніць „усходнікам“ карыстацца беларускай моваю.

Пры нагодзе варта згадаць езуітаў у Пінску, пра якіх а. Абрантовіч пісаў Цікоту 16 траўня 1928 г.: „Піша мне СК (Скірмунт Канстанцыя — А.Н.) з Пінску, што езуіты тамтэйшыя бяруць ад яе Хрысьціянскую Думку для сваіх клерыкаў (а маюць іх 65), хаця некоторых, а бл. Зыгмунт (Лазінскі — А.Н.) сваім не пазваляе. Казаў мне Ясь Васілеўскі (рэктар Пінскай сэмінарыі — А.Н.), што прысылаюць 3 экз., але яны ў яго і астаюцца“.

Адrozна ад альбэртынскіх езуітаў, многія ўніяцкія сьвятыяры з праваслаўных вялі сваю працу на расейскай мове. Айцец Васіль Гапановіч, паходжаньнем беларус, у адказ на апытальнік пінскага Місійнага таварыства ў справе мовы, пісаў у красавіку 1930 г. з Зэльвянаў каля Беластока: „*В Зельвянах все население русское, но говорит на местном наречии, представляющем смесь русского и белорусского. Слушает и понимает очень хорошо проповеди на языке русском*“.

Яшчэ ў 1921 г. а. Адам Станкевіч пісаў пра каталіцкага ўсходняга сьвятара расейца Трахіма Сямяцкага, які працаваў у Бельскім павеце, карыстаючыся выключна расейскай мовай: „Так паstaуленая справа Уніі ніколі на Беларусі не прымецца і ніколі не разауецца, а каб і раззвілася, дык беларускаму народу ўсё роўна была б чужой і варожай“¹⁰⁰. Гэтыя слова сталіся прарочымі што да дзейнасці Камісіі *Pro Russia*. Рэч у тым, што яна ня мела на мэце дабра беларусам: іх хутчэй выкарыстоўвалі як прыладу для іншай мэты. Съядомыя беларусы прынцыпова не маглі яе прыняць, а несьвядомым было ўсё адно, хто іх русыфікуе.

Для палякаў Унія выглядала аднолькава непрымальнай як у беларускай форме, так і ў той, якую прапаноўвала Камісія

¹⁰⁰ Krynica, No. 9, Vilnia, 5.3.1921, s. 2.

Pro Russia. Пра гэта выразна сказаў Станіслаў Мацкевіч, рэдактар польскай кансэрватыўнай віленскай газэты *Slowo*: „Здаецца, што сярод тых, хто кіруе (унійнай) дзейнасцю на нашай тэрыторыі, існуе некаторое разнагалосье, карыстацца больш мовай расейскай ці беларускай. З пункту гледжання польскіх інтарэсаў (*polskiej racji stanu*) гэта ня мае амаль ніякага значэння. Заўсёды будзе шкодна. Калі расейская мова — то будзем мець зусім не патрэбную і шкодную русыфікатарскую арганізацыю на нашых межах. Калі беларуская, то гэты ўсходні абраад станецца арганізацыяй беларускага сэпаратызму, нечым падобным да народнай царквы. Прыклад грэка-каталіцкага абрааду ў Галіччыне шмат гаворыць”¹⁰¹.

Газэта *Slowo* фінансава залежала ад Віленскага земскага банку. Дырэктар банку Аляксандар Мэйштовіч у сваім часе ачолываў Кіраўнічую камісію Сярэдняй Літвы, якая ставіла сабе на мэце далучыць Віленшчыну („Сярэднюю Літву“) да Польшчы. У сярэдзіне 1920-х гг., калі пачаўся наступ на Грамаду і ўсё беларускае, ён займаў пасаду міністра юстыцы ў польскім урадзе. Сын Аляксандра, сьвятар Валерыян Мэйштовіч, у 1926—28 гг. быў сакратаром Ялбжыкоўскага. Таму ягонныя думкі пра ўнійную дзейнасць уяўляюць пэўную цікавасць. У артыкуле *Sprawy Unii Kościelnej* (Справы царкоўнай уніі) ён зазначае, што ня будзе закранаць „найбольш плённага шляху да здабывання праваслаўных для царкоўнай еднасці, менавіта таго, якім ідуць каталіцкія сьвятары лацінскага абрааду, прымаючы праваслаўных да лацінскай каталіцкай Царквы“. Калі ж ужо неабходна мець і ўсходні абраад, дык, пытаецца Мэйштовіч, „ці сапраўды трэба сьвятару (каталіцкаму — A.H.), які ідзе ў хаты, нават праваслаўныя, на Слонімшчыне ці Случчыне, мова іншая, як польская, з нашым мясцовым адценнем, і вондратка іншая, як сутана (г. зн. вондратка лацінскага ксяндза — A.H.)? Адказ на гэтае пытаньне можа мець істотнае значэнне для Каталіцкай Царквы і Польшчы“¹⁰².

Некаторыя польскія каталіцкія сьвятары, перакананыя ў вышэйшасці лацінскага абрааду, ставіліся да Уніі і ўсходняга

¹⁰¹ *Slowo*, No. 168, Wilno, 25.7.1931.

¹⁰² *Slowo*, No. 186, Wilno, 15.8.1930.

абраду ня столькі варожа, як з паблажлівай усьмешкай. Ко-саўскі дэкан Фэлікс Драздоўскі пісаў а. Уладзіславу Талочку 18 сьнежня 1926 г.: „Кажаш, Уладак, што Унія — гэта стопрацэнтны каталіцызм. Ці ж я гэтаму пярэчу? Так яно і ёсьць. Нашая пачцівая плотка ёсьць стопрацэнтнай рыбай, але я ўпэўнены, што на Куцьцю хочаш лепш мець на стале судака, чым косьці і восьці плоткі <...>. Хай жа і мне будзе дазволена выбраць судака, хоць гэта зусім не перашкаджае мне ве-рыць Венскім і Парыскім іхтыёлягам, што, не вывучыўши плоткі, нашыя веды пра рыбы будуць няпоўнымі. Дзе ў вадзе водзяцца толькі ракі і жабы, там і плотка ў вялікай пашане“.

Вялікі апостал народаў съвяты Павал пісаў: „Праўду кажу, не маню, съведчыць мне сумленьне маё ў Духу Съвятым, што ў сэрцы майм маю вялікі сум і боль няспынны. Я жадаў бы лепш сам быць адлучаным ад Хрыста за братоў маіх, родных целам ізраільцянаў“ (*Рым. 9:1–4*). Падобныя слова пра свой народmagлі б сказаць і беларускія съвятары-адраджэнцы — Канстантын Стаповіч (паэта Казімер Свяяк), Адам Станкевіч, Язэп Германовіч (паэта Вінцук Адважны), Уладзіслаў (Уладзі-мер) Талочка і іншыя. Для іх Унія была ня толькі справаю таго ці іншага абраду, хоць абрадавае пытанье мела сваю важнасць, але і жыцьцёвай патрэбай, каб ацаліць раны душы беларускага народу, узнавіць ягоную еднасць ня толькі вонкавую, палітычную, але і нутраную, духоўную. У гэтым яны не magлі знайсці разуменя, а tym больш спагады і дапамогі ані ў Папскай Камісіі *Pro Russia*, ані ў польскіх съвецкіх і духоўных уладаў. Калі ідзе пра камісію, дык даволі сумнёўна, ці на-огул яна прызнавала існаванье беларусаў як асобнай нацыі. З іншага боку, польскія ўлады імкнуліся пашырыць і ўмаца-ваць польскасць на „крэсах“ за кошт беларускага насельніцтва і перашкодзіць усялякім праявам беларускага нацыяналь-нага і рэлігійнага адраджэння.

ХАРБІН, ХАРБІН...

Як ужо згадвалася, у ліпені 1927 г. новым генэралам марыянай стаў летувіс Францішак Бучыс (1872—1951) — блізкі супрацоўнік Матулевіча і ягоны калега са школьнага гадоў. Аднак, адрозна ад Матулевіча, які меў шырокі пастырскі досьвед, Бучыс быў перадусім навукоўцам. Ад 1902 да 1916 гг. ён займаў пасаду прафэсара фундамэнтальнага багаслоўя, а ад 1912 г. — інспектара (віцэ-рэктара) Пецярбургскай рыма-каталіцкай духоўнай акадэміі. 1917—21 гг. ён правёў у ЗША сярод летувіскай дыяспары. Вярнуўшыся ў незалежную Летуву, стаў прафэсарам, дэканам і нарэшце рэктарам Летувіскага нацыянальнага ўніверсytetu ў Коўне. Жыўшы доўгі час у Пецярбургу, Бучыс захапіўся ідэяй „навяртання“ Рasei. Гэтая думка не пакідала яго праз усё жыцьцё¹⁰³. Калі паўстала Камісія *Pro Russia*, Бучыс адчуў у ейным кіраўніку свайго аднадумца, а Дэрбіны займеў паслухмянага памочніка.

Бучыс так ніколі і не ўсьвядоміў, што беларусы — гэта асобная нацыя. Дарадца польскай амбасады ў Ватыкане Станіслаў Янікоўскі ў гутарцы з Бучысам 3 снежня 1930 г. звязрнуў увагу на тое, што назва „Камісія для Rasei“ не зусім адпаведная, бо гэтая камісія зімалася справамі ня толькі расейцаў, але таксама беларусаў, украінцаў і іншых. Бучыс у адказ

¹⁰³ Ужо біскупам у лісьце да біскупа Падляскага Гэнрыка Пшазьдзецкага ад 14 лістапада 1930 г. Бучыс піша: „Хоць Літва была пад расейскім ярмом 130 гадоў, і хоць на працягу гэтага часу яна зазнала шмат болю, я, аднак, прымаю на сябе ўсе абавязкі расейскага патрыёта <...>. Я сам доўгі быў за мяжою, і таму сумяшчэнне патрыятызму прыроднага і набытага стала перад мaim сумленнем як пытаныне маральнае. Гэтае пытаныне стаіць таксама перад місіянэрамі, якія едуць у чужбыя краіны не як супрацоўнікі захопнікам, але як вестуны «вангельля Хрыстовага. Такім быў съв. Аўгустын у Англіі, съв. Баніфацы ў Нямеччыне, съв. Войцех у Пруссіі, съв. Гэнрык у Фінляндыі і вельмі шмат іншых. Дзякуючы таму, што гэтыя вялікія людзі добра адчулі, а можа і зразумелі свае абавязкі датычна народу, якому яны абвяшчалі Хрыста, гісторыкі гэтага народу залічылі іх да ліку ягоных найбольш карысных патрыятычных дзеячоў, хоць паводле нараджэння яны да яго не належалі“.

зауважыў, што „беларусы і маларусы таксама расейцы. Гэта прызнавалі раней імпэраторы (расейскія — А.Н.) у пераліку сваіх тытулаў“¹⁰⁴.

Друйскія марыяне наўрад ці ведалі пра погляды і намеры свайго новага генэрала, калі пачалі думаць пра працу ва ўсходнім абраадзе. Неўзабаве пасъля марыянскай генэральнаі капітулы ў Вялёнах (гл. вышэй) айцец Цікота ў складзе беларускай групы ўзяў удзел у пятым Унійным кангрэсе ў Велеградзе 20—24 ліпеня 1927 г. У групу таксама ўваходзілі сьвятары Антон Леваш, Францішак Чарняўскі, Язэп Рэшаць — усе трои быўшы студэнты Папскага Ўсходняга інстытуту ў Рыме, і два съвецкія беларусы: Адольф Клімовіч і Францішак Грышкевіч. У жніўні а. Абрантовіч скончыў свой навіцыят і склаў законныя шлюбы. На ягонае месца распачаў навіцыят а. Францішак Чарняўскі, у якога праз ягоную беларускасць паўстаў канфлікт з Ялбжыкоўскім.

25 каstryчніка 1927 г. марыянская генэральная рада на паседжаньні ў Рызе, на якім прысутнічаў а. Цікота, пастановіла: „Трэба пры магчымасці як найхутчэй распачаць працу ва ўсходнім абраадзе. Два або трои сьвятары Друйскага дому павінны перайсьці на ўсходні абраад (*Duo aut tres sacerdotes domus Drujensis debent transire in ritum orientalem*). Перад пераходам яны павінны атрымаць дазвол генэральнаага супэрыёра і, праз пасярэдніцтва Віленскага архібіскупа, згоду Апостальскага Пасаду“.

У Друі ў тым часе было ўжо сем сьвятароў. Згодна з вышэйпрыведзенай пастановай генэральнаі рады, трох з іх вырашылі прызначыць для ўнійнай працы ва ўсходнім абраадзе. У лісьце бяз даты да Бучыса (ён атрымаў яго 13 сьнежня 1927 г.), падпісаным Цікотам, Абрантовічам, Германовічам і Чарняўскім, падаваліся два магчымыя варыянты:

1. Цікота, Чарняўскі (пасъля сканчэння навіцыяту) і нехта іншы са сьвятароў;
2. Абрантовіч, Германовіч і Чарняўскі.

¹⁰⁴les blanc russes et les petits russes sont pourtant russes. Les empereurs d'autre-fois le reconnaissaient dans la nomenclature de leurs titres“.

Бучыс ухваліў другі варыянт. Аднак ня ўсе былі аднолька-
ва перакананыя, што прыйшоў час пачынаць унійную працу.
Галоўную перашкоду яны бачылі ў варожым стаўленьні да
ўсходняга абраду з боку польскіх уладаў, духавенства і гра-
мадства. Таму Абрантовіч раіў не съпяшацца і нічога не пачы-
наць без выразнага загаду Апостальскага Пасаду. Іншыя
айцы, аднак, уважалі, што нельга адкладаць справу, бо, як
пісалі яны ў лісьце, „гісторыя съведчыць, што ў нашай краіне
ніколі ня будзе бяз цяжкасцяў; tym ня менш, нягледзячы на
цяжкасці, айцы езуіты ў Альбертыне каля Слоніма не без ка-
рысыці працуць ва ўсходнім абраадзе“¹⁰⁵.

З тону ліста вынікае, што друйскія марыяне рыхтаваліся
да працы ў Беларусі. Яны, відаць, таксама раіліся з іншымі
святыарамі. Айцец Уладзіслаў Талочка пісаў Цікоту 20 сінэж-
ня 1927 г.: „Вельмі высока цаню вашага а. Генэрала, але ці
справа ўсходняга абраду была ў полі ягоных зацікаўленняў?
У прыватнасці, ці ён займаўся гэтым прафесійна? Трэба доб-
ра пачаць (падкрэслена Талочкам — А. Н.). Адразу на вас
зьвернуць позірк вашыя ворагі і прыяцелі... Гэта будзе гістарычна-
я хвіліна. Лепш нават рызыкаваць (вядома, высакарод-
на) як псаваць. — Айцец Сыліпій, рэктар са Львова, калі са
мною зьведваў праваслаўныя цэрквы, усюды жагнаўся і рабіў
паклоны па ўсходніму ў прысутнасці папоў, манахаў і мана-
шак. Я чую ад яго, што Кір Андрэй (Шаптыцкі — А.Н.) нават
Сэрафіма Сароўскага ўважае за съвятога <...>. Ёсьць цэлы
шэраг святых і пакутнікаў, мужчынаў і жанчынаў, якіх ша-
нуе, і то вельмі сардэчна, наш праваслаўны народ на Бела-
русі... Ці іх усіх трэба выкінуць, ці пакінуць? А як яны сустрэ-
нуцца ў адной царкве і на адной съязне, напр., са съв. Язафа-
там? А tym часам запушчайце паволі бароды. I пра віратку
думайце. Нашая сутана з капою гузікаў такая нявыгадная,
калі ідзе пра тое, каб схаваць жывот, выдаецца не бяз слуш-
насці съмешнаю для праваслаўных, якія прывыклі амаль ад
нараджэння да шырокай кашулі, шырокіх портак і г. д. Пра-

¹⁰⁵ „Testante enim historia, difficultates in nostra regione numquam esse
abfuturas et quidem, non obstantibus difficultatibus, patres Iesuitae in
Albertyn ad Słonim, non sine profectu, in ritu orientali laborare“.

думайце ўсю справу *durch und durch* (усъцяж і ўсъцяж, г. зн. дакладна — A.H.)“.

Аднак думаць не давялося: 21 сьнежня Абрантовіча выклікалі ў Папскую нунцыятуру ў Варшаве, дзе 23 сьнежня яму прапанавалі ўзначаліць „ардынарыят“ усходняга абраду для расейцаў у Кітаі з цэнтрам у Харбіне. „Ардынарыят“ азначае прыблізна тое самае, што епархія, і на чале яго звычайна стаіць біскуп. У tym часе ў Кітаі жыло вельмі шмат расейцаў. У адным Харбіне на паўмільёна жыхароў іх налічвалася больш як сто тысячаў. Расейская Праваслаўная Зарубежная царква мела там аднаго архібіскупа, двух біскупаў і больш як 250 съвятароў. Такі вялікі расейскі асяродак у свабодным съвеце (а Кітай тады быў яшчэ свабодным) ня мог не прыцягнуць увагі Папской Камісіі *Pro Russia*, ва ўлоньні якой і нарадзілася думка заснаваць расейскую каталіцкую епархію, тады адзіную ў съвеце. Безумоўна, на чале епархіі мусіў стаяць чалавек, якога б расейцы прызналі за свайго. Відаць, у Рыме палічылі Абрантовіча найбольш адпаведным кандыдатам на гэтую пасаду. Праз некалькі гадоў адзін расейскі каталіцкі съвятар пісаў пра яго: „... о. Архимандрит Фавиан Абрантович... большой друг России, наш сородич по крови (о. Фавиан — белорусс), знаток русской культуры и, что самое главное, русской души“¹⁰⁶.

Як відаць з ліста Абрантовіча да Бучыса ад 7 студзеня 1928 г., першы раз ён атрымаў прапанову ехаць у Харбін на пачатку 1926 г., яшчэ у Пінску. Адной з умоваў быў пераход на ўсходні абрад. Узгадаваны ў рымскім абраадзе, Абрантовіч ня меў ахвоты яго мняць. Таму тады ён згадзіўся на змену абраду ўмоўна, на час выкананьня сваіх абавязкаў (*durante tutepe tantum*). У лісьце да Бучыса ён піша: „Першы раз (у Пінску) я прыняў гэты крыж з захаваньнем за сабою права вярнуцца да лацінскага абраду (*Prima vice [in Pinsk] accepi hanc crucem cum reservatione mili iuris revertendi ad ritum latinum*)“. Дый наогул ён, відаць, ня вельмі жадаў ехаць у Манчжурию. Магчыма, гэта таксама паўплывала на ягонае канчатковое рашэнне ўступіць у Другую. Можа, яму б удалося схавацца, каб не вы-

¹⁰⁶ Д. Колпинский. „В Китае“, *Китеж*, №4—8, Варшава, 1929, с. 58.

шэйзгаданы ліст Бучыса да Ўсходняй Кангрэгацыі, у якім той пісаў пра беларусаў як пра найлепшую прыладу для „навяртання“ расейцаў. Крыху больш як праз месяц, 27 траўня 1927 г., Бучыс атрымаў сакрэтны аптыгальнік наконт Абрантовіча, „якога прапануюць кандыдатам на годнасць пралата для расейцаў бізантыйскага абрэду ў Харбіне, за межамі Польшчы“¹⁰⁷. Фраза „за межамі Польшчы“ гучыць дзіўна, калі ўлічыць, дзе знаходзіцца Польшча, а дзе Харбін. Відаць, камуныці было вельмі істотна, каб Абрантовіч ніколі не займаў вышэйшай царкоўнай годнасці ў Польскай дзяржаве. Бучыс у лісьце да Абрантовіча ад 18 красавіка 1929 г., калі той ужо знаходзіўся ў Харбіне, піша: „Дараагі Айцец не разумее, нашто яго паслалі ў Харбін. Іншыя не разумеюць, чаму архібіскуп Карэвіч і а. Мажонас, абодва марыяне, ствараюць усходнюю епархію ў Летуве¹⁰⁸. Ёсьць нават такія, што жадаюць няўдачы як Харбіну, так і Коўну. Да ліку незадаволеных, як мне здаецца, належыць адзін з тых, хто хацеў паслаць Найдаражэйшага Айца як мага далей ад Другі і толькі дзеля таго падтрымаў Вашую кандыдатуру <...>. Ня я быў аўтарам праектаў Харбінскага і Ковенскага, але і не супраціўляўся <...>. Я даў сваю згоду, бо ёсьць рацыя ў гэтым мерапрыемстве, хоць ня маю права гэтай рацыі казаць“.

Так адказаў Бучыс на ліст Абрантовіча ад 3 красавіка 1929 г., у якім той пісаў: „Дзіўныя сапраўды людзі <...> паслалі, самі ня ведаючы, што тут ёсьць <...>, грошай, ані інструкцыяй ня далі, не акрэслілі максымальных і мінімальных межаў, у лістах не перасыцераглі <...>, кажуць існаваць у самай бязглаздай сытуацыі, на крэдыт ужо 4-ты месяц <...>“ Далей ён працягвае: „Прызнаюся, мяне мала абыходзіць, нашто мяне паслалі ў Харбін... Quo ibo a spiritu Dei et quo a facie ipsius fugiam!...“ (куды пайду ад Духа Божага і куды ўцяжу ад Яго-

¹⁰⁷ „che é proposto quale candidato alla Prelatura dei Russi di rito bizantino in Harbin, fuori della Polonia“.

¹⁰⁸ Сапраўды, марыяне ў Летуве ў 1920-я гады намагаліся стварыць усходні асяродак дзеля „навяртання“ Рэсеi. Іхня намаганьні засталіся бяз выніку. Уладыслаў Мажонас („иеромонах Владимир“) ад 1934 да 1938 г. быў у Харбіне.

нага аблічча)¹⁰⁹. Зрэшты, Абрантовіч добра разумеў, чаму ён трапіў край съвету і ня меў патрэбы ў Бучысавых „рацыях“. Таму пры канцы ліста ён робіць такія высновы на трох мовах: „Где есть люди есть и людоедство... Это «*soté humain*» de l’Église (людзкі бок Царквы). И ничего не поделать, но *Boh Baška!*“

Бучыс замоўчавае прозвішча таго, хто падтрымаў кандыдатуру Абрантовіча, і можна толькі рабіць здагадкі наконт гэтай асобы. Цікота ў лісьце да Абрантовіча ад 29 ліпеня 1928 г. піша, што Ялбжыкоўскі сказаў яму: „*Ofiarujcie się dla naprawienia Rosji* (ахвярайце сябе для навяртання Рәсей)“. Найбольш верагодна, ён і падтрымаў кандыдатуру Абрантовіча і такім чынам забіў адным стрэлам двух зайцоў: аслабіў Другу і пазбыўся аднаго з найбольш выдатных прадстаўнікоў беларускага каталіцкага духавенства.

Пра тое, хто высунуў кандыдатуру Абрантовіча ў Пінску ў 1926 г., можна таксама толькі здагадвацца. Пасьля таго, як рэктарам сэмінарыі стаў вядомы сваімі „эндэцкімі“ поглядамі паляк Вітаўт Івіцкі, склалася даволі няёмкая сітуацыя. Усе разумелі, што прызначэнню Абрантовіча на гэтую адказную пасаду перашкодзіла толькі ягоная беларуская нацыянальнасць. Магчыма нехта, каб знайсці выйсце з прыкрага становішча, шапнуў, каму трэба, што лепшага за Абрантовіча кандыдата ў Харбін Камісія *Pro Russia* ня знайдзе. Абрантовіч сам адчуваў, што ў Пінску яму не было месца. Цікава, калі ён канчатковая наважыўся ўступіць у Друйскі кляштар: перад тым, як атрымаў першую прапанову ехаць у Харбін, ці пасъля. Зрэшты, так ці інакш, вынік атрымаўся той самы.

Прызначэнне Абрантовіча ў Харбін было вялікім ударам для Другі. Цікота пісаў Бучысу 7 студзеня 1928 г.: „Што датычыць Ф. Абрантовіча, пакідаем усю справу Богу і Дарагому Айцу. Гэтая справа вельмі балючая для нашага кляштару і для Царквы ў нашых мясьцінах. Нас так мала, і ад нас яшчэ адбіраюць (*Tam pauci sumus et adhuc orbamur*)“.

¹⁰⁹ Гл. Пс. 139:7 (паводле Вульгаты): „*Quo ibo a spiritu tuo? et quo a facie tua fugiam?*“

З студзеня 1928 г. пакінуў Другу а. Францішак Чарняўскі. Ён пасъля казаў, што не хацеў, каб і яго аднаго дня паслалі ў Харбін. У згаданым лісьце да Бучыса Цікота піша пра Чарняўскага: „Чарняўскі добраахвотна пакінуў навіцыят. Законнае жыцьцё яму было вельмі цяжкім. У яго няма духу пабожнасці, паслушэнства і съціласці; ён мае нахіл да съвецкага жыцьця і бывае неасцярожны ў размовах з жанчынамі“. Некалькі тыдняў раней, калі Чарняўскага рыхтавалі да адказнай працы ва ўсходнім абрадзе, ніхто не заўважаў у ім ніякіх асаблівых заганаў: яны выявіліся раптам, як толькі ён пакінуў кляштар...

Такім чынам, з трох кандыдатаў на працу ва ўсходнім абрадзе Друга страціла двух. Застаўся а. Язэп Германовіч, але пачынаць самому працу яму было не па сілах. Цікота пісаў Бучысу: „Застаецца нам рыхтавацца да гэтай працы ў будучыні, пакінуўшы Богу Найлепшаму і Найвышэйшаму, калі ён захоча сярод нас паклікаць да жніва іншых працаўнікоў“¹¹⁰. Іншымі словамі, справа ўсходняга абраду адкладалася на нявызначаны час.

Бучыс адрагаваў зусім іначай. У лісьце ад 14 студзеня 1928 г. да Абрантовіча ён піша: „Я праняты вялікай радасцю ад Твайго ўзвышэння да біскупства і віншую (*Maximo gaudio afficiar propter elevationem Tuam ad episcopatum et congratulor*) <...>. Друйскі кляштар пацерпіць у найбліжэйшым часе вельмі значную шкоду, якую аднак трэба прыняць з радасцю, і (якая) пасъля некаторага часу прынясе гэтаму кляштару большую карысць, і будзе радасць большая за смутак“.

Язэп Германовіч не зьбіраўся пакідаць думкі працеваць дзеля аднаўлення Уніі ў Беларусі, хоць у зьмененых абставінах яна мусіла прыняць іншы выгляд. Ён напісаў 7 студзеня Бучысу ліст па-беларуску, дзе між іншым кажа: „Я дужа дзякую за выбар і мяне да працы місыйнай усходняй. Але посьле адарваньня ксяндза Абрантовіча ад нашага краю і посьле выступлення кс. Чарняўскага, да гэтай працы на Беларусі астаяўся адзін я. Маю ў Богу надзею, што, добра прыгатаваўшыся, ня буду ў гэтым дзеле бескарысным. Гэта прыгатаванье ра-

¹¹⁰ „Restat ergo, ut nos at hunc laborem in futuro aggrediendum se preparamus, Deo O. M. relinquendo, quando ceteros nostrum ad messem suam vocare vellet“.

зумею так: належала б высласць мяне на Ўсходні Інстытут у Рым. Там, мне здаецца, я мог бы і сам вучыцца і пісаць у роднай мове, падгатаўляючы для другіх і для сябе хоць малую частку самага неабходнага літаратурнага матар'ялу. Ужо і цяпер езуіты і іншыя дамагаюцца элемэнтарных падручнікаў рэлігійнага зъместу, ды ў беларускай мове няма блізу анічога. Калі наш беларускі дом возьме ўдзел у працы ўнійнай, а я думаю, што павінен, дык толькі пасылаючы мяне <...> можна было б да гэтай мэты крыху прыблізіцца. Бо ксяндза Цікоту высласць з Другі ня можна, а іншых адпаведнейшых кандыдатаў цяпер няма. Да пісаньня, паводле суду людзей кампэтэнтных, я маю здольнасці. Думаю, што разьвіваючыся далей, я мог бы быць карысным для Касцёла. Калі б Бог дазволіў, па загаду старэйших, прыгатаваўшыся належна, я жадаў бы стаць і да чыннай місійнай працы“.

Прапанова Германовіча засталася без адказу. Затое, калі наблізіўся час ад'яжджаць Абрантовічу, Бучыс вырашыў, што ён не павінен ехаць без супрацоўніка. Няцяжка здагадацца, каму належала стаць гэтым супрацоўнікам. Каб падсаладзіць горкую пілюлю, Бучыс аб'явіў, што Германовіч у Харбіне будзе займацца працай сярод... беларусаў, пра якіх там ніхто ня чуў. Тут ужо друйскія марыяне абурыліся. Цікота пісаў 3 ліпеня 1928 г. Бучысу: „Хоць страта Фабіяна Абрантовіча вельмі балючая для нашага кляштару і краіны, аднак мы ўжо былі да яе гатовыя; нас усіх ашаламіла пакліканье (да працы ў Харбіне — А.Н.) Язэпа Германовіча, і то з многіх прычынаў. Абодва гэтыя сьвятары рыхтаваліся да працы сярод праваслаўных, але ў нашай краіне: ніколі не было гутаркі, каб Я. Германовіч рыхтаваўся да «далёкай дарогі». Нам усім, не выключаючы Абрантовіча і Германовіча, здаецца, што ён (Германовіч — А.Н.) найменш падрыхтаваны і здатны да працы сярод людзей, да якіх пакліканы Абрантовіч <...>. Фабіян Абрантовіч мае перад вачыма сьвятара той самай нацыянальнасці, што і ягоныя будучыя прыхажане¹¹¹, які ведае добра ўсходні абраад і шмат моваў і жадае

¹¹¹ Абрантовіч прасіў даць яму памочнікам расейскага каталіцкага сьвятара Дыядора Колпінскага, які тады жыў у Польшчы.

быць супрацоўнікам Абрантовіча, калі Апостальскі Пасад ласкава на гэта дазволіць“.

Крыху пазыней, 29 ліпеня 1928 г., Цікота пісаў Абрантовічу: „В. Айцу Генэралу здаецца, што Айцец съвяты Конгрэгацию нашу працуе <...>, забіраючы цябе, — і вось чаму мы не павінны ўпірацца. А мне здаецца, што гэта занадта прафэсарская тэорыя <...>. Далей, мне здаецца, што Дэрбіны кс. Германовіча саўсім не патрабуе, а што Айцец Генэрал сам хацеў бы паслаць двух. З думкай, каб двух пасылаць я саўсім згаджаюся <...>. Але гэта ня значыць, што вы адразу маеце ехаць удаваіх <...>. Калі б можна было мець надзею, што заляжыўши дом наш, будуць кандыдаты з майсцовых людзей і што дом марыянаў расцейцаў мог бы быць заложаны <...>, дык тады дадзём і Германовіча, або каго другога. Але калі там мае быць дом марыянаў падтрымоўваны сіламі друйскімі — а так думаюць палякі, бо я не інчай разумею словаў Я. Э. Арц. Віленскага (Ялбжыкоўскага — A.H.): „Ofiarujcie się dla nawrócenia Rosji“ (ахвярайце сябе для навяртання Расеі), — то я думаю, што мы да гэтай ахвяры не абавязаны і Бог ад нас яе не вымагае. Хіба ж нас выкінуць з Другі сілай, дык паедзем усе ў Кітай“. З гэтых словаў відаць, што Цікота добра разумеў, якія сілы стаялі за Харбінскім праектам і чым ён пагражай Другі.

У сувязі са спробаю выслаць Германовіча ў Харбін зноў выплыла на паверхню пытаньне: дзеля якой мэты насамрэч заснаваная Друга? Вось што пісаў Абрантовіч 6 жніўня 1928 г. з Рыму Цікоту: „Айцец Г(енэрал) хацеў, каб Г(ермановіч) ехаў у Х(арбін) дзеля беларусаў, а разам дзеля таго, каб мы паказалі Рыму праўдзівасць абытніцы Нябошчыка (г. зн. Матулевіча — A.H.), што толькі беларусы (ні л[ітоўцы] ні п[аллякі]) навернуць Расею“. За тыдзень да ад'езду, 17 жніўня, ён піша зноў: „Паводле съв. пам. Юрага (Матулевіча — A.H.) Расеі не наверне ні Польшча ні Літва, але Беларусь — Друга, якую ён дзеля гэтага залажыў. Друга павінна апраўдаць надзеі на яе ўзложаныя, інакш ня мае сэнсу існаваньня, яе зачыняць. Дзеля гэтага трэба, каб нас двух ехала ў Харбін. Г(ермановіч) будзе арганізаваць беларусаў. Калі б мы ўперліся ды не паехалі

з Друі — Аман па нас! Так, больш-менш, гаварыў мне А(йцец) Ген(эрал) на ад'ездным“.

Паміж польскім эпіскапатам і камісіяй *Pro Russia* ніколі не было вялікай любові, але ў справе Друі яны знайшлі супольную мову. Палякі хацелі зынішчыць або прынамсі аслабіць Другу, пазбавіўшы яе найбольш выдатных съятароў, каб не перашкаджалі палянізацыі беларусаў праз Царкву. З іншага боку, камісію *Pro Russia* лёс беларусаў і іхня духоўныя патрэбы ніколі не цікавілі. Для яе Друя існавала толькі дзеля „навяртання“ Рәсеi. Словы Бучыса, маўляў, калі Друя не апраўдае ў складзеных на яе спадзіваньняў, то яе зачыняць, гучаць як шантаж. Такім чынам, высылка беларусаў у Харбін задавальняла ўсіх, апрача саміх беларусаў. Але з імі ніхто не лічыўся.

Гэтым разам удалося Германовіча абараніць, але ягоная справа толькі на некаторы час прыціхла.

Бучыс, як відаць з ягонага ліста ад 14 студзеня (гл. вышэй) не сумняваўся, што Абрантовіч будзе біскупам. Таксама думалі і іншыя ягоныя знаёмыя. Сам Абрантовіч пісаў Цікоту 16 траўня 1928 г.: „Дачка п. Сушынскага пісала мне з Варшавы, што чула весыці, быццам мяне маюць біскупам усходнім зрабіць“. Але сталася інакш. У лісьце ад 27 ліпеня ён паведамляў: „А. Енэрал у кепскім настроі... Аб маёй справе казаў учора: «Згаджайся на ўсё, хоць многа абяцалі, але мала даюць». Я — неяк так сабе!“ Як мала далі, відаць з ягонага ліста ад 17 жніўня: „Калі здароўе пазволіць, 24.8 сядою ў Марсыліі на «Сфінкса», каб 28.9 вылезці ў Шанхай, і жалезніцай шукаць у Пэкіне Дэлегата Апостальскага на Кітай, і ехаць у Харбін, дзе буду пробашчам і ардынарыем рускіх у Кітаі. Прывілеі архімандрита. Нешта пераробленае, з чаго няласкаў наўт і наш а. Ген(эрал) — але хай гэта ўсё будзе Богу на ахвяру“. Архімандрит — тытул кіраўніка вялікага манастыра. Часам ён даецца іншым, але ў такім выпадку ён чыста ганаровы, без асаблівых прывілеяў ці правоў. Такое заканчэнне справы з біскупствам Абрантовіча не прыйшлося неспадзеўкай для Цікоты. У згаданным вышэй лісьце ад 29 ліпеня ён пісаў: „Дагадваюся тож з разгавору, што ты пакуль што маеш быць архімандритам, а

не біскупам, і гэта мне не навіна. Як бачыш, усё ўжо старое“. Затое ў іншых гэтая вестка выклікала разгубленасць. Айцец Талочка пісаў Абрантовічу з Вільні 1 жніўня: „Сённяня Андрэй даручыў мне ліст ад архібіскупа Фр. Кар(евіча), у якім ён паведамляе пра далейшы лес Айца. Я шчыра засумаваў, бо весткі непамысныя: архімандрит і — Харбін! Гэта ж *promoveatur ut atmoveatur* (павышаюць, каб пазбыцца)! <...> Чыя гэта выдумка? Безумоўна, хай Бог памагае! <...> Віншую. Можа нешта зъменіцца. Дай, Божа! Падай, Господи!“ Узвышэнъне беларуса Абрантовіча да біскупскай годнасці не ўваходзіла ў пляны тых, хто хацеў яго бачыць як найдалей ад Беларусі¹¹².

Тым часам у Беларусі магчымасцяў для ўнійнай працы было даволі. Вялікая ўніяцкая парафія ў Далятычах каля Наваградку мела патрэбу ў съвятару. Сам Абрантовіч пісаў Цікоту 31 сакавіка 1928 г.: „Далятычы прападаюць. Каб мы маглі ўзяць, Біскуп (Лазінскі — А.Н.) бы нам даў“. Але ўжо праз месяц, 28 красавіка, ён піша ў іншым духу: „Піши да Эксц. Лазінскага, што мы, каб і ўзялі Далятычы, то ня можам гэтага раней зрабіць як за паўгоду, бо ж мусім паразумецца з Генэралам нашым, навучыцца абраду *etc.*, а мо, як надумаемся, то і саўсім ня возьмем“. Пакуль друйскія марыяне думалі, у Далятычы атрымаў прызначэнъне іншы съвятар, а. Ян Панько. Таму дзіўна гучаць слова Абрантовіча, які пісаў з Харбіну 6 красавіка 1930 г.: „Чаму ж вам ня далі Далятыч? Ужо ў адным гэтым ясная „пабожная палітыка“, горшая ад яўнага прасъледаваньня. Дык ці ж вы ня чуецце, ня бачыце?“ У гэтым самым лісьце ён ня раіць ехаць у Пінск, куды запрашалі друйскіх марыянаў¹¹³:

¹¹² Наколькі пашыраным было перакананье, што Абрантовіч меўся стаць біскупам, съведчыць хоць бы зацемка, зъмешчаная ў *Хрысьціянскай Думцы* ўжо тады, калі той плыў караблём у Кітай: „Шырокі ведамы ксёндз беларус пралат прафэсар др. Ф. Абрантовіч з закону айцоў марыянаў у Другі, як пісала Ватыканская газэта *Osservatore Romano* і нямецкая каталіцкая *Augsburger Postzeitung*, съв. Айцом назначаны на біскупскі пасад у Харбін (Манчжурыя)“. *Chryścijanska Dumka*. No. 15, Vilnia, 15.9.1928, s. 3.

¹¹³ Цікота пісаў Бучысу 21 каstryчніка 1929 г.: „Што будзе і калі будзе дом у Пінску, яшчэ невядома, але аа. Гэрмановіч і Дашута рыхтуоцца“.

„П(інска) не бярыце таму, што там няма чаго рабіць, будзеце звязаны за рукі і ногі праз тых, што вас прызываюць, рускія і палякі будуць вашымі ворагамі, беларусаў съядомых няма, говару майсцавага ня знаеце, разаб’ецеся ў Друі і аслабнеце і т. д.“.

Глыбоцкі дэкан Антон Зянкевіч пісаў 23 ліпеня 1928 г. а. Талочку пра ўніяцкую парафію ў Мікалаеве каля Дзісны: „Пішу да Друі пра Мікалаева, яны ж маюць яшчэ аднаго ўсходніка, можа там яго асадзяць“. Пад „усходнікам“ Зянкевіч меў напэўна на ўвазе Германовіча, які рыхтаваўся да працы ва ўсходнім абрадзе. Сам Германовіч пісаў 3 жніўня 1928 г. Абрантовічу: „Тут кс. Зянкевіч стараецца для Друі васточную парафію ў Мікалаеве каля Дзісны. Але мусіць так дадуць, як і Беразьвеж!“ Талочка зрабіў на лісьце Зянкевіча зацемку, у якой назваў адмову марыянаў узяць Мікалаева „*reccatum omissionis* (грэх пропуску) Друі“.

У канцы 1930 г. засталася без съятара ўніяцкая парафія ў вёсцы Ільля ў Вілейскім павеце. Айцец Талочка пісаў Бучысу 20 студзеня 1931 г.: „Архібіскуп мае намер запрапанаваць айцом марыянам адну ўсходнюю парафію па а. Сулкоўскім. Было тут за часоў а. Сулк(оўскага) 19 хростаў і 20 шлюбаў, дык трэба ратаваць, каб парафія не засталася страчанаю, як зыніклі ўжо ў нас пачаткі парафіяў у Мікалаеве, Паставах...“. Праз дзеяць месяцаў, 12 каstryчніка, ён паведамляў: „Ільля пустуе, а *pusillus grex* (маленькі статак) расьцярушыўся“.

Далятычы, Пінск, Ільля, Мікалаева, Паставы — столькі страчаных магчымасцяў працы ў Беларусі! Тым часам друйскія марыяне едуць у Харбін „навяртаць“ расейцаў...

Тут неабходна прыгадаць адну справу, якая мае непасрэднае дачыненіне да тэмы гэтай працы. У 1917 г. княгіня Магдалена Радзівіл ахвяравала на заснаваньне беларускай грэка-каталіцкай калегіі ў Рыме брыльянтавае калье. Адным са съятароў, якому яна даручыла гэту справу, быў Фабіян Абрантовіч. Перад тым, як пакінуць Пецярбург пасля прыйсьця бальшавікоў да ўлады, Абрантовіч здолеў надзейна схаваць каштоўнасць. У 1924 г. ён паехаў у Пецярбург дыпляматычным кур'ерам і вывез адтуль калье ў Польшчу, дзе прадаў яго

за 15 тысячаў амэрыканскіх даляраў. Большую частку гэтых грошай ён пазычыў біскупу Лазінскаму на пабудову сэмінарыі ў Пінску. За рэшту ён купіў маёмасьць у Наваградку. У 1926 г. Абрантовіч уступіў у марыяны ў Другі. Увесну 1927 г., яшчэ ў навіцыяце, ён склаў „тэстамэнт“, згодна з якім усе гроши, пазычаныя Лазінскаму, а таксама маёмасьць у Наваградку пераходзілі ва ўласнасць друйскім марыянам. Маральны аспект гэтага ўчынку, відаць, ні яго, ні астатніх зацікаўленых асобаў ня вельмі турбаваў. Тым часам пра калье даведаліся іншыя і таксама заявлі на яго свае права. Абрантовіч мусіў напісаць княгіні Радзівіл, якая тады жыла ў Нямеччыне, распавесці ёй пра ўсё, што зрабіў, і спытацца, ці добра ён паступіў. Княгіня ў лісіце ад 17 сакавіка 1927 г. адказала, што дар прызначаўся „выключна на карысць Беларусі, а галоўным чынам для грэка-каталіцкай Царквы. Скарыстаць яго для іншай мэты было б выразным прысваеннем чужой (г. зн. грэка-каталіцкай, беларускай) уласнасці. Мараю гэтай асобы (ахвярадаўцы — А.Н.) было заснаваць у Рыме ўніяцкую калегію“. Княгіня Радзівіл ведала Абрантовіча і давярала яму. Можна ўяўіць ейныя пачуцьці, калі праз чатыры гады, у 1931 г., яна даведалася, што Абрантовіч зрабіў з калье, як хацеў, не палічыўшыся з ейнай воліяй. Абрантовіч знаходзіўся ўжо тады ў Харбіне, і таму яна звярнулася да Бучыса, патрабуючы або вярнуць гроши, або выкарыстаць іх згодна з воліяй ахвярадаўцы. Бучыс цынічна падзякаваў „Найшаноўнейшай пані княгіні за такія шчодрыя дары для нашага съцілага закону“ і паспрабаваў пераканаць яе, што ўсё рабілася згодна з патрабаваныямі канстытуцыяў закону марыянаў і кананічнага права. Ён раіў ёй не настойваць на сваіх дамаганьнях, каб пазбегнуць „непатрэбных судовых выдаткаў, бо абавязак Марыянскай галоўнай рады, а таксама і мой — трymацца праўных нормаў, якія абавязваюць у Каталіцкай Царкве, што я і раблю“. Адказ княгіні быў кароткі і дарэчны: „Права кананічнага ня ведаю, але ў жыцьці бачыла шмат ашуканцаў, якіх спрытны габрэй-адвакат ратаваў ад катаргі пры дапамозе перакручаных на розныя лады тэкстаў Кодэксу. Для мяне і для многіх асобаў, якім я расказала пра паводзіны аа. Абрантовіча і Цікоты,

справа, бачная ў сьвяtle сёмага прыказаньня, ёсьць яснаю. Наогул, учынак, які патрабуе для доказу сваёй няявіннасці доўгіх і вытанчаных тлумачэнняў, ёсьць падазроны. Людзі сумленныя ня маюць патрэбы ў красамоўных аргумэнтах“.

13 лістапада 1931 г. Бучыс пісаў Абрантовічу ў Харбін: „З продажам дому ў Наваградку могуць быць цяжкасці. Княгіня дамагаеца звароту ўсяго, што яна дала Вялебнаму Айцу, кажучы, што (ейная) ахвяра была выкарыстаная не на тую мэту“.

Тым ня менш дом у Наваградку пайшоў на продаж. У лісьце за 14 чэрвеня 1933 г. намесніку генэрала марыянаў Казімеру Бранікоўскаму ў Рым айцы Цікота, Хамёнак і Смулька пісалі: „Мы чакалі купца некалькі гадоў, і той, хто яго купіў за паразунаўча малую цану, хацеў зусім адрачыся“. За гроши, атрыманыя ад продажу Наваградзкай маёмасці, вырашылі купіць дом у Вільні, які „ня толькі будзе служыць памешканьнем для нашых студэнтаў, але і даваць нам ста-лы даход (ад кватарантаў — А.Н.), без якога Другя ня зможа. існаваць“. Увесень 1935 г. у навакупленым доме на вуліцы Жыгімонта, 24 пасяліліся друйскія студэнты-клерыкі, якія праходзілі ўніверсытэцкі курс навучанья ў падрыхтоўцы да сьвятарства. У 1938 г., калі беларускіх марыянаў выселілі з Другі, у студэнцкім доме ў Вільні пачалі гаспадарыць паліякі.

Сярод беларусаў хутка распаўсюдзіліся чуткі, што дом у Вільні набыты за гроши, якія ахвяравала княгіня Радзівіл беларускім марыянам. У траўні 1940 году ў газэце *Крыніца* зьявіўся артыкул з патрабаваньнем вярнуць беларусам віленскі марыянскі дом, „дзе і далей чамусьці галоўную скрыпку іграюць паліякі“. Аўтар аргументоў дамаганьні тым, што „Дом марыянскі ў Вільні куплены за беларускія грамадзкія гроши. Падарыла іх княгіня М. Радзівіліха, празначаючы іх на беларускія каталіцкія культурныя справы. Тым часам у гэтым доме праводзіцца польская работа, а беларускія грамадзкія ўстановы <...> мусіць сабе наймаць і плаціць гроши“¹¹⁴.

¹¹⁴ М.К. „Čas napravić kryūdu“. *Krynica*. No. 37, Vilnia, 10.5.1940, s. 1.

Так нарадзілася легенда пра „дар княгіні Радзівіл беларускім марыянам“. Яе паўтарылі амаль усе пазнейшыя аўтары, якія пісалі пра Другу¹¹⁵.

¹¹⁵ Вось галоўныя працы, у якіх згадваецца „дар княгіні Радзівіл беларускім марыянам“: Сіповіч Ч. „Айцец Архімандрый Фабіян Абрантавіч“, *Божым Шляхам*, №76—81, Парыж, 1957, с. 12; Туронак Ю. „Беларускія марыяны ў Другі“, *Шыдлоўскі К. „Друйскі кляштар айцоў марыянаў“* (гл. зноска №1); Абламейка С. „Невядомая Унія“, *Унія*, №4, Менск, 1995, с. 39; Грыгор'ева В., Навіцкі У., Філатава А. „Уніяцтва на Беларусі ад Полацкага Сабора да нашых дзён“, у кн. *З гісторыі уніяцтва ў Беларусі*, Менск, 1996, с. 128; тое самае ў кнізе *Канфесіі Беларусі*, Менск, 1998, с. 209—10; Юрэвіч Л. *Камэнтary*, Менск, 1999, с. 145.

„НАДО ДЛЯ РУССКИХ ПОКА ЧТО РАБОТАТЬ...“

Згодна з задумаю блаславёнага Юра Матулевіча, Друйскі кляштар меў служыць „*pro alborussis*“ (для беларусаў). Высылка Абрантовіча ў Харбін пад ціскам Камісіі *Pro Russia* і Бучыса адмоўна адбілася на далейшым раззвіцьці кляштару. Ад 1928 г. ніводзін новы беларускі съятар не прыйшоў у Другую, відаць, баючыся, каб і яго не напаткаў той самы лес, што Абрантовіча. Тым часам ціск на Другую не спыняўся. У 1929 г. трох друйскіх клерыкаў выслалі ў Рым, у новаадкрытую Расейскую калегію, вядомую пад назовам „Русікум“. У наступным годзе да іх далучыліся яшчэ двое. Студэнты Русікуму мусілі даць Камісіі „*Pro Russia*“ пісьмовае абяцаньне, што будуть працаваць місіянэрамі сярод расейцаў. Быццам гэтага было мала, за навуку ў Русікуме меў плаціць Друйскі кляштар. Абрантовіч пісаў Цікоту 25 красавіка 1931 г.: „Дзівіць мяне вельмі, што за нашых хлапцоў у Русікуме ты плаціш. Неяк гэта нешта неяк... Мне тут прысылаюць 16 тыс. GD (!?) у год, а з вас голых бяруць людзей і на людзей. Барапіся. Праўда, што мо' з гэтага калі што і будзе. *Надо для русских пока что работать без русских и даже против русских, ибо это элемент не созидательный, а разрушительный*“.

Абрантовіч у Харбіне апынуўся ў цяжкім становішчы, асабліва ў першыя гады. Вось што ён піша Цікоту 16 студзеня 1929 г., праз два месяцы пасля свайго прыезду ў Харбін: „Рым грошай не прысылае. Жулья кругом поўна. Кантакту навязаць не магу, у царкоўку ніхто ня ходзіць, словам усё як трэба — труднасцей вышэй галавы, а тым часам я, нічога ня робячы, чую, што марную грошы і «невольно» кампрамітую Рым <...>“.

Тыя, хто паслаў Абрантовіча ў Харбін, спадзяваліся, што з ягоным прыездам пачнуцца калі ня масавыя, дык шматлікія „навяртаныні“ расейцаў. Нічога падобнага ня здарылася. У tym самым лісце Абрантовіч піша: „Ах, каб у Польшчы маглі і хацелі зразумець, якое там поле для Вуні... Я тут *pastor sine grege* (пастыр бяз статку), а там *grex sine pastoribus* (статаک бяз пастыраў)“. Ён ня меў памочніка, але не хацеў забіраць яшчэ

аднага съятара з Другі. Таму ён працягвае: „За Другую трымайцеся і рукамі і нагамі і <...> зубамі <...> Сюды мо’ тады толькі <...>, калі нікога не знайду. Пішу да Енэрала езуітаў і да бэнэдыктынцаў у Бэльгіі“. Праз тыдзень, 24 студзеня, ён зноў піша: „Аб нашым (марыянскім) прыезьдзе сюды не магу яшчэ нічога сказаць. Думаю, што не“. Нарэшце, 22 траўня, пішучы наконт праекту прызначэння а. Язэпа Германовіча ў Далятычы, Абрантовіч прызнаеца: „Я цешуся, што ён са мною не паехаў. Хай я адзін «прозябаў» — а то ўдваіх“.

Езуіты мелі свае асяродкі сярод расейцаў, адзін з іх у Кітai ў Шанхаі. Калі ж ідзе пра бэнэдыктынцаў з Амэю (пазней Шэвэтонь) у Бэльгіі, дык яны не былі прыхільнікамі мэтадаў Дэрбіны і Камісіі *Pro Russia*. Замест навяртаньня яны імкнуліся да збліжэння між праваслаўнымі і каталікамі праз узаемнае спазнаньне, праз імкненіе пазбыцца шматвяковых непаразуменій і насыцярожанаасьці.

Не знайшоўшы нідзе падтрымкі, Абрантовіч зноў з'явіўся да сваіх. У лісьце ад 6 красавіка 1930 г. ён піша: „Я тут без арганізацыі сільнай законнай мужчынскай і жаночай нічога не зраблю. Жаночыя ўжо маю — ФФ і УУ¹¹⁶. Калі думаць аб мужчынах, то ці ж ня лепш аб сваёй арганізацыі. Калі я прыгатую ґрунт за 2—3 гады — каго ж прызываць, калі вы ўсе будзеце заняты, дый неабходны да працы, бо перамучаецяся. Нашы рымскія маладзікі яшчэ ня будуць гатовы. А калі думаць аб гэтым, то бяз задняй мыслі кажу — Кітай больш свабодалюбівы як Польшча“.

Як ужо згадвалася вышэй, 6 красавіка 1930 г. Папа Пій XI зрабіў Камісію *Pro Russia* незалежнай ад Усходняй Кангрэгациі. Старшынёю Камісіі стаў ейны дагэтуль фактычны кіраунік Дэрбіны, які такім чынам дасягнуў вяршыні сваёй улады і атрымаў вырашальны голас ва „ўсходняй палітыцы“ Ватыкану.

На новай пасадзе Дэрбіны выстараўся для Бучыса біскупскую годнасць усходняга абраду і дамогся, каб яго прызна-

¹¹⁶ ФФ і УУ — законніцы францішканкі і уршулянкі, якія мелі свае кляштары ў Харбіне.

чылі Апостальским візытатарам для расейцаў „у Эўропе“. У Каталіцкай Царкве біскупаў прызначае Папа. Паміж прызначэннем і съвячаньнем новага біскупа звычайна праходзіць некалькі тыдняў, а часам нават і месяцаў. У выпадку Бучыса ўсё рабілася съпехам, быццам баяліся нейкіх перашкодаў ці пратэстаў. Папа прызначыў яго 3 ліпеня, а ужо праз тры дні, 6 ліпеня, ён атрымаў біскупскія съвячаныні, так што многія даведаліся пра гэта *post factum*. Высьвячаў Бучыса баўгарскі біскуп Курцеў, а ўкраінскія біскупы, якія знаходзіліся тады ў Рыме, адмовіліся браць удзел ва ўрачыстасці.

*
Ад гэтага часу, каб не палохаць расейцаў лацінскім іменем „Францішак“, Бучыс пачаў карыстацца сваім другім іменем „Пётра“.

Неспадзянаванае біскупства Бучыса, дый яшчэ ва ўсходнім абраадзе, а асабліва сакрэтнасць і пасьпешлівасць, з якім ўсё адбылося, выклікалі шмат у каго зъдзіўленыне. Было відавочна, што тут хавалася нешта большае, як жаданыне Дэрбіны ўзнагародзіць свайго вернага памочніка¹¹⁷. Асабліва занепакоіліся біскупствам Бучыса палякі, якія разумелі, што Дэрбіны ня так цікаўлі малыя гурткі расейскіх эмігрантаў у Парыжы ці Бэрліне, як праваслаўнае насельніцтва Заходній Беларусі і Украіны пад польскай акупацыяй. Рымскі карэспандэнт каталіцкай газэты *Polska*, нейкі ксёндз Кнэблейскі, пісаў

¹¹⁷ Айцец Кірыл Карапеўскі (сапраўднае імя Jean Charon), які ў свой час быў кансультантам Усходніяй Кангрэгациі і Камісіі *Pro Russia*, пісаў пра Бучыса: „Каб зрабіць больш урачыстымі багаслужэніні і адначасова даць магчымасць студэнтам (Русікуму — А.Н.) навучыцца абрааду, Дэрбіны па стараўся зрабіць тытулярным біскупам Алімпу а. Пятра Бучыса, законініка маленькага закону з цэнтрам у Друзе (Другі? — А.Н.) у Літве <...>, які Дэрбіны хацеў выкарыстаць для апасталіяту ў Рәсей <...>. Ён (Бучыс — А.Н.) амаль зусім ня ведаў усходніга абрааду, але Дэрбіны разылічваў на тое, што ён возьмецца за яго рашуча <...>. Мушу сказаць, што ён, застаўшыся лацінікам у духу і нават у вялікай меры і ў абраадзе (*resté Latin de mentalité et même en bonne partie de rite*) <...>, ня мог прызвычайца да сваіх новых ававязкаў, — зрэшты чыста дэкараратыўных, бо ён ня меў ніякай юрысдыкцыі, — і хутка амаль зусім іх пакінуў“ (C. Korolevskij. *Métropolite André Szeptyckyj*, Rome, 1964, p. 255—56).

неўзабаве пасъля сьвячаньня Бучыса: „Абсяг юрысдыкцыі новага біскупа славянскага абраду яшчэ ня вызначаны <...>. Тут ідзе асабліва пра тэрыторыі расейскай эміграцыі, сярод якой пачалося <...> шматлікае навяртанье на каталіцызм пры захаваньні славянскага абраду <...>. Паўсталі ўжо такія асяродкі на нашым усходнім памежжы: у архідыяцэзіі Віленскай, дыяцэзіях Падляскай, Любельскай і Пінскай”¹¹⁸. Рэдактар газеты *Kurier Wileński* Акуліч (псэўд. Testis) так камэнтуе выказваньні Кнэблейскага: „Дык з аднаго боку ідзе тут пра «тэрыторыі расейскай эміграцыі», а з другога пра «асяродкі на нашым усходнім памежжы». З гэтага вынікае, што Бучыс мае мець у сваёй апекы і тыя «тэрыторыі» і гэтыя «асяродкі». Ксяндзу Кнэблейскому напэўна здаецца, што *расейская эміграцыя і парапфія ўсходняга абраду з беларускім і ўкраінскім насельніцтвам* — гэта адно і тое”. Далей аўтар піша: „Калі кс. біскуп Бучыс мае ажыццяўляць юрысдыкцыю над «асяродкамі» ўсходняга абраду ў Польшчы, гэта азначае, што ў Ватыкане атаясамлі ўсходні абраад з расейшчынай”¹¹⁹.

„Эндацкая” газета *Dzieńnik Wileński* пісала: „Мы павінны зазначыць, што вестка пра юрысдыкцыю біскупа Бучыса патрабуе высьвятлення, бо такі стан рэчаў быў бы ў супярэчнасці з канкардатам. Бо згодна з канкардатам, на тэрыторыю Польшчы ня можа пашырацца юрысдыкцыя ніякага біскупа, чыя сядзіба знаходзіцца па-за межамі Польшчы”¹²⁰.

Як адзначае вышэйзгаданы Кнэблейскі, „Я. Э. кс. намінат Пётра Бучыс мае 59 гадоў. З роду летувіс. Ён параднёны з Польшчай духам і кахае яе адразу пасъля сваёй бацькаўшчыны”. Як гэта часта бывае ў жыцьці, ягонае каханье не знайшло ўзаемнасці. Рэакцыя польскай прэсы апынулася для Бучыса і тых, што стаялі за ім, прыкрай неспадзеўкай. Дэрбіны распавёў усё Папу Пію XI. 25 ліпеня ён пісаў Бучысу: „На аўдыенцыі, якую Святы Айцец ласкава даў мне ўчора, 24 ліп-

¹¹⁸ Цытуеца паводле газеты *Kurier Wileński* (гл. наступную зноску).

¹¹⁹ Testis. „Nominacja ks. Biskupa Buczysa”, *Kurier Wileński*, No. 159, Wilno 13.7.1930.

¹²⁰ „Kościół na Wschodzie i Polska”, *Dzieńnik Wileński*, No. 158, Wilno, 12.7.1930.

ня, я не забыўся данесьці да (ягонага) ведама рэакцыю польскай прэсы на высьвячэнье В(ашай) Д(астойнасці) на біскупа бізантына-славянскага абраду. Яго Святасць па-бацькоўску адказаў: «Хай не трывожыцца сэрца вашае»¹²¹.

Пры адсутнасці афіцыйных вестак людзі рабілі найбольш неверагодныя здагадкі адносна абавязкаў Бучыса. Айцец Казімер Кулак пісаў яму з Пінска 15 верасьня 1930 г.: „Асьмельваюся нарэшце зноў пытца пра абсяг юрысыдыкцыі Вашай Эк-сцэленцыі. Тут ходзяць пра гэта розныя чуткі. Адны ўключаютць і Польшчу, іншыя выключаюць Польшчу і Расею. Калі гэта не сакрэт, буду ўдзячны за інфармацыю“.

Таксама з Пінска пісала 10 кастрычніка 1930 г. Бучысу (па-польску) Канстанцыя Скірмунт, карэнная паляшучка, якая ўважала сябе „літоўкай“: „З беларускага народу Рым паклікаў святара місіянэра, каб навяртаў Расею з Далёкага Ўсходу — а. Ф. Абрантовіча <...>. З летувіскага народу паклікаў Вашую Архіпастырскую Міласць, каб у старым В. Кн. Літоўскім адрадзіць у чыстым духу Касьцёла славянскую Унію, калі да лаціны, да якой народ гарнуўся, закрытыя дарогі“.

2 лістапада 1930 г. прыйшоў ад Бучыса адказ, напэўна не зусім той, на які спадзявалася Скірмунт: „З волі Свяятога Айца я заняўся вялікай рэлігійнай справаю злучэнья расейцаў з Каталіцкім Касьцёлам (*połączenia Rosjan z Kościołem Katolickim*). Польшча стаіць між каталіцкім Захадам і Расеяй... Дарога з Рыму ў Москву вядзе праз Беларусь. Тудою ідзе таксама дарога з Москвы ў Рым <...>. Гэтай дарогай пойдуць камуністы, але хачу ісьці і я, і не магу быць абыякавым да таго, як глядзяць на прахожых мясцовыя людзі“.

Бучысу так і не давялося даведацца, што „мясцовыя людзі“ пра яго думалі. Ён мусіў адкласці свой „паход на Москву“, бо польскія ўлады не далі яму дазволу на ўезд у Польшчу. Праз два гады, 17 жніўня 1932 г., ён пісаў Цікоту: „У гэтым годзе да

¹²¹ „Nell'Udienza benignamente concessami ieri, 24 Luglio dal Santo Padre, non ho mancato di riferire il trattamento fatto dalla stampa polacca a S(ignore) V(ostra) in occasione della Sua consecrazione a Vescovo di rito Bizantino slavo. Sua Sancità paternamente ha risposto: «NON TURBETUR COR VESTRUM».“

vas не прыеду, бо на мой ватыканскі пашпарт у польскай амбасадзе адмовіліся мне даць візу“.

Сярод беларусаў біскупства Бучыса не выклікала асаблівай рэакцыі. Святыя Ўладзіслаў Талочка і Казімер Кулак укладалі на яго нейкія надзеі. Айцец Адам Станкевіч глядзеў на справу больш цікавоза. Ён пісаў Талочку 13 ліпеня 1930 г.: „Мяне цікавіць, што пачне канкрэтна біскуп Бучыс. Абронтавіч напэўна не падазраваў, што меў у ягонай асобе канкурэнта! Увогуле мы, беларусы (і расейцы), павінны сказаць у гэтай справе: *Без меня меня женили, меня дома не было*“.

Калі ў Рыме нарэшце зразумелі, што межы Польшчы для Бучыса зачыненыя, Святыя Пасад прызначыў 16 студзеня 1931 г. Апостальскім візытатарам для беларускіх і ўкраінскіх земляў (апрача Галіцыі) у Польшчу ўкраінца Міколу Чарнэцкага з закону айцоў рэдэмптарыстаў. Ён атрымаў біскупскія съянчаныні ў Рыме 8 лютага. Польская ўлады, хоць і засталіся не задаволенымі з гэтага прызначэння, не маглі нічога зрабіць, бо Чарнэцкі быў польскім грамадзянінам. *Хрысьціянская Думка* пісала: „Факт, што на чале ўніятаў беларусаў і ўкраінцаў Апостальская Сталіца паставіла ўкраінца, выклікаў шмат трывогі ў польскім грамадзтве <...>“. Гэтая трывога цалком зразумелая. Польская палітыка, як даўней за часамі Брэсцкай Уніі (1596), так і цяпер на Унію глядзела і глядзіць, як на аружжа палянізацыі нашага краю. Але зусім зразумела, што гэткі погляд, ня маючы нічога супольнага з Божай і каталіцкай ідэяй, мусіць быць адкінуты, як каталіцкім грамадзтвам беларускім і ўкраінскім, таксама каталіцкім грамадзтвам польскім. Мы, беларусы каталікі, верым, што нованазначаны ўніяцкі біскуп глыбока загляне ў духовыя патрэбы беларускага народу, дасыць яму магчымасць карыстацца сваей роднай моваю і створыць вялікія магчымасці для рэлігійнага аб'яднання гэтага народу <...>. Назначэнне Я. Э. др. М. Чарнэцкага біскупам для нашых уніятаў лічым здарэннем гісторычнай важнасці, як для каталіцкага ў нас Касцёла, так і для нашага народу. Дык памажы ж, Божа!“¹²²

¹²² „Naznačenie biskupa dla unijataў“, *Chryścijanskaja Dumka*, No. 3, Vilnia, 10.2.1931, s. 1.

На жаль, гэтыя пажаданьні ня спраўдзіліся. Біскуп Чарнэцкі ня мог нічога рабіць без дазволу і згоды мясцовых польскіх біскупаў, што вельмі абмяжоўвала магчымасці ягонай дзеянасьці. Тым ня менш, прызначэнне Апостальскага візытатара шмат хто ўспрыняў, прынамсі спачатку, як першы крок да паляпшэння становішча беларускіх грэка-каталікоў. Напэўна, так думаў а. Язэп Германовіч, які не пакідаў намеру прыняць усходні абраад. У 1930 г. ён быў на першай Унійнай канфэрэнцыі ў Пінску і наведаў уніяцкую парафію ў Альпені, што ў 1931 г. адзначала пяць гадоў існаваньня. У выніку пaeздкі з'явілася ягоная паэма „Унія на Палесьсі“, прысьвечаная альпенскаму съятару а. Вячаславу Аношку¹²³.

З красавіка 1931 г. Германовіч напісаў Бучысу, як генэралу марыянаў, ліст з просьбаю дазволіць яму прыняць усходні абраад. Ліст, пісаны па-беларуску, пралівае шмат съятла на асобу аўтара. Вось галоўныя вытрымкі: „Ад дзесяці гадоў нашуся з думкай пераходу на ўсходні абраад. У 1920 годзе быў я пробашчам у Ваўкаўскім павеце, посьле ў Слонімскім, где меў у суседстве многа праваслаўных. Спатыкаючыся з імі часта, я жадаў пацягнуць іх да Каталіцкага Касцёла. Аднак жа напаткаў непераможныя труднасці: прыхільнасць іхнюю, праўда, я зыскаў скора, ахотна да мяне прыходзілі, давяралі; прыходзілі тож да касцёла на набажэнства, але нашай праўдзівай веры не прыймалі. Я <...> дайшоў да перакананьня, што праваслаўныя на лацінскі абраад ня пойдуць. Апрыч зъмены дагматичнай і этичнай <...>, праваслаўныя спатыкаюць у нас чужы і непанятны абраад, незразумелую лацінскую мову і мала зразумелую мову польскую. Я прабаваў удаступніць ім праўду, уводзячы ў набажэнства мову беларускую, але гэта было мне забаронена¹²⁴. Тагды я задумаў для дабра духоўнага

¹²³ В. А. Унія на Палесьсі, Альбэртын, 1932, 16 с.

¹²⁴ Забараніў беларускія казані біскуп Матулевіч у жніўні 1919 г., калі а. Германовіч быў пробашчам у Вялікай Лапеніцы каля Ваўкаўску. Вось што піша пра гэта а. Константын Стаповіч (Казімер Сваяк), які тады гасціўся ў Германовіча: „25.VIII. Прышоў адказ ад біскупа, у каторым, паклікаючыся на цверджаныне дзекана, што беларускія казаныні быццам шкодзяць Касцёлу, забаране

маіх апушчаных братоў прыняць усходні абраад. У 1922 годзе я езьдзіў у Львоў прасіць аб прыняцьце. Аднак з прычыны не-прысутнасці Я. Э. Мітрапаліта Шаптыцкага справа мая працягнулася. Посыле я даведаўся, што Друйскі дом аа. марыянаў тож падняў усходнюю думку. Тагды ж у 1924 годзе я ўступіў у закон марыянаў <...>. Думаю, што было б ляніствам і няд-бальствам далей адкладаць: баюся, што гэтым я супраціўляў-ся волі Божай“.

Адказ Бучыса прыйшоў вельмі хутка. У лісьце ад 21 красавіка, ён паведамляў Германовічу, што галоўная рада дазволіла яму зъмену абрааду. Далей працягвае: „Будучы ў Бэрліне, я расказаў а. Андрэю, у якім цяжкім становішчы апынуўся а. Абрантовіч. Уважаю, што Найдаражэйшы Айцец не павінен адмаўляцца ад прапановы выехаць у Харбін. Ведаю, што гэта дрэнна адаб'еца на Другі, але вы маглі б прасіць пра а. Ванціюса (?) з Бялянаў, і думаю, што ён, а таксама Галоўная Рада згадзіліся б на гэта“.

Не такога адказу чакаў Германовіч, які марыў пра зъмену абрааду, каб з большым плёнам несці духоўную паслугу беларусам, а не „навяртаць“ расеіцаў у Кітai. Тым ня менш, у духу законнага паслушэнства 30 красавіка ён так адказаў Бучысу: „У справе майго магчымага выезду ў Харбін, дык поўнасцю паддаюся волі Вашай Эксцэленцыі, як майго беспасрэднага кіраўніка, бачачы ў гэтым волю Божую. Айцец Андрэй палічыў патрэбным напісаць пра гэта а. Абрантовічу, і сам ува-жае, што я быў бы ня вельмі адпаведным кандыдатам у Харбін, і то з многіх прычынаў. Памятаю таксама, што а. Абрантовіч некалі скептычна заглядаўся на мой выезд разам з ім. Дзеля гэтага я не хацеў бы ані адмаўляцца, ані настойваць: кожную місію, нават найбольш прыкрую, прыму з вялікай ахвотай і ўдзячнасцю“.

Што да Абрантовіча, дык ён пагадзіўся на прыезд Германовіча, але як на апошнюю магчымасць, калі яму ня ўдасца ніадкуль знайсці дапамогі. 4 лістапада 1931 г. ён пісаў Ціко-

ўводзіць іх... Вычуваецца з лісту, што біскуп пад уплывам дзекана і апініі пануючай з прыкрасыцяй зрабіў гэта.“ (Казімер Сваяк. *Дзяя маеi мысльi, сэрца i волi*, Божым шляхам, Лёндан, 1991, с. 38).

ту: „Калі б мітрапаліт Шаптыцкі прыслаяў студытаў, Юзік (Германовіч — А.Н) бы быў непатрэбны. Але невядома, што на гэта скажа Рым — і што Мітрапаліт... Калі Юзік гатоў, і ўсё зроблена, хай едзе як найскарэй“. Нават яшчэ за два месяцы да ад'езду Германовіча, 11 сакавіка 1932 г., ён пісаў: „Я тут ніколі бяз «нэндзы» не бываў, але цяпер асабліва сумленне мяне мучыць: ці варта, каб Язэп сюды ехаў, калі і мне адсоль трэба ўцякаць. Гэта ж тут «почвы» ніякай няма: *Roma decepta est ab iis qui de milia somniabant*“ (Рым быў ашуканы тымі, хто съніў пра тысячы).

Але слова засталіся толькі словамі. Лёс а. Германовіча быў ужо вырашаны: 14 траўня 1932 г. ён пакінуў Вільню. З ім ехаў другі брат-законьнік Антон Аніськовіч. *Хрысьціянская Думка* пісала: „14.V. сёль. г. <...> у Харбін выехаў яшчэ адзін марыянін з Другі, ведамы беларускі рэлігійны і народны дзеяч і пісьменнік, а. Я. Германовіч. На станцыі ў Вільні прыйшлі разъвітаца з а. Я. Г. многія з беларускіх дзеячоў, а такжэ студэнты і моладзь. Разъвітанье было падвойна сумнае: раз, што далёкая і небяспечная дарога, а другі раз, што а. Я. Г. выязджае на місіі ў далёкі край, калі гэтулькі ёсьць працы місійнай на вякамі запушчанай ніве беларускай!“¹²⁵

Адгукнулася на выезд а. Германовіча і *Беларуская Крыніца*, у якой ён працягваў друкаваць свае творы, нягледзячы на забарону архібіскупа Ялбжыкоўскага: „Пры сучасным голадзе на сапраўдныя беларускія інтэлігенцкія сілы, выезд за граніцу Бацькаўшчыны кожнае такое дзейнае сілы ёсьць вялікай стратай, а тым больш выезд чалавека такой меры, як а. Яз. Германовіч. Страты гэта вялікая, але мейма надзею, што ня вечная. Усё съведамае беларускае грамадзтва праводзіць думкамі а. Германовіча <...>, жадае яму здароўя і хуткага павароту на Бацькаўшчыну“¹²⁶.

Айцец Язэп Германовіч — съятар з вялікім паstryрскім досьведам, настаўнік, паэта, чалавек глыбокай веры і вялікай дабрыні. Паэтычная творчасць была для яго духоўнай патрэбай, як сам ён признаўся:

¹²⁵ *Chryścijanska Dumka*, No. 6, Vilnia, 15.6.1932, s. 6.

¹²⁶ *Беларуская Крыніца*, №21, Вільня, 23.5.1932, с. 2.

Іграю, іграці я мушу,
Тут ноты жыцьцём напісаны,
Дык будуць усе прачытаны:
Я струны жывыя парушу.

У гэтага чалавека пад святарскай вопраткай білася беларускае сэрца, чулае на боль і крыхуду свайго народу. Толькі той, хто бязъмежна любіў сваю Бацькаўшчыну, мог напісаць такія радкі:

О, край наш родны! Хоць ня маеш сілы,
Ты — наша маці — Беларусь святая!
Табе капае сырую магілу
Подласць людзкая.
Што наша слабасць ворагаў ня зможа,
Сумна мне, Божа!

Ягоная прынцыповая пазыцыя ў абароне правоў беларусаў ня раз прыносіла яму прыкрасы і несправядлівія абвінавачаныні ў нацыяналізме.

З выездам а. Германовіча ў Манчжурыю ня толькі Друга, але ўсё нацыянальна съядомае беларускае грамадзтва ў Заходній Беларусі панесла вялікую страту. Той, на чым сумленыні гэты ўчынак, паказаў сваю абыякавасць да беларусаў і іхніх патрэбаў. Прапанова на месца а. Германовіча ўзяць у Другую марыяніну з Бялянаў у Варшаве магла ўсьцешыць толькі Ялбжыкоўскага, які ўжо гадамі дамагаўся нечага падобнага.

Бучыс пісаў 3 жніўня 1932 г. Германовічу ў Харбін: „Прызнаюся, што я вінаваты ў тым, што Найдаражэйшы Айцец трапіў у Харбін, інакш кажучы, на канец съвету; аднак магчыма з часам Дарагі Айцец пераканаецца, што прычынаю маёй віны была шчырая любоў <...>. Я ведаў, што не пасылаю Дарагога Айца на лёгкую справу. Калі мне дазволена скарыстаць з прыкладаў съвятых, дык скажу, што для мяне быў прыкладам съв. Ігнат Ляёля. Як ён паслаў съв. Францішка Ксавэра на Далёкі Ўсход, так і я паслаў вас траіх, айца Фабіяна, Цябе і брата Аніськовіча“¹²⁷.

¹²⁷ У съвяtle вышэйсказанага незразумела, як можна было казаць, што а. Германовіч „У 1932 г. добраахвотна (вылучана мною — А.Н.) выехаў у Харбін, каб дапамагчы архімандриту Фабіяну

Святы Ігнат Ляёля, заснавальнік закону езуітаў, паслаў свайго блізкага супрацоўніка, Францішку Ксавэру, абвяшчаць Хрыста людзям, якія ніколі ня чулі Эвангельля. Вельмі сумнеўна, каб праваслаўныя расейцы Харбіна, калі б ведалі, засталіся задаволеныя з такога параўнання¹²⁸.

Паслья выезду Германовіча ў Другі засталіся чатыры айцы. Тры з іх, добрыя і ахварныя святары, не вызначаліся адміністрацыйнымі і арганізацыйнымі здольнасцямі. З шасьці студэнтаў толькі адзін, Юры Кашыра (цяпер блаславёны), належаў да рымскага браду і вучыўся ў Вільні. Іншыя пяць знаходзіліся ў Рыме ў Русікуме і рыхтаваліся да працы сярод расейцаў, пра што далі абяцаныне Камісіі *Pro Russia*. Такім чынам, будучыня Другі вымалёўвалася ня вельмі радаснай. Адчувалася патрэба ў новых святарох. Цікота разумеў гэта і ха-

Абрантовічу ў справе Візантыйска-славянскай місіі сярод рускіх каталікоў”, як гэта зрабіў Я. Трацяк у сваёй прадмове да „першага ў Беларусі (?) выдання” ўспамінаў а. Германовіча *Кітай, Сібір, Масква* (Санкт-Пецярбург, Неўскі прасціяг, 2003, с. 6). Дарэчы, звычайна творы пісьменьнікаў, якіх ўжо няма сярод жывых, перавыдающца бяз зъменаў паводле апошняга прыжыццёвага выдання, у дадзеным выпадку — мюнхэнскага 1962 г. Адказныя за новае выданыне вырашылі „падправіць” мову аўтара, замяніўшы некаторыя ягоныя слова сваімі, пішучы, напрыклад, „Панна” замест „Дзева”. Гэтым яны паказалі непавагу да аўтара.

¹²⁸ Перакананыне ў велічы і важнасці таго, што ён і марыяне робяць у справе „навяртання” Рәсей, межавала ў Бучыса з экзальтацыяй. У лісьце да Абрантовіча ад 18 красавіка 1929 г. (гл. вышэй у тэксьце) ён піша, што хутка марыяне ў Рыме маюць адчыніць дом для навернутых і ахвотных навярнуцца расейскіх святароў і дьяканоў. Далей працягвае: „Будзем мець клопат, але *qui seminant in lacrimis in exultatione metent. Euntib[us] ibant et flebant, mittentes semina sua. Venientes autem venient cum exultatione portantes manipulos suos* (Тыя, што сеюць са съязымі, жаць будуть у радасці. Тыя, што з плачам нясуць зерне свае, вяртаюцца радасныя, несучы снапы свае) (Пс.125). Я ўжо нават бачу ў духу той сноп, які прызначаны для Айца (Абрантовіча — А.Н.). Айцец апісаў дарогу з Другі ў Харбін, але ёсьць дарога з Харбіна ў Вільню, і з Вільні на ўсход. На съвеце дзеяцца шмат неспадзяянных рэчаў: доказ гэтага — знаходжаныне Айца ў Харбіне“.

цеў, каб хоць адзін з студэнтаў, што навучаліся ў Русікуме, застаўся ў Другі. Якраз у красавіку 1932 г. ён сам быў у Рыме і даведаўся, што два студэнты, Найловіч і Падзява, мелі неўзабаве атрымаць ва ўсходнім абраадзе съвячаныні чыталніка і іпадыяканана. Невядома, чаму ён нічога не сказаў Бучысу, але ўжо 8 красавіка, вяртаючыся дамоў у цягніку, напісаў яму алоўкам ліст: „Праз чатыры гадзіны дарогі з Рыму да Флярэнцыі я шмат думаў пра тое, як упарадковаць у будучыні наш кляштар. Нас засталося чацьвёра, і ніводзін з нас ня можа быць добрым кіраўніком ці добрым магістрам навіцыяў. Німа ніякай надзеі, каб да нас прыйшоў нехта, хто б мог быць добрым магістрам навіцыяў. Застаўца гэтыя шэсць клерыкаў, з якіх трэба прыгатаваць і кіраўнікоў і магістраў навіцыяў. Спадзяюся, што Кашира праз некалькі гадоў будзе добрым кіраўніком. Найловіч адзіны, хто <...> зможа дапамагчы а. Абрантовічу і яго заступіць. Падзява да кіравання і арганізацыйнай дзейнасці надаецца менш, але з яго можа атрымацца ў будучыні добры навуковы кіраўнік. Яму было б вельмі карысна ведаць абодва абраады, але ён мусіў бы заставацца ў рымскім абраадзе <...>. Я чую, што Найловіч і Падзява дня 10.IV маюць атрымаць меншыя съвячаныні ва ўсходнім абраадзе. Мне здаецца, што ў выпадку Падзявы гэта не было б добра; лепш, каб ён атрымаў меншыя съвячаныні ў лацінскім абраадзе“.

На гэты ліст Цікота атрымаў востры адказ ад Бучыса, складзены 13 красавіка: „Дня 10 красавіка 1932 я высьвяціў на чыталніка і іпадыяканана ўсходняга абраду студэнта Расейскай калегіі Тамаша Падзяву <...> у капліцы гэтай калегіі, на перакор твайму жаданню, якое ты выказаў у лісьце ад 8 красавіка. Тамаш Падзява тваімі стараннямі быў прыняты ў калегію Русікум з умоваю, што пасля сканчэння навукі будзе працаўваць для навяртання расейцаў. Дзеля гэтай мэты тыя, каму ляжыць на сэрцы навярненне Расеі, выдалі немалыя сумы для адукацыі гэтага юнака...¹²⁹

¹²⁹ „Thomas enim Podziawa Te agente admissus est in Collegium Russicum ea conditione, ut post absoluta studia convertendis russis adlaboraret. Eo fine educationi huius iuvenis non parvi sumptus expenderabant ab eis quorum conversio Russiae interest“.

Наогул я не цярплю такога спосабу дзеяньня, дзе лёгка мяняюць пастановы і аддаюць перавагу прыватным (выпадкам) над агульнымі і меншымі над большымі. У выпадку Падзявы выглядае, што гэта мае месца, бо тваё жаданье супярэчыла той мэце, якую прызначаў Найсвяцейшы Айцец Друйскому кляштару¹³⁰.

Такім чынам, Бучыс груба і бесцырыонна „паставіў на месца“ Цікоту, не забыўшыся прыгадаць яму пра мэту, дзеля якой засноўвалася Друя, і спаслаўшыся на аўтарытэт самога Папы. Тут ён выявіў сябе здольным вучнем Дэрбіны, які не вагаўся дзеля сваіх мэтаў спасылацца на волю Святога Айца¹³¹.

Справа Падзявы была толькі пачаткам клопатаў. Летам 1932 г. з пяці друйскіх студэнтаў, што навучаліся ў Русікуме, трох пакінулі гэтую ўстанову і Другу. Іхні адыход адбываўся з вялікімі прыкрасыцямі, у атмасфэры ўзаемных абвінавачанняў і падазрэнняў, якіх не пазъбеглі і айцы езуіты, кіраунікі Русікуму. Бучыс пісаў Цікоту 17 жніўня 1932 г.: „З пяці студэнтаў, якіх вы з такім даверам аддалі на ўзгадаванье кірауніком Расейскай калегіі ў Рыме, трох вы павінны ўважаць за страчаных. Вялікая колькасць нашай законнай моладзі ўзгадоўваецца ў чужых установах, але такога адсотку заламанняў, як у Русікуме, яшчэ ніколі не было. Вы павінны добра падумаць, перш як паслаць яшчэ како-небудзь у гэтую выхаваўчую ўстанову. Разважнасць аднак вымагае не рабіць пакуль што з гэтага розгаласу“¹³².

¹³⁰ „In casu Podziawae haec ratio applicari videbatur, nam desiderium Tuum adversabatur eo scopo, qui a Beatissimo Patre Domui Drujensi praefixus est“.

¹³¹ Паводле Трэцякевіча, у канцы 1930 — пачатку 1931 г. уплыў Дэрбіны быў настолькі вялікі, што „калі Дэрбіны заяўляў, што Святы Айцец жадаў і ці загадаў гэтае, тое ці іншае, ягоныя слухачы былі змушаныя верыць яму, хоць з часам стала відавочна, што слова, думкі, жаданыні і пастановы, якія ён так свободна прыпісваў Папу, былі ягонымі ўласнымі“ (Tretjakewitsch L. Bishop Michel d'Herbigny SJ and Russia, Augustinus-Verlag, Würzburg, 1990, p. 237).

¹³² „Z pięciu alumnów, których z takim zaufaniem powierzyliśmy kierownikiom Kolegium Rosyjskiego w Rzymie, trzech musicie uważać za straconych. Ogromna ilość naszej młodzieży zakonnej wychowuje się w cudzzych

У Рыме засталіся два друйскія студэнты — Казімер Найловіч і Тамаш Падзява. Цікота згаджаўся, каб Найловіч працягваў навуку ў Русікуме, нягледзячы на вялікія кошты. Ён прызнаўся рэктару Русікуму ў лісьце ад 18 верасня 1932 г., што „дарога ў Рым каштуе больш, як гадавое ўтрыманьне ў Дубне“. Давялося таксама пагадзіцца, каб Тамаш Падзява атрымаў свячаныні ва ўсходнім абрадзе, але Цікота хацеў, каб ён працягваў свою навуку не ў Рыме, дзе клімат адмоўна ўпłyваў на ягонае здароўе, а ва ўсходній сэмінары ў Дубне на Валыні.

Сэмінары ў Дубне, заснаваная ў 1931 г., мела на мэце абслугоўваць мясцовыя патрэбы Заходняй Беларусі і Валыні, а не „навяртаць“ расейцаў. Таму пляны Цікоты паслаць туды Падзяву моцна ўстрывожылі Бучыса. Ён настаяў, каб Падзява вярнуўся з Найловічам у Рым, у Русікум, хоць і меў паважныя засыярогі адносна гэтае ўстановы. Ягоны ліст да Цікоты за 14 верасня 1932 г. чытаецца як дэтэктыў ці шпіёнскі раман: „Магутны і хітры вораг намагаецца даказаць, што закон марыянаў ня здатны для навяртання ўсходніх дысыдэнтаў. Найбольшыя высілкі гэты вораг накіроўвае супраць Друйскага кляштару, які быў у першую чаргу прызначаны для ўсходніх місій. Такім чынам, самыя фундамэнты вашыя падрываюцца, і троі вашыя юнакі ўжо стражаныя. У атацы бяруць удзел многія, але кіруе адзін, і ў адзінстве кіраўніцтва ейная сіла. Каб нашая абарона не правалілася, ёю павінен кіраваць таксама нехта адзін. Таму трэба вырашыць, хто будзе кіраваць абаронай дзейнасцю — ты ці я. У справе такой вагі гонар і лішняя сыціласць могуць шмат пашкодзіць. Таму, адклаўшы абедзве, думаю, што лепш, каб кіраваў абаронаю я, бо ў Рыме нас атакуюць, дык у Рыме трэба бараніцца. Няздатнасць беларусаў наогул і Друйскага кляштару асабліва да місіянэрскай дзейнасці даказваецца tym, што абяцаныні, якія з ведама і згоды старэйшых друйскія студэнты далі на пісьме, цяпер

zakładach, ale takiego odsetku zwichnieć, jak w Russicum, nigdy jeszcze nie było. Nad tem musicie się zastanowić wprzód nim kogoś poszlecie do tego zakładu wychowawczego. Rostropność jednak wymaga tymczasem nie robić z tego rozgłosu“.

праз гэтых старэйшых не выконваюцца. Дзеля гэтага горача прашу Раду Друйскага кляштару не даваць нагоды ворагам і не пераводзіць сваіх студэнтаў з Расейскай калегіі ў іншую ўстанову без пісьмовага дазволу Папскай Камісіі *Pro Russia*. Хай вас не спакушаюць трывцаць срэбнікаў <...>. Узгадаваныне марыянскіх юнакоў (Каз. Найловіча і Тамаша Падзявы), якія засталіся вернымі нашаму закону ва ўстанове, якая спагадае няверным, — справа, зразумела, небясьпечная. Тым ня менш, гэтай небясьпекі цяпер нельга пазъбегнуць. Гэтыя два (юнакі) маюць абавязак вярнуцца ў Русікум, згодна з рагней дадзеным абяцаньнем¹³³.

Цяжка сказаць, колькі ў гэтым лісьце праўды, а колькі хворай фантазіі аўтара. У кожным выпадку ён адлюстроўвае нездаровы дух інтрыгай і падазронасці сярод сяброў Камісіі *Pro*

¹³³ „Inimicus potens et callidus studet persuadere Congregationem CC RR Marianorum esse ineptam ad opus conversionis dissidentium orientalium. Maximos conatus suos hostes iste dirigit contra Domum Drujensem, quae operi missionis orientali preeprimis destinata est. Itaque ipsa fundamenta vestra impugnantur, atque tres pueri vestri iam profligati sunt. Impugnatio ista, licet a multis perficiatur, ab uno dirigitur, et unitate consilii fortis est. Nostra autem defensio etiam ab uno conduci debet, ne succumbat. Necessa igitur est dirimere tunc actionem defensivam nostram conducturus sis, an ego.

In re tanti momenti superbia et excessiva humilitas multum nocere possunt. Seposita igitur utraque, censeo melius esse, ut ego defensioni nostrae praesim, nam Romae impugnamur, Romae et defensio fieri debet.

Thesis incapacitatis missionariae alborussorum in genere et Domus Drujensis in specie maxime eo probatur argumento quod promissis, quae alumni Drujenses in scriptis, superiore sciente et consentiente, dede-reunt, nunc ab iisdem superioribus negliguntur. Itaque ardentissime rogo consilium Domus Drujensis ne hoc argumentum inimicis suis suppediret, nec alumnos suos ex Collegio Russico in aliud institutum transferat, nisi accepto in scriptis preecepto Pont. Commissionis pro Russia. Ne vos tentant triginta argentei... Educatio iuvenum Marianorum (Cas. Najlowicz et Thomae Podziawa), qui Congregationi nostrae fideles ad-huc sunt, in Instituto, quod infidelibus favet, sane periculosa res est. Verumtamen periculum istud nunc evitari non potest. Isti duo in Russicum redire tenentur vi obligationis quondam datae...“

Russia, якія марылі быць апосталамі аб'яднання хрысьціянаў. Да таго ж, такая дробязь, як тое, што Друйскі кляштар быў прызначаны ягоным заснавальнікам „для беларусаў“ (*pro alborussis*), а не для нейкай „усходнай місіі“, не бянтэжыла нікога, і менш за ўсё Бучыса.

Найліч і Падзява вярнуліся ў Рым.

ДАРОГА Ў НІКУДЫ

У 1933 г. скончыўся Бучысаў шасьцігадовы тэрмін знаходжанья на пасадзе генэрала марыянаў. Дэлегаты генэраль-най капітулы закону, што адбылася ў Рыме 16—28 ліпеня, хацелі перавыбраць яго на наступныя шэсцьць гадоў. Бучыс, аднак, запытаўшыся рады вышэйших ватыканскіх уладаў, адмовіўся, патлумачыўши сваё рашэнне жаданьнем мець больш часу, каб працаўваць у Камісіі *Pro Russia* і выконваць аваязкі Апостальскага візытатара для расейцаў. Тады 21 ліпеня адбылося другое галасаванье, у выніку якога генэралам стаў Андрэй Цікота.

Калі б Бучыс ведаў, што яго чакае ў недалёкай будучыні, ён бы не зракаўся так лёгка пасады генэрала марыянаў. Дэрбіны, кіраунік Бучыса, сваімі паводзінамі нажыў сабе шмат непрыяцеляў, якія хацелі б пазбыцца яго ў Ватыкане. Іх трывожыў ягоны ўплыў на Папу, а таксама напрамак дзейнасьці Камісіі *Pro Russia* пад ягоным кірауніцтвам. Асабліва насыцярожана да Дэрбіны ставіліся польскія біскупы, занепакоеныя ягонай палітыкай на ўсходніх землях Польскай дзяржавы. У гэтым яны мелі магутнага хаўрусыніка ў асобе генэрала езуітаў, таксама паляка, Уладзімера Ледахоўскага. Якраз увесень 1933 г. прыйшоў час кананічнага візыту польскіх біскупаў у Рым „*ad limina apostolorum*“ (да парогу апосталаў). Ледахоўскі параіў Дэрбіны, які не жадаў з імі сустракацца, узяць на гэты час адпачынак, каб паправіць здароўе. Дэрбіны, нічога не пада-зраючы, згадзіўся і 2 кастрычніка 1933 г., у дзень прыезду польскіх біскупаў, выехаў у Бэльгію. Калі ён ужо зьбіраўся вяртацца ў Рым, прыйшоў ліст ад Ледахоўскага, у якім той „рай“ Дэрбіны скласці Папу просьбу звольніць яго з пасады старшині Камісіі *Pro Russia*. Тон „парады“ не дапускаў ніякіх пярэчанняў. Дэрбіны ўжо ніколі не пабачыў Рыму. Невядома, якія сакрэты выявіліся пры расъследаванні ягонай дзейнасьці, але ад 1937 г. да съмерці ў 1957 г. ён жыў у поўным адасабленні ў розных езуіцкіх кляштарах у Францыі. Ягонае прозвішча зьнікла з афіцыйнага ватыканскага выданьня *Annuario Pontificio*, дзе даеща пералік усіх каталіцкіх біскупаў.

З адыходам Дэрбіны Камісія *Pro Russia* страціла свой незалежны статус. Яна сталася часткаю ватыканскага Дзяржаўнага сакратарыяту („міністэрства замежных справаў“) і зайнічала толькі справамі каталікоў рымскага (лацінскага) абраду на тэрыторыі Савецкага Саюзу. Усе справы, датычныя ўсходняга абраду, перайшлі ў кампэтэнцыю Кангрэгациі для Ўсходніх Цэрквей.

Калі ў Рыме адбываліся гэтыя драматычныя перамены, Бучыс знаходзіўся ў Амэрыцы. Здаецца, ніхто нават не паклапаціўся паведаміць яму, што здарылася. Вярнуўшыся ў Рым, ён не знайшоў там ні камісіі *Pro Russia*, ні свайго пратэктара. Усходній Кангрэгациі ён быў непатрэбны, і яму не засталося нічога іншага, як вярнуцца ў Летуву. Але і там не знайшлося для яго адпаведнага занятку... У 1939 г. марыяне зноў абрали Бучыса сваім генэралам на месца Цікоты, і ён заставаўся ў гэтым званыні амаль да съмерці ў 1951 г.

У Другі Цікота паказаў немалыя арганізацыйныя і адміністрацыйныя здольнасці. Трэба думаць, што гэта не ў апошнюю чаргу паспрыяла ягонаму абраниню генэралам марыянскага закону. Тым ня менш, тое, што пасаду заняў Цікота, больш нагадвала кампраміс: летувісы не хацелі бачыць на чале закону паляка, а палякі — летувіса. Для палякаў абранине Цікоты мела таксама сваю выгоду: як генэрал, ён мусіў пакінуць Другую і жыць у Рыме. З трох друйскіх законынікаў-святараў, якія там засталіся, ніводзін ня быў здатны заняць ягонае месца. Тому супэрыёрам прызначылі польскага марыяніна Ўладыслава Лысіка. Яго ведалі як добрага і пабожнага святара, але з ягоным прызначэннем беларускі харектар кляштару зъмяніўся. Здарылася тое, чаго даўно дамагаўся Ялбжыкоўскі.

Хоць Камісія *Pro Russia* сышла са сцэны, наступствы ейнай дзеянасці засталіся. Сярод іх быў Харбін, які вялікім цяжарам ляжал на Другі і забіраў амаль усе яе сілы. У 1935 г. скончылі навучанье троі маладыя святары. Але з іх толькі адзін, Юры Кашыра, які атрымаў адукцыю ў Вільні і належаў да рымскага (лацінскага) абраду, застаўся ў Другі. Два іншыя, Найлівіч і Падзява, якія вучыліся ў Русікуме, 9 ліпеня разам з Цікотам мелі аўдыенцыю ў Папы. Затым яны на кароткі час па-

ехалі на Бацькаўшчыну разъвітаца з роднымі, але ўжо 11 жніўня ў італьянскім порце Брындзы селі на карабель, які плыў у Кітай. Раней за іх выехаў з Другі ў Харбін брат-законьнік Мікола (Станіслаў) Баговіч.

Увесень 1935 г. распачалі навуку ў Вільні шэсцьць друйскіх студэнтаў-клерыкаў¹³⁴. Яны жылі ў сваім студэнцкім доме, або, як яны яго называлі, калегіі, на вуліцы Жыгімонта, 24. Узначальваў калегію ў 1935—36 навучальным годзе Юры Кашыра, які сам скончыў навуку на няпоўных тры месяцы раней і стаў съявтаром 20 чэрвеня 1935 г. І ён, і ўсе клерыкі былі рымскага (лацінскага) абраду. Беларускія дзеячы жыва цікавіліся гэтай марыянскай калегіяй. Ужо ў першым годзе існаваньня яе наведалі а. Адам Станкевіч, Антон Луцкевіч, Ян Шутовіч і інш. Аднак больш шчыльных контактаў паміж марыянскімі студэнтамі і беларускай грамадзкасцю не атрымалася. Кашыра не дазволіў ім нават пайсьці 6 чэрвеня 1936 г. на асьвячэнне помніка на магіле а. Канстантына Стаповіча (паэты Казімера Свяяка), хоць іх запрашаў а. Адам Станкевіч.

Тым часам а. Германовіч у Харбіне захварэў і прасіўся да моў. Цікота не съпяшаўся з дазволам. У лісьце ад 16 студзеня 1935 г. ён пісаў Германовічу: „у души я ня смучуся, што хочаш прасіць адстаўкі ад Харбіна, бо ты ж надта патрэбны ў <...> Другі. Я аб гэтым ужо даўно думаю, толькі нікому не кажу <...> аб гэтым трэба яшчэ доўга думаць і маліцца, як і калі гэта трэба будзе зрабіць, але мусіць да гэтага дойдзе“.

Германовіч паскардзіўся а. Адаму Станкевічу, і той адразу напісаў востры ліст Цікоту 20 красавіка 1935 г.: „Здаецца мне, што ўжо вялікая пара пачаць вам рэалізаваць паварот Язэпа з Харбіна. Падрабязнасці гэтай патрэбі ўбачыш у пісьме, якое тут далучаю. Мне здаецца, што далей марнаваць там ягоны талент і здароўе — гэта нешта сапраўды кашмарнае. Пра-

¹³⁴ К. Шыдлоўскі ў сваіх артыкулах (гл. зноску №1) піша: „У сярэдзіне 30-х гг. друйскія марыяне адкрылі ў Вільні дом студый, куды накіроўваліся выпускнікі гімназіі“. Насамрэч студэнцкі дом у Вільні прызначаўся не для звычайных „выпускнікоў гімназіі“, а для маладых марыянскіх законьнікаў-клерыкаў, якія пасля гімназіі працягвалі навуку, рыхтуючыся да съявтарскага стану.

бываньне далейшае Язэпа ў Харбіне — гэта на маю думку яўная супяречнасць вашай канстытуцыі. Каб нябошчык Матулеўіч устаў з гробу і пабачыў на гэтую вашу харбінскую зацею, дык сапраўды за галаву ўзяўся б. Ну, але ты сам аб гэтым усім лепей ведаеш. Я тут толькі цябе «ад імя ўсей Беларусі» прашу выбавіць Язэпа з Харбіну і даць яму адпаведныя варункі жыцьця і працы».

Гэты ліст, відаць, дапамог Цікоту прыняць канчатковое ражэнье адносна а. Германовіча. У міжчасе а. Язэпу прыйшлося браць шасціціднёвы адпачынак (ужо другі раз), каб па-правіць здароўе. Нарэшце 19 сінеглядня 1935 г. ён пакінуў Харбін. Станкевіч 29 сінеглядня пісаў Цікоту: „В. Адважны (літаратурны псэўданім а. Германовіча — А.Н.) піша, што з яго нэрвамі дрэнна і што ён ужо ў дарозе да цябе у Рым. Пахухай яго там, ды шлі ў Вільню. Можа няхай бы ён у Вільні з Юркай і застаўся? Тут наш культурны цэнтр, а яму гэтага трэба“.

Пабыўшы некалькі месяцаў у Рыме, а. Германовіч 19 чэрвеня 1936 г. зъявіўся ў Вільні і затрымаўся на Жыгімонта, 24 у доме студэнтаў, сваіх колішніх вучняў з Другі. Увесень яго прызначылі кірауніком (супэрыёрам) студэнцкага дома. У Вільні Германовіч аднавіў сваё супрацоўніцтва ў *Хрысьціянскай Думцы*, дзе пісаў пад псэўданімам „Вінцук Адважны“ („В. А.“, „В. Адв.“) або „Лярон Ветрагон“. Гэтым апошнім псэўданімам ён падпісваў сатырычныя вершы на надзённыя міжнародныя і беларускія тэмы.

Праз некалькі тыдняў пасля прыезду ў Вільню ў ліпеніцкім нумары *Хрысьціянскай Думкі* зъявіўся артыкул а. Германовіча (Вінцука Адважнага) „Мая думка аб *Хрысьціянской Думцы*“, у якім сярод іншага аўтар пісаў: „Вось жа канечна трэба здабываць для *Хрысьціянской Думкі* новых падпішчыкаў і ка-рэспандэнтаў. Яна павінна дайсці да рук усіх беларусаў-ката-лікоў; павінна пісацца ня толькі ксяндзоўскай пэўнай рукою, але і дрыгучай клерыцкай і мазалістай сялянскай. Апэлюю да ўсіх братоў-беларусаў, старших і вучоных, каторыя дзеля розных прычын пакінулі роднае място <...> Як яшчэ многа можна і трэба спадзявацца ад тых, што так бойка і жыва пісалі ў газ. *Беларус*, як а. Б. Пачопка, Пётра Просты, Паўла Раніца і мн.

інш! Няўжо ж яны былі толькі яснымі мэтэорамі на нашым хмарным небасхіле? Народ разбудзілі, а самі заснулі¹³⁵.

Артыкул выклікаў ажыўленую дыскусію пра тое, якой павінна быць *Хрысьціянская Думка*. Дасталося і друйскім марыянам, якія адзначыліся сваёй адсутнасцю ў беларускім рэлігійным і грамадzkім жыцьці. Першы напісаў а. Язэп Рэшаць: „Пажадана, каб да Хр. Д. прылажыліся як належыцца беларусы айцы марыяне“¹³⁶. Больш канкрэтна выказаўся а. Уладзіслаў Талочка: „Думаю, што было б добра, каб нашыя айцы марыяны пазволілі аднаму з іх падпісываць «Хр. Думку» як рэдактару, а так жа далі сваю марыянскую фірму як выдаўца. Можна і трэба запрагчы марыянскіх студэнтаў клерыкаў, каб нешта пісалі. Клерыкі літоўцы пішуць у *Katolu Dzeve*. Клерыкі ўніяты ў Дубне пішуць у свой часапіс *Друг*. Вось жа ідзём і мы іх съядамі!“¹³⁷ Нарэшце, Язэп Найдзюк, дырэктар друкарні імя Ф. Скарны і рэдактар часопіса *Шлях Моладзі*, выказаў думку, якую падзялілі шмат якія беларусы: „Вось жа В. Адв... заклікае да працы ўсіх тых, што „народ разбудзілі, а самі заснулі...“. Добра гэта, але шкада, што В. Адв. нічога ня ўспомніў аб самым галоўным, а іменна аб беларускіх законьніках айцох марыянах. Бо мне здаецца, што ў выдавецтве *Хрысьціянскае Думкі* львіная часць хлопатаў павінна прыпасці якраз айцом марыяnam. Яны, як ведаем, многа працуюць для Каталіцкага Касьцёла, але на жаль толькі ня ў родным kraю, толькі не сярод беларускага народа. Праўда, ня іх у гэтым поўная віна. Але нягледзячы на ўсё, ўсё ж такі айцом марыянаам трэба было б больш звязнуць увагі на свой беларускі народ, каторы можа больш іх патрабуе, чымся кітайцы. Мне здаецца, што абавязкам нават ёсьць марыянаў стацца для беларусаў tym, чым для палякаў ёсьць аа. францішканы з Непакалянова, або аа. базыліяны для ўкраінцаў. А дзеля гэтага абавязкам ёсьць айцоў марыянаў, каб Хр. Думка, падобна як *Rycerz*

¹³⁵ W. Adw. „Maja dumka ab Chryścijanskaj Dumcy“, *Chryścijanskaja Dumka*, No. 7, Vilnia, lipień 1936, s. 5.

¹³⁶ *Chyścijanskaja Dumka*, No. 9, Vilnia, vierasień 1936, s. 8.

¹³⁷ *Chyścijanskaja Dumka*, No. 10, Vilnia, kastryčnik 1936, s. 8

Niepokalanej, была ўсюды, а перадусім у кожнай беларускай каталіцкай хаце. Абавязкам айцоў марыянаў ёсьць так жа, каб Хр. *Думка* выходзіла часьцей¹³⁸.

Гэтая вострая, хоць і не беспадстаўная крытыка не датычыла а. Германовіча, якога ня трэба было заахвочваць да працы сярод беларусаў. Ён ня толькі пісаў у *Хрысьціянскую Думку*, але хутка стаў сябрам яе рэдкалегіі. Пад ягоным уплывам пачалі пісаць клерыкі Чэслаў Сіповіч (псэўданім Васіль Крывічанін), Антон Цьвячкоўскі (Антон Кумша) і Антон Падзява (крыптанім А.П.).

Айцец Германовіч браў таксама актыўны ўдзел у рэлігійным і грамадскім жыцці Віленскае беларускае грамады, уцягваючы ў яго сваіх студэнтаў. Вось некалькі прыкладаў з хронікі студэнцкага дома, якую вялі Антон Цьвячкоўскі і Чэслаў Сіповіч:

„13.X (1936 г.). Адведаў а. супэрыёра Я. Германовіча а. Урбан, Т.І. і запрасіў да супрацоўніцтва ў часопіс *Да Злучэння*.

25.X. Бр. Гайдзель грае ватыву на Кальварыі <...>. Вярнуўшыся, знаходзім гас্তы: п. А. Луцкевіча і інж. Трэпку <...>.

2.XI. Задушки. <...> На могілках Россы доўга шукаем магілы К. Стэповіча. Урэшце знайшлі. Аглядаем. Дзівіць нас пра стата і скромнасць. Запальваем съвечкі. Адмаўляем супольна «Анёл Панскі». Айцец супэрыёр падае агульныя весткі аб асобе Казімера Сваяка і Альбіна Стэповіча. Дзіўным пачуццём напоўнены вяртаемся да хаты.

7.XI. <...> Гэтага дня слухаем у сваім рэфэктары канцэрт. Іграе на цымбалах дзядзька Аляксандар Матусэвіч, родам з Гальшан. Перад музыкай падае аўтабіографічную зацемку. Быў у Манчжурыі, перайшоў бальшавіцкую Расею <...> Игра была на высокім ураўні мастацкім <...> Уражанье як найлепшае. Присутнімі былі госьці: кс. Ад. Станкевіч, Берніяковіч (экс-студыята), студэнты В. Ермалковіч і П. Гайдзель.

14.XI. Адведвае нас др. Станіслаў Грынкевіч. Ветлівы, гаваркі. Ай. супэрыёр запрашае яго да нас з дакладам з галіны псыхіяtry.

26.XI. Прагулка. Па дарозе аглядаем бажніцу караімаў.

¹³⁸ *Chryścijanskaja Dumka*, No. 10, Vilnia, kastryčnik 1936, s. 7.

Вельмі ўсім спадабалася. Густоўная, стыль маўрэтанскі. Пекна ў прапорцыях і дробных аздобах.

29.XI. Першая нядзеля Адвэнту. Айцец Я. Германовіч цэлебруе «рараты» ў касьцёле съв. Духа. Прыслугоўваюць да імшы «*modo canonico*» бр. Сіповіч і Цьвячкоўскі. Казаньне гаварыў кс. Адам Станкевіч.

6.XII. Ай. Супэрыйёр чытае ў Бел. Інстытуце Гаспадаркі і Культуры лекцыю на тэму: «Манчжурыя — край і людзі».

13.XII. «Дзень беларускай культуры». Калегія *in corpore* бярэ ўчастце. Акадэмія ў салі гімназіі Вітаўта Вялікага. Рэфэрат аб культуре чытаў кс. Ад. Станкевіч. Сільнейшыя кроме таго мамэнты сладунага вечара: прамова ўкраінскага пасла Трэяна па-ўкраінску, мілагучныя напевы хору Шырмы і съпей солё артысты оперы *La Scala* Забейды-Суміцкага. Уражаньне як найлепшае“.

Весткі пра дзейнасць Германовіча дайшлі да Цікоты, і ён звязаўтаяся да а. Язэпа 2 сакавіка 1937 г.: „Маю да цябе, даражэнкі, просьбу: будзь ласкаў на такія рэчы, як Акадэмія ў дзень культуры або штось падобнае, клерыкаў не пускаць. Прыйходзіць мне думка, ці ты іх не пушчаеш часам на лекцыі БІГК (Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры — А.Н.), а гэта тож было б непатрэбна. Яны мусяць мець свайго роду далейшы працяг навіцыяту, і яны аб гэтым павінны ведаць. Не забывайся тож аб абставінах, у якіх знаходзіцесь. Трэба тож старапца, каб яны і ў нядзелю мелі імшу съвятую ў сябе дома і не хадзілі па касьцёлах“.

Цікота меў, відаць, на думцы ўдзел марыянскіх клерыкаў у багаслужэннях для беларусаў, якія адпраўляюць у нядзелі і съвяты а. Адам Станкевіч у касьцёле съв. Мікалая. У студэнцкай хроніцы ёсьць пра гэта згадкі, як, напрыклад, наступная пад датай 2 лютага 1937 г.: „Імшу съв. слухаем у касьцёле съв. Мікалая. Казаньне стройна гаварыў кс. Адам Станкевіч. Громка съпявалі «Божа, што калісь народы»“.

Грамадзкая і пісьменніцкая дзейнасць Германовіча таксама была Цікоту не зусім даспадобы. У лісьце за 14 траўня 1937 г. ён пісаў: „Прыкра мне прыпамінаць табе ўжо ня першы раз канстытуцыі (марыянаў — А.Н.), але мушу рабіць гэта са свайго аба-

вязку і вельмі, вельмі прашу помніць, што істнuje 365 н. Кон (стытуцыя), а 180 н. забараняе нам мяшацца ў якія колечы нацыянальныя спрэчкі і наказывае заўсёды шукаць толькі справы Хрыстусовай і Касцёла¹³⁹. Выбачай мне, што табе дакучаю. Але скажы мне, што ты рабіў бы, знаючы, што хтось з тваіх падуладных робіць штось без дазволу і нязгодна з канстытуцыямі? Няўжо ты думаеш, што твой талент прападзе, калі будзеш з яго карыстацца, атрымаўшы дазвол, паддаючыся адпаведнай цэнзуры і нікому не прыпісваючы «асыліных вушэй»?“

Згадка пра „асыліныя вушки“ адносіцца да канфлікту між а. Германовічам (Лявонам Ветрагонам) і ананімным крытыкам у газэце *Беларускі Фронт*, рэдактарам якое быў а. Вінцэнт Гадлеўскі. Вельмі магчыма, што прычынаю гэтага канфлікту стаўся верш Лявона Ветрагона ў сьнежаньскім нумары 1936 г. *Хрысьціянскае Думкі*, дзе той пісаў:

У беларускім гарызонце
Фронт пад фронтам, фронт на фронце.
А як фронт удасца слабы —
Падпіраюць яго бабы.

.....

Гэй, палітыкі, глядзеце:
Души цэлай не дзялеце!
Жыцьцё наша, як захода
Вашы фронты пераскоча.¹⁴⁰

¹³⁹ Вось адпаведныя пункты марыянскай канстытуцыі:

„365. ...ня можна законьнікам без пазвалення свайго старшага вышэйшага <...> і мясцовага біскупа выдаваць кніжак зъместу сьвецкага, а таксама ня можна пісаць у газетах, часопісіх ці журналах пэрыядычных, ані кіраваць імі.“

180. Сусім забараняецца прыматць мандат у соймы, а такжа агітаваць. У работу адміністрацыйную, палітычную, ці нацыянальную не павінны мяшацца, ані ўчастьнічаць у агітацыі. Павінны быць у старане і вышэй ад спраў палітычных і партыйных, іхнія справай павінна быць справа Хрыстова і Каталіцкага Касцёла“ (*Konstytucyja Kongregacyi Ajsoj Maryjanai*. Pierakłady z łacinskaj movy a. Jazep Hermanovič. Vilnia, 1934, s. 101 i 52).

¹⁴⁰ Lavon Vietrahon. „Idziuna i strašna“, *Chryścijanskaja Dumka*, No. 12(126), Vilnia, śniežan 1936, s. 8.

У №4 за 1937 г. *Беларускага Фронту* зьявіўся нікім не падпісаны агляд беларускіх пэрыядычных выданьняў, у тым ліку *Хрысціянскай Думкі*, пра якую невядомы аўтар пісаў: „Найгорай прадстаўляеца *Хрысціянская Думка*, якая хоць і пачала выходзіць часцей <...>, вымагае аднак лепшай апрацоўкі матар’ялу і лепшага ўкладу <...>. На наш погляд трэба Хр. Д. рэдагаваць папулярна <...>, але папулярнасць гэта яшчэ ня тое самае, што наўнасць. Бо ці не наўнымі трэба прызнаць інфармацыі з загранічнай палітыкі або палітычныя вершы Лявона Ветрагона? Гэты апошні асьвятляе «палітыку» ня толькі наўна <...>, але і тэндэнцыіна, пры гэтам ягоная тэндэнцыя ідзе па лініі для нас вельмі загадкавай“¹⁴¹.

Лявон Ветрагон адказаў у *Хрысціянской Думцы* вершам „Мікель Анджэлё і ягоны крытык“, які ён прысьвяціў „майму крытыку з *Беларускага Фронту*“. У вершы аўтар распавядае пра вялікага італьянскага мастака, які адпомесціў свайму зацятаму крытыку, зъмясьціўшы ягоны партрэт у пекле на сваёй карціне Страшнага Суду ў Сыкстынскай капліцы ў Ватыкане. Верш сканчаеца радкамі:

Вось крытык, дужа невясёлы
Зъмяёю апаясан, голы
Сядзіць у пекле тымчасамі
На дне з асылінымі вушамі¹⁴²

Германовіч прыніяў крытычныя заўвагі свайго законнага начальніка спакойна, але асабліва імі, відаць, не праняўся. Цікота хацеў адгарадзіць клерыкаў ад беларускага рэлігійнага і грамадзкага жыцця па-за кляштарам, іншымі словамі, трymаць іх у парніковых умовах. Германовіч, наадварот, лічыў, што клерыкі павінны адчуваць сябе часткаю грамадзтва, сярод якога ім прыйдзецца працаваць, а для гэтага ім трэба ведаць ня толькі мову. Таму, нягледзячы на дамаганьні Цікоты, ён не зъмяніў сваіх мэтадаў узгадаваньня. У хроніцы

¹⁴¹ „Крыху аб абноўленай бел. прэсе“. *Беларускі Фронт*, №4(13), Вільня, 5.3.1937, с. 3.

¹⁴² Lavon Vietrahon. „Michel Angelo i jahony krytyk“, *Chryścijanskaja Dumka*, No. 6 (132), Vilnia, 20.3.1937, s. 7.

студэнцкага дому пад датою 16 траўня 1937 г. чытаем: „Участствуем усе ў канцэрце беларускім, ладжаным студэнцкім саюзам у салі Сынядэцкіх УСБ (Універсітэт Сыцяпана Батуры — А.Н.). Сыпявай мілагучна хор Шырмы і Забэйда-Суміцкі. Усе на высокім уроўні мастацкім“. А праз чатыры дні, 20 траўня, вялікі беларускі сыпявак быў госьцем у марыянскім студэнцкім доме: „Гэтага ж дня гасцілі ў нашым доме: Забэйду-Суміцкага, артысту сьпеваку опэры Мілянскай *La Scala*; кс. рэд. Ад. Станкевіча, рэд. Я. Пазьняка, інж. Клімовіча і мгр. Шутовіча“.

Дамаганье Цікоты, каб Германовіч даваў свае творы на папярэднюю цэнзуру, гучала дзіўна. *Хрысьціянская Думка* была рэлігійным часопісам і выходзіла „з дазволу духоўнай улады“, як ясна зазначалася ў кожным нумары. Гэтай уладаю ў дадзеным выпадку быў ня хто іншы, як архібіскуп Ялбжыкоўскі, які з прыемнасцю зачыніў бы часопіс, калі б знайшоў у ім што-небудзь супяречнае з наўкую Царквы. Цэнзуру палітычную праводзілі польскія ўлады, якія сканфіскоўвалі нумар, калі знаходзілі ў ім нешта такое, што „пагражала бяспечныя дзяржавы“. Цікота хацеў увесыці для Германовіча яшчэ трэцюю — сваю, марыянскую цэнзуру...

Цікота, відаць, думаў, што, седзячы ціха і пазъбягаючы ўсяго, што б прыцягвала ўвагу польскіх уладаў, ён уратуе Другую, на якую тыя глядзелі крытычнымі вокамі. Марна спадзяваўся. 15 ліпеня 1937 г. у *Хрысьціянской Думцы* зьявілася наступная вестка: „У Вільні паявіліся чуткі, што робяцца заходы выселіць айцоў марыянаў з Другі, бо там пагранічная паласа, а гэныя айцы, як пераважна беларусы, маюць быць там непажаданыя. Калі б так сталася, то гэта была б сапраўды іронія лёсу, бо ж айцы марыяне ў Другі, нягледзячы на сваю беларускасць, бадай выключна працуюць па-польску і гэтым самым для польскасці“¹⁴³.

¹⁴³ „Процій айсоў марыянаў“. *Chryścijanskaja Dumka*, No. 14 (140), Vilnia, 15.7.1937, s. 4.

„РАСКІДАНАЕ ГНЯЗДО“

Тым часам у Другі зынішчаліся апошнія съляды беларускасьці. Айцец Язэп Дашута пісаў Цікоту 8 чэрвеня 1937 г.: „У нашым жыцьці няма чым пахваліцца <...> Дысцыпліна, асабліва сярод малых хлапцоў, была папросту немагчымая¹⁴⁴. Трох хлапцоў па Вялікадні пагналі з кляштару. Мы ніякага ўплыву на дзяцей і навонкі ня робім, але самі паддаемся пад уплыв звонку. Месяц таму нап. Супэрыёр (паляк Уладыслаў Лысік — А.Н.) склікае сабраныне Рады і ставіць унёсак гаварыць з хлапцамі пацеры па-польску, а не, то па-лаціне, бо ён на дамаганыне хлапцоў правёў галасаваныне і большасць высказалася за польскім. Дзеци ў гімназіі тож не даюць яму спакою, дапытваюцца, калі ў кляштары перастануць пацеры гаварыць па-беларуску“.

Айцец Германовіч у Вільні быў вельмі заняты. Ён даваў рэкалекцыі, у тым ліку для беларускай інтэлігэнцыі ў лютым 1937 г.; дапамагаў у пастырскай працы айцом Адаму Станкевічу, Казімеру Кулачу і Міхалу Борыку; пісаў шмат у *Хрысьціянскую Думку*. І ёсё гэта — у дадатак да абавязкаў кіраўніка (супэрыёра) дому беларускіх марыянскіх клерыкаў-студэнтаў, якія, як пісаў а. Дашута Цікоту 12 лістапада 1936 г., „а. Германовіча хваляць, што болей імі апякуецца і лепш корміць, чым а. Георгій (Кашыра — А. Н.)“.

Недалёка ад Вільні была гара Кальварыя, куды прыходзілі пілігрымкі з усёй Віленшчыны. Там стаяў некалі дамініканскі кляштар, на тэрыторыі якога месціліся г.зв. „станцы“ Крыжовага Шляху, кожная з якіх выяўляла эпізод з Мукаў Господа Ісуса Хрыста. Пілігрымы, выслушаўшы съв. Імшу, абыходзілі станцыі, а съвятар ці съвятары пры кожнай з іх казалі кароткае слова. Усё гэта суправаджалася адмысловымі малітвамі і съпевамі. Пілігрымка сканчалася ў Кальварыйскім касцёле Блаславенем Найсьвяцейшым Сакрамэнтам (Съвятымі Дарамі). Беларусы ўпершыню зладзілі сваю пілігрымку ў 1935 г.

¹⁴⁴ Маюцца на ўвазе хлопцы-гімназісты, якія выказалі жаданыне ў будучыні паступіць у марыянскі закон; яны жылі пры кляштары ў г.зв. „ювэнаце“ пад кіраўніцтвам аднаго з законінікаў.

Праз год арганізатары спалучылі яе з урачыстасцю высьвя-
чэння надмагільнага помніка а. Каастусю Стаповічу (паэту
Казімеру Свяяку). У 1937 г. прызначылі пілігрымку ў нядзелю
6 чэрвеня, а кірауніком яе абратлі а. Язэпа Германовіча. Вось
як апісвае сваё ўражаньне ад пілігрымкі адзін з удзельнікаў:
„Па прыкладу папярэдніх гадоў зборка пілігрымаў была ў
касьцёле сцв. Мікалая, адкуль, выслушавшы імшы і вельмі
прыгожага казаньня кс. Я. Германовіча, з крыжам і бела-
рускімі ксяндзамі, съпяваючы беларускія песні, ідзём вулі-
цамі Вільні аж у Кальварыю, дзе па малым перапынку пачы-
наем абходзіць і разважаець Крыжовую Дарогу нашага Збаўцы.
Пры кожнай стацыі ксяндзы мелі беларускія прамовы, якіх
людзі слухалі з захапленнем і кожнае іх слова, як агнём, вы-
палівала знак у нашай душы“¹⁴⁵. З нагоды пілігрымкі ўпершы-
ню моцна прагучалі „экумэнічныя“ матывы. Да іх непасрэдна
спрычыніўся вядомы „місіянэр“, канонік Караль Любянец, які
на некалькі дзён раней таксама наведаў Кальварыю з вялікай
групай праваслаўных беларусаў, з якіх ён намагаўся зрабіць
добрах польскіх каталікоў. *Хрысціянская Думка* з гэтай наго-
ды пісала: „Некалькі сот праваслаўных беларусаў прывёў у
Кальварыю ксёндз, які прамаўляў да іх выключна па-польску
і які нават не прызнае беларускай нацыі, дык чаму ж аб гэтым
не падумаюць ксяндзы беларусы?“ Газета працягвае: „На бу-
дучы год трэба паправіцца, на будучы год у Беларускай Пілі-
грымцы павінны быць і каталікі і праваслаўныя, пілігрымка
гэта павінна быць агульнабеларуская. Бо ці ж не адна была
для ўсіх нас Дарога Крыжа нашага Спаса?“¹⁴⁶

На пілігрымку зъехалася каля 400 чалавек з усіх куткоў За-
ходняй Беларусі. Упершыню ўдзельнічала ў ёй група грэка-
каталікоў з Далятычай разам з іхнім съвятаром, а. Вячаславам
Аношкам. Не было толькі нікога — ні съвятароў, ні вернікаў
— з Другі... Можна ўяўіць, як адчуваў сябе а. Германовіч. Можа
таму ён не съпяшаўся ў Другую, бо атмасфера ў кляштары яму
не магла прыйсціці даспадобы. Праўда, ён прыяжджаў на

¹⁴⁵ F. K. „Uražańi z Bielarskaj Pilihrymki u Kalvaryju“, *Chyścijanskaja Dumka*, No. 12(138), Vilnia, 20.6.1937, s. 6.

¹⁴⁶ „Pašla Kalvaryi“, *Chyścijanskaja Dumka*, No. 12(138), Vilnia, 20.6.1937, s. 3.

фэст съв. Антона 13 чэрвеня, а таксама ў верасьні адправіў у Другі свае гадавыя рэкалекцыі. У той раз, як пісаў Дашута Цікоту 21 верасьня 1937 г., „Друйская паліцыя занепакоілася кс. Герм(ановічам), але ён ужо выїжджае ў Вільню“. Гэта быў бадай апошні візит а. Германовіча ў Друйскі кляштар, куды 13 гадоў таму ён паступаў з вялікім спадзяваньнемі працаваць дзеля зяднаньня беларусаў праваслаўных і каталікоў у адной Царкве Хрыстовай. Калядныя вакацыі ён правёў ў Вільні разам з сястрой Антанінай, а на навагодню „багатую куцьцю“ яго і паэтут Mixася Машару запрасіў а. Адам Станкевіч.

Прыезд гадаванцаў а. Германовіча на Каляды прынёс новыя клопаты Друйскім законынікам. Вось што пісаў а. Дашута Цікоту 24 студзеня 1938 г.: „У нас у Другі адносіны былі ўжо паправіліся, бо маем добрага капитана КОП (Корпус аховы памежжа — А.Н.). Камэндант паліцыі тож чалавек добры, але вось па съяще, калі пабылі ў нас клерыкі, чуюцца закіды, што кс. Германовіч выхоўвае ворагаў Польшчы, і да нас пачаліся недавераньня большыя. Некаторыя з клерыкаў надта шчыра пачаліся высказвацца прад патрыётамі аб іхнім пажаданні незалежнасці Беларусі, і вось тым усіх раздражнілі і горай настроілі ваяводу“. У лютым (на лісьце няма дакладнай даты) Дашута атрымаў адказ ад Цікоты: „Весткі аб клерыках моцна мяне засмуцілі <...>. Напішы ці, лепей, скажы аб гэтым а. Германовічу і прасі яго майм іменем, каб ён аб гэтым паважна падумай і не наражаў усей нашай справы“.

Цікота мог не хвалявацца, бо лёс Другі быў ужо вырашаны. Польскія ўлады даўно шукалі спосабу пазбыцца беларускіх марыянаў, але не маглі знайсці прычыны, бо яны мелі польскае грамадзянства і не рабілі нічога супрацьпраўнага. Дапамог новы закон, які дазваляў уладам высяляць адміністрацыйным способам з памежнай зоны ўсіх, чия прысутнасць магла пагражаць бяспечныя дзяржавы. Беларускіх марыянаў, відаць, палічылі такімі небяспечнымі асобамі, а Друга знаходзілася ў памежнай зоне...

Тым часам ціск на Другу несупынна ўзмацняўся. Было вырашана стварыць у вёсцы Малькаўшчына, якая належала да Другі, новую парофію. Магчыма, на тое меліся прычыны па-

стырскага характеру. Польскія ўлады насыцярожвала тое, што ў Малькаўскай капліцы, куды даяжджалі друйскія марыяне, да канца захаваліся беларускія казані. Безумоўна, марыяне не былі задаволеныя, асабліва выкананаўца абавязкаў пробашча а. Язэп Даушта, хоць ён стараўся публічна ў гэтай справе не выказвацца. У лісьце за 6 красавіка 1937 г. ён пісаў Цікоту: „Я сваім парахвіянам нічога не казаў аб тварэнні новай парафіі ў Малькаўшчыне, сказалі «суседзі» <...>. Паехаў я ў ма(ёнтак) Лазоўку на сабраныне моладзі. Спяткаўся ў вагоне з кс. Эліашам <...>. Ён, відаць, мяне западозрыў, што еду да парахвіян Малькаўскіх бунтаваць процыі новай парахвії. Гэтым тлумачу напасць на мяне пряд супэр(ыёрам) ваяводы і візыту ў кляштары старасты. Ваявода ругаў, што ізноў бунтую парахвію, ня даў у маёй абароне выскказацца супэрыёру і падкрэсліў, што прыгавар на вывязенне нас з Другі ўжо падпісаны“.

Візыт супэрыёра а. Лысіка да ваяводы адбыўся 10 сакавіка. Днём раней адведаў Друйскі кляштар новы стараста бра-слаўскі. Даушта ў згаданым лісьце піша: „Закідаў нам казаня беларускія, распаўшахнене кніжак, малітаўнікаў беларускіх, размышляня беларускія і т. д. <...> Даводзіў мне, што ён сам тутэйшы, што ў Другі беларусаў нет, ёсьць народ тутэйшы, з каторага як з гліны можна зрабіць і палякаў і беларусаў, і вось мы робім беларусаў і гэтым робім антыпаньстровую работу, бо ідэал паньства (дзяржавы — А.Н.) — гэта паньства аднолітае што да народнасцей“.

Пабываў стараста таксама і ў Малькаўшчыне: „Быў і ў Малькаўшчыне. Там стараста шукаў у Корбута кватэру для пробашча. Напаў на Корбутаў, што пазволілі бальшавіцкія (г. зн. беларускія — А.Н.) казаня казаць, а калі малады Корбут пачаў барапіць і паказаў, што і сам маець кніжку да набаж(энства) беларускую, зарэkvіраваў (сканфіскаваў — А.Н.), і пагразіў, што яму за гэта яшчэ ўляціць. Для пробашча ў Малькаўшчыне ваявода даець 20 га. зямлі ў Дзедзіне“. Дбаныне польскіх ваяводы і старасты пра духоўныя патрэбы беларускіх вернікаў Малькаўшчыны не магло не кранаць сэрца.

Было зразумела, што канец ужо блізка. 22 траўня 1938 г. а. Цікота ў Вільні меў гутарку з ваяводзкім начальнікам бясь-

пекі. Той сказаў яму, што калі не забярэ беларускіх марыянаў з Друі, то іх сілаю высяляць. Цікота адказаў, што на вырашэньне друйскай справы трэба часу. Але польскія ўлады не хацелі чакаць. На пачатку наступнага месяца айцы Дашута, Смулька, Хамёнак і Кашыра атрымалі загад, падпісаны Віленскім ваяводам Людвікам Бацянскім, пакінуць Друю да 10 чэрвеня. Ніякіх прычынаў высялення ў дакумэнце не падавалася. Згаданыя айцы сапраўды пакінулі Друю 9 чэрвеня. Яны затрымаліся ў маёнтку Канстанцыянова, што належаў прыяцелю марыянаў Райманду Гузу, за нейкіх пяць кіляметраў ад Друі, дзе сканчалася памежная зона. У кляштары засталіся толькі а. Лысік і ягоны памочнік а. Аксютовіч, абодва палякі. Праз некалькі дзён, 13—14 чэрвеня, выгнанынікі пачіху вярнуліся у Друю. У чацьвер 16 чэрвеня было съвята Божага Цела (*Corpus Christi*) у рымскім (лацінскім) абрадзе. Каб ушанаваць гэты съвяты дзень, польскія „патрыёты“ разам з жаўнерамі Корпусу аховы памежжа і парамілітарнай арганізацыяй „Стралец“ наладзілі вялікую маніфэстацыю супраць беларускіх марыянаў. Сярод вынесеных розных рэзалюцыяў асабліва вызначалася адна, якую запісаў клерык Чэслаў Сіповіч: „Асуджаем а. генэрала Цікоту за тое, што загадаў аа. Германовічу і Абрантовічу насіць бароды і адпраўляць набажэнствы ў славяна-бізантыйскім абрадзе: нават Мураёў прызнаў Друю польскую і не прафанаваў касыцёла, пакідаючы нам польскую мову і лацінскі абрад.“

Канец прыйшоў 23 чэрвеня. Вось як апісаў, што здарылася ў гэты дзень, Чэслаў Сіповіч у студэнцкай хроніцы: „Дваццаць трэцяга чэрвеня тысяча дзесяцьсот трыццаць восьмага году прыехалі ў Друйскі кляштар айцоў марыянаў беларусаў шэф тайнай паліцыі павету браслаўскага і стараста браслаўскі, і звярнуліся да айцоў з прыказам выезду. Пагразілі, калі айцы самі ў прыгатаваны да вывязення айцоў аўтамабіль ня выйдуць, то зломяць кляўзуру і возьмуць айцоў сілай. Вакол аўтамабіля, кляштару і касыцёла стаяла аружаная (узброеная — А.Н.) паліцыя. Айцы не съпляшах адправілі съвятыя імшы <...>. Дзеля съвятарскіх сутанаў не згадзіліся айцы, каб іх цягнулі сілаю ў аўтамабіль <...>. Першы ў самаход сеў а. К. Смуль-

ка, астатні а. В. Хамёнак, каторы навет паўтараў, што хай нас цягнуць, самім ня трэба ісьці ў самаход старастаўскі. Пры гэтым сабралася шмат народу. Жанчыны заплакалі наўзрыў. Зъявіўся і фатограф, і калі толькі наставіў апарат, каб зъняць момэнт уходу айцоў у аўтамабіль, січасжа паліцыянт яму забараніў. Паліцыя радзіла айцам ехаць далей ад Другі. Дарма завезьлі б <...>. Але айцы, падзякаваўшы за няпрошаную ахвярнасць, захацелі ў Канстанцыянове ў таго ж Гуза чакаць на далейшыя загады сваёй улады <...>. На пав(ар)оце ад галоўнай дарогі да Р. Гуза сядзеў паліцыянт і пільна сачыў адведаючых айцоў людзей“.

Праз два тыдні дайшла чарга і да клерыкаў, якія праводзілі ў Другі летнія канікулы. 8 ліпеня, калі яны працавалі на зборы сена, паліцыянт прынёс ім павестку ад ваяводы з загадам пакінуць Другу і памежную зону на працягу 24 гадзінаў. У той самы дзень пад вечар два клерыкі, Чэслаў Сіповіч і Антон Падзява, паехалі роварам у Канстанцыянова, дзе яшчэ жылі друйскія айцы, чакаючы, як вырашыцца іхні лёс. Прыйехаўшы, як апісвае Сіповіч у „Хроніцы“, яны знайшлі, што „Два з іх, а. В. Хамёнак і а. Ю. Кашыра, нічога не дачакаўшы лепшага ад уладаў, разьвітваліся з усімі і сабіраліся ў дарогу (Друя—Варапава—Вільня—Варшава). Пацалаваліся, сумна ўсьміхнуліся, а айцец Дашута засыпаваў ведамую расейскую песнью: «Последний нонешний денёчек гуляю с вами я, друзья». И ад'ехалі два айцы. Крыху спусьця а. К. Смулька, Падзява і Сіповіч пашлі на бераг Гузавага возера <...>. (Айцец Смулька) глядзеў у неба і паўтараў: «Што прасьледаваюць нас, гэта добра, толькі дрэнна, што за самую ідэю нацыянальную. А мы для яе самой беспасярэдня ніколі не працавалі. Палякі зрабілі глупства, нас выганяючы, і не на карысць сабе, гэта аж надта ясна»“. Наступнага дня марыянскія клерыкі назаўсёды пакінулі Другу і паехалі кожны да сваіх бацькоў.

У міжчасе, калі цёмныя хмары зьбіраліся над Друяю, айцец Язэп Германовіч у Вільні не пераставаў інтэнсіўна працаўцаць. У *Хрысьціянскай Думцы* за 1 красавіка 1938 г. ёсьць ліст чытача, які падпісаўся ініцыяламі Г.Л., са Сьвіра: „16-га, 17-га, 18-га і 19-га гэтага месяца (сакавіка — А.Н.) у сьвірскім кась-

целе адбываліся рэкалеццы і велікодная споведзь <...>. Для съведамых беларусаў съвірскай паraphvii, асабліва для тых, хто браў удзел у леташняй беларускай пелігрымцы ў Кальварыю, мілай неспадзеўкай на рэкалеццыях быў а. Германовіч, марыянін з Вільні — як кіраўнік рэкалеццыямі ў съвірскім касьцёле. Шмат ён папрацаў для добра нашых душ. Праз чатыры дні штодзень гаварыў па тры навукі, спавядаў разам з іншымі ксяндзамі, у пятніцу абводзіў Крыжовую Дарогу, разважаючы і прамаўляючы пры кожнай стацыі, і іншыя адпраўляў набажэнствы — за што яму съвірская паraphvія дужа ўдзячная. Наша паraphvія надта палюбіла кс. Германовіча, як казнадзея; постаць гэтага місіянэра надоўга застанецца ў памяці съвірскіх паraphvіян¹⁴⁷.

У чэрвені 1938 г. споўнілася 25 гадоў съятарства а. Германовіча і другога вядомага беларускага съятара Віктара Шутовіча. Айцец Адам Станкевіч даў ім такую характарыстыку: „Вось два верныя сыны беларускага народу, вось два праўдзівия яго апосталы, павадыры, грамадзяне. Народ знае іх шырока і далёка, і найлепшую і найдаражэйшую памяць аб іх захавае назаўсёды. Здрада паніжае чалавека, а вернасьць вывішае. Беларускія ксяндзы народнікі, якія вось съяткуюць 25 гадоў свайго съявшэнства, не паддаліся ніякім бурям і ніякім безгалоўям, астаючыся заўсёды вернымі Богу і народу“¹⁴⁸. Съяткаваныне юбілею спалучалася з беларускай пілігрымкай у Віленскую Кальварию 12 чэрвеня. Вось як апісвае ўрачыстасць а. Віктар Шутовіч у ліцьце а. Тарасевічу ў Чыкагу 14 верасня 1938 г.: „Гэты ліст будзе аб майі юбілеі <...>. У беларусаў у касьцёле съв. Мікалая я вычуў нэрвовасць. Цесната нат у набажэнствах <...>. А шпілі кругом нас аж кішэлі! Сільна да юбілятаў прамовіў Адамка (Станкевіч — А.Н.) у касьцёле, і мы выйшли на вуліцу. Дысцыпліна ў паходзе была найлепшая, пяялі ўмела і натуральна. Вільня тут на беларусаў зъяврнула ўвагу. Гэдак мы прыйшли на Кальварию. Народу нашага было больш як тысяча <...>. Стациі абыходзілі энэр-

¹⁴⁷ H. L. „Milaja niespadzieūka“, *Chryścijanskaja Dumka*. No. 10, Vilnia, 1.4.1938, s. 8.

¹⁴⁸ *Chryścijanskaja Dumka*, No. 17, Vilnia, 10.6.1938, s. 3.

гічна, прамаўлялі пакалейцы. Я гаварыў пабожна аб Хрысту-
се, Германовіч ужо гарачэй з дамешкай патрыятызму, а наш
Адам зусім салідна ўсё разам лучыў, і беларускі патрыятызм і
наша рэлігійнае жысьцё <...>. І па такой удалай працэсы
нейкі сум быў на маей душы, а ўсё дзеля таго, што народу на-
шаму цяжка, ой, цяжка сядодня! На добры лад і пры другіх аб-
ставінах, прыехаўши цяпер з Кальварыі, нам траім трэба
было нейдзе пасядзець разам, пагаварыць, пасъмяяцца. Але
нам было не да таго. Да кляштару Германовіча ў Вільні былі
да ўсіх дэзвярэй прыстаўленыя тайныя, што пільнавалі, калі
ён і куды выходзе, а калі і адкуль прыходзе <...>. Я такі ад-
важны і то баяўся наругацца гэным апекуном і ні разу не ад-
ведаў майго добраага калегі Язэпа“.

Свята尔斯кі юбілей айцоў Германовіча і Шутовіча натхніў
двух беларусаў, якія падпісаліся інцыяламі С.З. і П.З., на вось
які верш у іхні гонар:

У 25-тыя ўгодкі
Свята尔斯тва нашых двух ксяндзоў
Мы, крывічоў сыны-патомкі,
Вітаем вас ад гэтых слоў:
Жадаем вам найбольш здароўя,
Вы, юбіляты, святары,
Жывіце ж вы для нас так доўга —
Гадоў ўшчэ столькі — разоў тры.
Айцы — адзіныя з адзіных —
Братоў-сялян павадыры,
Вы грамадзяне нашых вёсак
І за іх долю змагары.
Мы шлём за гэта вам падзяку,
Што вы ня кінулі сваіх —
Калісь гісторыя напіша
Пра вас у словах залатых.¹⁴⁹

Гэтыя радкі зьявіліся ў Хрысьціянскай Думцы за 10 ліпеня, у дзень, калі, згодна з загадам Віленскага ваяводы, айцец

¹⁴⁹ S.Z. P.Z. „Ks.ks. J. Hermanoviču i V. Šutoviču ў 25-tyja ўhodki śvia-
tarstva“, Chryścijanskaja Dumka, No. 19, Vilnia, 10.7.1938, s. 5.

Германовіч меўся пакінуць Вільню. Насамрэч ён выехаў адтоль 13 ліпеня ў Варшаву, куды неўзабаве на загад а. генэрала Цікоты падаліся ўсе іншыя друйскія выгнаннікі. Айцец Віктар Шутовіч у *Хрысьціянскай Думцы* апісаў свае сустрэчы з імі, калі яны былі ў дарозе: „Мы ведаем, што айцы марыяне і іх клерыкі ўжо з Другі выселены. На дарозе я спаткаў іх урасыпку, адных у Саколцы, другіх у Беластоку. Як тыя птушкі пералётныя ехалі яны ў Варшаву <...>. Яны маўчаць і не адказваюць на мае пытаныні, нешта глыбока ў сабе разважаючы. Айцы гэтая ў веку такім, калі найбольш працаўваць можна. На галаве ў іх ужо сівы волас, але трymаюцца яны добра. Айцы марыяне да мяне соладка, хоць праз сълёзы, усміхаліся. Я бачыў у іх ахвоту да жыцця і працы <...>. Іх душу цяпер залягla думка, што ім, выгнанцам з Другі, рабіць у Варшаве? <...> Я пытаяўся гэтых айцоў, чаму ім так шыбка загадана было выехаць з Другі? На гэта пытанынне айцы марыяне не адказалі мне. Ды мне іх адказу і ня трэба было. Я ўжо практычны чалавек і добра сам ведаю, за што гэтая айцы і іх клерыкі выехалі з Другі“¹⁵⁰.

Наогул беларуская прэса пісала пра высыленьне друйскіх марыянаў даволі стрымана, абмяжоўваючыся толькі фактамі. Часопіс *Шлях Моладзі* тлумачыць прычыну такой нешмат слоўнасці: „Ад падробнага апісаньня справы высыленьня айцоў марыянаў стрымліваемся з прычын цэнзуральных. Зазначаем прытым, што за апісаныне падзеяў у Другі быў сканфікаваны *Kurier Wileński* з 12.VII“¹⁵¹.

У марыянскай студэнцкай хроніцы, якую працягваў весьці Чэслаў Сіповіч, так сканчаецца апісаныне гэтых падзеяў: „У Друйскі дом прыехалі айцы марыяне палякі на чале з супэрыерам Э. Кулешай. Також ў Вільні пры Зыгімонта вул. будуць клерыкі з Польшчы і хадзіць будуць у віленскую сэмінарыю“¹⁵².

¹⁵⁰ Ks. V.Š. „Majo spałkańnie ajcocy Maryjanaid“, *Chryścijanskaja Dumka*, No. 21(169), Vilnia, 5.8.1938. s. 4.

¹⁵¹ „Dalejšuja vysialeńni biełaruskich zakońnikaï“, *Шлях Моладзі*, №16, Вільня, 25.7.1938, с. 6.

¹⁵² Айцец Адам Станкевіч пісаў 7 кастрычніка 1938 г. Язэпу Германовічу: „У нас гэткая непрыемная навіна: дом, дзе друкарня, на вясну будуць руйнаваць і зносяць. Вось жа няхай Ваш Галава (г. зн.

Айцец Віктар Шутовіч пісаў 1 верасня 1938 г. а. Хрызастому Тарасэвічу ў Ляйль каля Чыкага: „А марыянаў нашых у Другі ўжо і сълед прастыў! Усё загладзілі, затушавалі, як быццам нічога там беларускага і не бывала. Двох палякоў з Варшавы прыехала і вядуць паraphвю ў Другі чиста папольскую. Гэта дык чистая трагэдый для марыянаў! Нічога канкардат Рыму з Польшчай, нічога спэцыяльная апека Святога Айца над законьнікамі ў Другі. Гэта апошняе нат лепш памагло архібіскупу Ялбжыкоўскаму, бо тут улады съвецкія без архібіскупа ўсё гэта зрабілі“.

* * *

Друйская гімназія была прыватнай і амаль праз увесь час свайго існаванья ня мела дзяржаўнага статусу, г. зн. ейныя вучні мусілі здаваць завочна дзяржаўны экзамэн (г. зв. матур) на заканчэнье сярэдняй аддукацыі. Прыватнымі лічыліся таксама ўсе беларускія гімназіі. Спачатку ў Заходній Беларусі іх было чатыры: у Вільні, Наваградку, Клецку і Радашкавічах, а пры канцы 1930-х гадоў засталася толькі адна Віленская, і тая як філія польськае гімназіі. Галоўным, калі не адзінным, крытэрам прызнаньня правоў тэарэтычна выступаў узровень навучанья. У выпадку беларускіх школаў напэўна ўваходзілі ў гульню іншыя меркаваныні. Але ж Друйская марыянская гімназія, дзе вучням забаранялася размаўляць між сабою па беларуску, была настолькі польскаю, што далей няма куды. Не мінула і году ад высяленыня з Другі беларускіх марыянаў, як гімназія атрымала жаданыя правы. Пра гэта пісаў а. Цікоту ў

Цікота — А. Н.), замест прымаць нашых «прыяцеляў», адступіць нам які кут пад каталіцкае выдавецтва і друкарню. Гэта зусім выканальнае і згоднае з вашымі мэтамі і з намерамі вашых ахвяра-даўцаў <...> На ліст гэты чакаю адказу“. Невядома, ці Станкевіч атрымаў адказ. У кожным выпадку вельмі сумнеўна, ці новыя гаспадары дому, польскія марыяне („прыяцел“ ў лісце Станкевіча), згадзіліся б даць месца беларускаму выдавецтву, хай сабе рэлігійнаму і каталіцкаму. Варта прыгадаць, што гэты дом быў куплены за гроши, вырученыя за продаж брыльянтавага калье, якое ў свой час княгіня Магдалена Радзівіл падараўала на заснаваньне беларускай грэка-каталіцкай калегіі (сэмінарыі) у Рыме.

Рым друйскі супэрыёр паляк Я. Кулеша 9 чэрвеня 1939 г.: „Прыемна мне дадаць, што мы ўжо атрымалі правы. Дэкрэт міністэрства ёсьць з дня 15 траўня“ (*Milo mi dodać, że już uzyskałem prawa. Dekret ministerstwa jest z dn. 15 maja*). Трэба дзівіцца хуткасці, з якой павысіўся ўзровень навучанья ў гімназіі, як толькі кіраўніцтва ёю перанялі палякі...

Прыблізна ў tym самым часе, калі беларускіх марыянаў і сълед прастыў, наведаў Другу архібіскуп Ялбжыкоўскі і вядомы „абаронца крэсув польскіх“ кс. Юзаф Бародзіч. Пятрусь Сіповіч, які вучыўся ў Друйскай гімназіі і жыў у інтэрнаце, дзе, як сам казаў, было „*bardzo wesoło*“ (вельмі вясёла), пісаў брату Чэславу ў Рым 7 чэрвеня 1939 г.: „На сёмуху (28 траўня — А.Н.) у Другі быў біскуп Ялбжыкоўскі. Быў таксама і кс. Бародзіч. Я належу да саюзу скаўтаў (*związku harcerstwa*) і маю новыя скаўцкія мундзір, у якім пішу гэты ліст. Ксёндз Вайдзік <...> адправіў урачыстую імшу (*sumę*) на сёмуху, у той час як Яго Эксц. архібіскуп сядзеў і маліўся на троне седзячы“ (*siedział i modlił się na tronie siedząc*). Адным словам, палякі ў Другі спраўлялі баль, быццам тыя пасажыры „Тытаніка“ за хвіліну да таго, як карабель пацярпеў крушэнье і патануў.

ЛЁС ВЫГНАНЬНІКАЎ

Выгнаныя з Друі айцы і клерыкі ў канцы ліпеня сабраліся ў Варшаве. Там быў і генэрал марыянскага закону а. Андрэй Цікота. Два клерыкі, Чэслаў Сіповіч і Казімер Аніськовіч, на прапанову Цікоты згадзіліся прыняць усходні абраад і працягваць навуку ў Рыме, каб пасъля ехаць у Харбін працаўцаў сярод расейцаў. У Рыме яны жылі ў Расейскай калегіі, або г. зв. Русікуме. Чэслаў Сіповіч пісаў 28 ліпеня 1939 г. свайму колішнім друйскаму сябру Антону Цьвячкоўскаму, які застаўся ў Варшаве: „Жыву ў калегіі, дзе расейцы, немцы, французы, булгар, літвец, славакі, эстонцы і г. д. твораць даволі згодную грамадку, каторай мэта праца для сяньняшніх *Rasei заграніцай і падгатоўка для прышлай ужо незалежнай*“ (вылучана мною — А.Н.). Пры канцы ліста ёсьць прыпіска, у якой адчуваецца наіўны гонар за свой закон: „Гутарыў я з нашым а(й)цом з Латвіі, каторы такжа запускае бараду¹⁵³. Можаш дагадацца мэту. Марыяне ў працы злучэння цэркваў ідуць у першай чарзе“.

Антон Цьвячкоўскі праз некалькі дзён пасъля пачатку польска-нямецкай вайны вырашыў разьвітаца з надзеяй стаць сівятаром. Не пытаючыся ў нікога дазволу, ён пакінуў, як казаў, „польскі Сыбір“ (г. зн. Варшаву) і вярнуўся на Бацькаўшчыну. Свае прыгоды ён апісаў у газэце *Крыніца*, што аднавіла свой выхад у далучанай да Летувы Вільні¹⁵⁴. У tym часе ён ня стаціў сувязі з Чэславам Сіповічам, і калі той стаў дыяканам, паслаў яму кнігу *Чатыры Эванэлі і Апостальскія Дзеі* ў перакладзе а. Вінцэнта Гадлеўскага (Вільня, 1939) з наступным прысьвячэннем: „З нагоды атрыманьня сівячаньня ў дыяканату прышламу апосталу Добрае Навіны, барацьбіту за волю Беларускага Народу гэтую кнігу ў роднае вопратцы ад

¹⁵³ Сіповіч меў на ўвазе латышскага марыяніна Баляслава Вальпітраса, які на прапанову архібіскупа Рыхскага ўвесну 1939 г. прасіў дазволу прыняць усходні абраад, каб мецьмагчымасць працаўцаў сярод расейцаў у Латвіі. Вайна паклала канец гэтым плянам.

¹⁵⁴ Cviačkoŭski A. „Z maich uspaminaў (z Varšavy ў Vilniu)“, *Krynica*, No. 6, Vilnia, 5.12.1939, s. 2—3.

імя Шальцін, Дзедзінкі, Другі пасылае з жаданьнем, каб прыміцу цэлебраваў і Божае Слова сказаў у Роднае Старонцы Твой Антон. Вільня, 25.XII.39 г.“ Пра далейшае жыцьцё Цьвячкоўскага згадвае Язэп Малецкі ў сваіх успамінах: „А. Цьвячкоўскі, гадунец айцоў марыянаў у Другі, клерык Віленскае духоўнае сэмінарыі, у часе вайны вярнуўся да съвецкага стану. Спачатку, у 1941 годзе, быў настаўнікам беларускай пачатковай школы ў Вільні, пасля працаваў у Менску. У 1943 г. быў старшынём у Пастаўі, з прыходам бальшавікоў быў зняволены ў Варкуце“¹⁵⁵.

Цягам наступных некалькіх гадоў два іншыя колішнія друйскія клерыкі пакінулі марыянскі закон, але пра іх не было нічога чуваць у беларускім грамадзкім жыцьці.

У 1932 г. Германовіч пакідаў Беларусь не з уласнай волі. Ён ведаў, што ягонае месца — на Бацькаўшчыне, і гэта было галоўнай прычынай ягонай нэрвовай хваробы ў Харбіне. У 1938 г. ён разумеў, што ў Беларусі польскія ўлады не дазволілі б яму жыць. У Польшчы ён заставацца ня меў жаданьня са зразумелых прычынаў, а ў Рыме яму не было чаго рабіць. Таму ён вырашыў вярнуцца ў Харбін, дзе мог, прынамсі, працаваць як пастыр і выхаваўца моладзі. За два тыдні перад ад'ездам, 2 сакавіка 1939 г., яму пашчасціла на плошчы съв. Пятра бачыць толькі што абранаага Папу Пія XII. Вось як ён апісвае гэту хвіліну: „Вікарый Езуса Хрыстуса дае багаславенства «*Urbi et Orbi*» — «Гораду і Світу». — А я ў думках пералітаю туды, дзе нашы мілыя мястэчкі і вёскі, дзе зялёная руња праціскаецца праз сънег да вясенняня сонца, дзе ранні жаваранак прыносіць вестку пра буджэння. «Багаславі, добры Божа — рукою новага Архіпастыра — найцішэйшыя свае авечкі, гаротных беларусаў! Дай нам, Божа, толькі падняцца, стаць на крэпкія ногі, а мы — без чужой крыўды, сваім мазалём — добра папрацуем на Тваю славу, для славы і карысці сваёй і для добра ўсяго чалавецтва!»“¹⁵⁶

¹⁵⁵ Малецкі Язэп. *Пад знакам Пагоні*, Таронта, выд. „Пагоня“, 1976, с. 59.

¹⁵⁶ J.H. „Novy Papież Pius XII“, *Chryścijanskaja Dumka*, No. 10, Vilnia, 20.3.1939, s. 3.

12 сакавіка ў марыянскім кляштары адбыўся разьвітальны абед. Чэслаў Сіповіч пакінуў апісанье гэтай падзеі ў студэнцкай хроніцы, якую ён працягваў весніці ў Рыме: „На абедзе былі прысутны: біскуп Яўрэінаў (расеец), а. Піліп Дэ Рэжыс Т.І. (француз). Айцец Енэрал А. Цікота па-расейску падзякаў біскупу за ласкава ветлівае ўчастце ў марыянскай сямейнай урачыстасці, падзякаў таク жа айцу Рэктару (Русікуму — А.Н.) Піліпу за яго працу над узгадаваньнем марыянскіх клерыкаў, каторыя гатовяцца ў Русікум на працаўнікоў злучэння Касцёлаў. Адзначыў такжа, што на цяперашніх марыянскіх «руссіумцах» ня скончыцца ўсходнє напраўленне. Уладыка Аляксандар (Яўрэінаў — А.Н.) са сваей стараны падзякаў цэлай нашай кангрэгацыі (марыянаў — А.Н.) за працу, якую мы ложым для яго землякоў“.

Няцяжка здагадацца, пра якое „ўсходнє напраўленне“ гаварыў Цікота. У лютым 1940 г. Сіповіч ужо як „иеродиакон Вячеслав“ (ён стаў дыяканам 25 снежня 1939 г. — А.Н.) пісаў у „руссіумскім“ бюлете: „Сярод іншых студэнтаў (Русікуму — А.Н.) <...> не апошнє месца па сваёй колькасці займаюць марыяне <...>. З сямі асобаў, што ў розныя часы атрымалі ўзгадаваньне, трох ужо асягнулі святарства (сярод іх аа. Кузьма і Тамаш) і працуюць цяпер у расейскай місіі ў Харбіне, а ў мінульым годзе атрымаў дыяканскія съячаныні аўтар гэтых радкоў, які спадзяеца пасъвяціць сябе той самай працы (вылучана мною — А.Н.)“¹⁵⁷.

Германовіч пакінуў Рым 15 сакавіка. З ім разам паехаў у Харбін малады съятар, былы студэнт Русікуму, француз Поль Шалей (Paul Chaleil).

19—23 ліпеня 1939 г. у Рыме адбылася генэральная капітула („агульны зъезд“) закону марыянаў, на якой на месца Цікоты абрали генэралам Бучыса.

У траўні 1939 г. прыехаў з Харбіну а. Абрантовіч. Пасьля марыянскай капітулы ён выехаў з Рыму ў Польшчу. З Варшавы 5 жніўня ён напісаў а. Цікоту ліст, які ў цікавым съявлі

¹⁵⁷ „Отзывы «руссикумских монахов»“, Заметки Русской Духовной Академии в Риме, №2(15), 1940, с. 52. Айцы Кузьма і Тамаш — Казімер Найловіч і Тамаш Падзява.

раскрывае спосаб мысьльеньня Бучыса: „У дарозе Владыка (Бучыс — А.Н.) запрапанаваў мне, каб я ехаў у Другу рабіць інвэнтар — патрэбны бытцам для нашай справы. Я й рукамі і нагамі адбараніўся дзеля многіх прычын, кажучы, што інвэнтар хіба ёсьць, што я нічога ня ведаю, што ня маю часу, дый што наканец няхай сама польская старана адна зробіць <...>. Владыка казаў, што трэба курэй палічыць, — а я яму на тое, што нам тысяча болей, тысяча меней, ня важна“.

Нямецка-польская вайна засыпела а. Абрантовіча ў Польшчы. 17 верасьня Заходнюю Беларусь і Украіну занялі савецкія войскі. Абрантовіч знаходзіўся тады ў Львове ў мітрапаліта Шаптыцкага. Пры спробе пераходу савецка-нямецкай мяжы яго арыштавалі немцы і перадалі савецкім уладам. Падрабязнасці арышту застаюцца няяснымі. Паводле некаторых звестак, яго выдаў немцам ягоны праваднік. Доўгі час Абрантовіч сядзеў у турме ў Львове, дзе ад яго дамагаліся прызнаньня, што ён японскі шпіён. Яго моцна катавалі ў часе допытаў. Сукамэрнікі съведчылі, што ён шмат цярпеў. Часта пасъля начных допытаў прыносілі яго ў камэрку акрываўленым і непрытомным. У хвіліны прытомнасці Абрантовіч маліўся. Весткі пра яго робяцца больш няпэўнымі пасъля таго, як яго вывезылі са Львова. У 1943 г. бачылі Абрантовіча ў турме на Lubiancy ў Маскве. Цяпер вядома, што ён памёр 2 студзеня 1946 г. у Маскве ў Бутырской турме. Так трагічна скончыў свой жыцьцё ў шлях гэты несумненна выдатны чалавек і святы. У свой час беларусы ўскладалі на яго вялікія надзеі, якія, на жаль, засталіся няздыжысненымі.

На маючы вестак пра лёс Абрантовіча, у Рыме вырашылі паслаць на ягонае месца ў Харбін Цікоту. Ён пакінуў Вечны Горад 3 лістапада ў сане архімандрыта, прыняўшы ўсходні абрад літаральна за некалькі дзён перад выездам.

У Рыме, у Русікуме, засталіся два друйскія клерыкі. На пачатку 1940 г. за нейкую правіну адлічылі адтуль Аніськовіча. Чэслаў Сіповіч атрымаў святарства 16 чэрвеня 1940 г. Ён меўся ехаць у Харбін, але яму далі час закончыць навуку ў Рыме. Вось што ён піша Цікоту 15 чэрвеня 1941 г.: „Рада Енэральная пастановіла пакінуць мяне яшчэ на год тут у Рыме, з

тым, каб я зрабіў цяпер ліцэнцыят, а на другі год дактарат. Владыка Пётра падчоркнуў мне, што тыя прычыны, каторыя стаяць за майм прыездам хуткім у Харбін, вельмі паважныя, — так што калі мяне пакідаецца яшчэ на год, то ён сумленна павінен быць выкарыстаны“.

Праз тыдзень пасьля таго, як Сіповіч напісаў гэты ліст, 22 чэрвеня 1941 г., пачалася нямецка-савецкая вайна, а 7 сінегня — японска-амэрыканская. Пра выезд у Харбін не магло быць і гаворкі.

У 1943 г. у Харбіне Казімер Найловіч адышоў ад марыянаў і святарства і ўзяў шлюб у праваслаўнай царкве з расейкай, якая пакінула свайго мужа.

Айцы Цікота, Германовіч і Падзява, а таксама два съятуры немарыяне, француз Поль Шалей і расеец Павал Партиягін, працавалі ў Харбіне да канца 1948 г., нягледзячы на палітычныя зьмены. 22 сінегня 1948 г. іх усіх арыштавалі кітайскія камуністы і перадалі савецкім. Абвінавачаныя ў розных выдуманых злачынствах, яны атрымалі кожны па 25 гадоў зняволення ў розных канцэнтрацыйных лягерах у раёне возера Байкал. Айцец Цікота ня вытрымаў непасільнай працы і цяжкіх умоваў жыцьця і памёр у турэмным шпіталі 11 лютага 1952 г. У 1955 г., калі пасьля съмерці Сталіна надышла „адліга“, шмат хто з вязняў апынуўся на волі, у tym ліку і харбінскія съятуры. Айцец Шалей пасьля вызвалення наведаў Рым і там 12 кастрычніка 1955 г. даў а. Сіповічу наступнае пісьмовае съведчаньне пра а. Цікоту: „Айцец архімандрит Андрэй Цікота падчас съледзтва і ў турме вёў сябе годна і герайчна. У лягерах захаваў усю сваю мужнасць. Усе былі ўражаныя сілаю ягонай веры і ягонай любові да Бога. Ён прыняў выпрабаваныні з радасцю і быў рады ахвяраваць сваё жыцьцё Богу і Царкве. Да апошняй хвіліны ён адмаўляўся пайсці на кампраміс з бальшавікамі і ня выдаў тых, хто дапамагаў яму ў Харбіне. Ён памёр стойка, спакойна і як сапраўдны мучанік. Хай Госпад прыме ягоную душу і дасць ёй супакой сярод съвятых“.

Айцоў Германовіча і Падзяву пасьля вызвалення выслалі ў Польшчу, хоць а. Германовіч дамагаўся, каб яму дазволілі

вярнуцца ў Беларусь. У Польшчы ён заставацца не хацеў і адразу пачаў рабіць заходы, каб выехаць. З вялікімі цяжкасцямі яму ўдалося атрымаць замежны пашпарт. У 1959 г. ён прыбыў у Рым і там заявіў, што ў Польшчу ўжо ня вернеца. У лютым 1960 г. Германовіч прыехаў у Лёндан, у Беларускую каталіцкую місію ўсходняга абраду, дзе рэктарам быў ягоны вучань а. Чэслаў Сіповіч, які меў неўзабаве стацца першым ад 1839 г. беларускім уніяцкім біскупам. Гісторыя лёнданскай місіі і яе значэніне ў беларускім рэлігійным і культурным жыцці выходзіць па-за рамкі гэтай працы. Варта тут толькі сказаць, што а. Язэп Германовіч, нягледзячы на свой век, ні ў чым не адстваў ад малодшых за сябе і даваў усім прыклад, як маліцца і працаўаць. Ён быў рэдактарам часопіса *Божым Шляхам*, напісаў і выдаў дзяবе книгі паэзіі, а таксама книгу ўспамінаў з савецкіх лягераў „Кітай, Сібір, Москва“, перакладзеную на італьянскую, літоўскую і польскую мовы. Шмат ягоных твораў засталіся ў рукапісах і захоўваюцца ў архіве Бібліятэкі Ф. Скарыны ў Лёндане. Памёр а. Германовіч 26 сінегня 1978 г. на 89-м годзе жыцця, пасля таго, як беларусы ў Лёндане адсвятковалі 65 гадоў ягонага съвятарства.

Айцу Тамашу Падэзву ўдалося выехаць з Польшчы толькі ў 1969 г. Паводле ягонага ўласнага съведчання, ён заявіў законным уладам, што, аддаўшы 14 гадоў расейцам і другія 14 — палякам, ён хацеў рэшту жыцця ахвяраваць свайму народу. На жаль, Бог даў яму толькі шэсць гадоў, якія ён пражыў у Лёндане, дзе памёр у 1975 г. Нехта ня так даўно сказаў пра вядомага брытанскага палітыка, што ён быў найлепшым прэм'ер-міністром, якога Вялікабрытанія ня мела. Нешта падобнае можна сказаць пра а. Тамаша. Той, хто хоць крыху пазнаміўся з ягонімі глыбокімі рэлігійнымі артыкуламі ў часопісе *Божым Шляхам*, можа толькі шкадаваць, што яму было дадзена так мала часу для беларусаў.

Таксама ў Лёндане памёр у 1982 г. а. Фэлікс Журня, калекція Чэслава Сіповіча з Друі. Гэты съціплы і добры съвятар вызначаўся глыбокай пабожнасцю — усе, хто з ім сустракаўся, адразу яе адчувалі. Ён быў таксама перакананым беларусам. У Варшаве ён бадай адзіны з усіх колішніх друйскіх марыянаў

трымаў сувязь з беларусамі, выпісваў і чытаў газету *Niwa*. У Лёндан прыехаў у 1966 г., пакліканы біскупам Сіповічам.

Усе іншыя былыя Друйскія айцы і клерыкі засталіся і працавалі ў Польшчы. У часе вайны 1939—45 гг. у Варшаве апінулася шмат беларусаў, працаваў Беларускі камітэт. На пачатку 1942 г. Бучыс атрымаў у Рыме ліст, датаваны 2 студзеня, ад старшыні Камітэту д-ра М. Шчорса: „Урад Камітэту, на шматлікія просьбы сяброў-каталікоў і наагул беларускага каталіцкага насельніцтва Варшавы, звярнуўся да Мітрапалічай курыі ў Варшаве з просьбай дэлегаваць каторага небудзь з ксяндзоў беларусаў, ці прынамсі знаючых беларускую мову, дзеля аблужэння рэлігійных патрэбаў беларускага насельніцтва, згрупаванага пры Камітэце. Як кандыдатаў падалі нашы сябры кс. Мар’янаў з Другі, выгнаных польскім урадам з нашых этнічных тэрэнаў <...>. Кс. Канцлер Курыі прыхільна аднёсся да нашае просьбы <...>, але дарадзіў звярнуцца да кс. Правінцыяла Закону Мар’янаў. На жаль, у кс. Правінцыяла не спаткала дэлегацыя беларускага каталіцкага насельніцтва зразуменіня справы, ён нездаочы справы з таго, што тут бяруцца пад увагу кіраўніцтва душамі і абарона верных ад шкодных, антырэлігійных упłyvaў, на столькі збагатэлізаваў справу, што нават не захацеў у гэтай матэрый гутарыць з дэлегацыяй. На паноўленую інтэрвэнцыю ў Курыі кс. Канцлер адказаў, што ў той спрабе ён, на жаль, ня можа інгераўаць (умешвацца — А.Н.) дзеля таго, што закон кс. Мар’янаў не падлягае юрысдыкцыі Курыі. Такім чынам, усе спробы... разъబіліся ці то аб незразуменіне павагі справы, ці злую волю касцёльнае гіерархіі. А tym часам у манастыры кс. Мар’янаў ёсьць, а фактычна марнуюцца, ксяндзы Беларусы, каторыя <...> гадзіліся ахвотна адпраўляць набажэнствы ў беларускім касцёле і прыняць на сябе рэлігійную апеку над беларусамі <...>. Яны <...> гадзіліся ў імя Хрыста і Яго ідэалаў прыняць на сябе адказны і цяжкі абавязак — але, на жаль, гіерархія стала на іншым пункце гледзішча — дабро і ідэалы рэлігійныя ёй былі далёкі і чужкі“.

Як і выпадала чакаць, Бучыс не зрабіў нічога, затое даў беларусам „добрную раду“, каб яны звярнуліся да Ўсходняй

Кангрэгацыі. Паколькі ўсе беларусы каталікі ў Варшаве належалі да рымскага (лацінскага) абраду, Усходняя Кангрэгацыя ня мела над імі ніякай юрысдыкцыі. Такім чынам „добрая рада“ Бучыса была ня чым іншым, як адмоваю дапамагчы беларусам каталіком у іхніх духоўных патрэбах. Справа вырашылася, калі неўзабаве ў Варшаву прыехаў вядомы беларускі сьвятар і пісьменьнік а. Пётра Татарыновіч, якому прыйшлося ўцёкамі ратавацца ад арышту нямецкімі акупацыйнымі ўладамі ў Беларусі. Ён зарганізаваў ня толькі беларускую парадію, але і школку для дзяцей.

У Бібліятэцы Ф. Скарыны ў Лёндане ёсьць асобнік кніжкі *Съледам за Христусам* Тамаша Кэмпійскага ў беларускім перакладзе Ст. Грынкевіча з прысьвячэннем: „Дарагому брату ў Хрысьце Антуку на памятку праведзеных рэкалекцыяў для Беларускай Школы ў Варшаве ахвяруе ўдзячны Кс. П. Татарыновіч. 2.IV.44“. Антук — былы друйскі клерык Антон Падзява, малодшы брат Тамаша Падзявы. У Вялікі Пост 1944 г., ужо як сьвятар, ён дапамагаў а. Пятру Татарыновічу праводзіць рэкалекцыі для вучняў беларускай школы, нягледзячы на тое, што польскі марыянскі супэрыёр адмовіўся даць яму дазвол¹⁵⁸. У 1950 г. камуністычны ўлады „народнай“ Польшчы засудзілі а. Антона Падзяву на два з паловаю гады зняволенія. У 1955 г., захварэўшы на рак, ён памёр на 43-м годзе жыцця.

Айцец Юры Кашыра адзінам з друйскіх марыянаў не застаўся ў Польшчы. Некаторы час ён жыў у Летуве, а ў 1942 г. вярнуўся ў Другую, акупаваную, як і ўся Беларусь, немцамі. У 1943 г. 13—14 лютага ў вёсцы Росіца на поўнач ад Другі немцы спалілі жыўцом Кашыру і польскага марыяніна Антона Ляшчэвіча (той прыехаў у Другую ўлетку 1939 г., калі беларускіх марыянаў там ужо не было) разам з іхнімі парафіянамі. Як сапраўдныя пастыры, гэтыя айцы адмовіліся пакінуць сваіх вернікаў. У 1999 г. Папа Ян Павал II аб'явіў абодвух айцоў, Кашыру і Ляшчэвіча, блаславёнымі.

¹⁵⁸ Айцец Татарыновіч распавёў пра гэтае здарэнье аўтару, калі той быў студэнтам Грэцкай калегіі ў Рыме.

„PRO PATRIA ALIENA“

„Laboravimus pro Deo et Ecclesia,
et pro patria... aliena“.

Са справаздачы айца Язэпа Германовіча
9 лістапада 1959 г. з працы ў Харбіне.

Беларусы ня мелі ўласнай царкоўнай арганізацыі і пастыраў, якім балела б сэрца за свой народ. Але ж Царква Хрыстовая — гэта адна сям'я Божая, дзе мацнейшыя павінны дапамагаць слабейшым, згодна з наказам святога Паўла: „Насенце бярэмі адзін аднаго і так спаўняйце закон Хрыстовы“ (*Гал. 6:2*). Ён сам, застаючыся патрыётам свайго габрэйскага народа, стараўся быць „усім для ўсіх“ (*1 Кар. 9:22*), каб прывесці ўсіх да Хрыста. Гісторыя Царквы ведае нямала такіх шчырых і ахвярных апосталаў. Адзін з іх, блаславёны Юры Матулеўіч, калі яго папракалі ў прыхільнасці да беларусаў, 22 красавіка 1924 г. пісаў Дзяржаўнаму сакратару кардыналу Гаспары: „Хай не вымагаюць, каб я забараняў і перасьледаваў сярод няпольскіх сьвятараў тое, што, як бачу, сярод польскіх сьвятараў узвышаецца як годнае пахвалы і ўзнагароды; як пастыр, лічу абавязкам адносна ўсіх захоўваць роўнасць, бо я даўжнік ўсіх“¹⁵⁹. Таму, хоць ён мала пасьпей для іх зрабіць, беларусы будуць заўсёды згадваць яго з удзячнасцю. Аднак гэтага нельга сказаць пра ягоных непасрэдных наступнікаў у законе марыянаў і на Віленскім пасадзе.

У 1927 г. друйскія марыяне маглі з упэўненасцю глядзець на будучыню свайго кляштару. Яны адчувалі ў сабе дастаткова моцы, каб распачаць унійную працу сярод беларусаў ва ўсходнім абрадзе. Прыйзначэнне Абрантовіча ў Харбін паклала канец гэтым плянам. Яно ня толькі аслабіла Другу, але і насыцярожыла тых беларускіх сьвятараў, якія з надзеяй глядзелі на Друйскі кляштар і думалі ў яго ўступіць. За дзесяць гадоў, ад 1928 да 1938 г., у Другу не прыйшоў ніводзін новы беларускі сьвятар. Без прытоку новых сілаў рост кляштару

¹⁵⁹ „Ne exigant ut opprimam et persequar in sacerdotibus non-polonis id quod in polonis sacerdotibus laudibus extolli video et remunerari; ut pastor erga omnes aequalitatem servare teneo, omnibus enim debitor sum“.

спыніўся. Заставаліся яшчэ свае клерыкі-студэнты, але з трох першых, якія скончылі навуку ў 1935 г. і атрымалі сьвятарства, толькі адзін, высьвячаны ў рымскім (лацінскім) абрадзе, застаўся ў Другі, а двох іншых амаль адразу выслалі ў Харбін.

Асабліва пагоршала становішча пасъля таго, як у 1932 г. у Харбін выслалі айца Язэпа Германовіча (паэту Вінцука Адважнага). Ён сам добра разумеў, як цяжка ўразіў ягоны ад'езд нацыянальна съядомае беларускае грамадзтва. Магчыма, ён спадзяваўся, што, пазбавіўшыся яго, улады пакінуць Другую ў супакоі і дадуць магчымасць працаваць сярод беларусаў. Незадоўга да свайго ад'езду ён пісаў: „Кляштар друйскі мае тож на мэце працу паміж адлучанымі братамі праваслаўнымі. Праўда, да гэтага марыяне заклікаюцца ў далёкі Харбін. Але Бог дасць — усё зменіцца на добрае (вылучана мною — А.Н.), прытым гадуюцца новыя сілы маладыя — яны стануть і да свайго варштату“¹⁶⁰.

Іншыя беларусы не падзялялі аптымізму а. Германовіча. Айцец Казімер Кулак, арганізатар трох першых унійных канфэрэнцый у Пінску, пісаў Бучысу 15 сьнежня 1931 г.: „Група — 5—7 асобаў — больш вядомых беларускіх съятараў мела намер прыняць усходні абрэд, разам уступіць у нейкі закон — базылянаў ці марыянаў, — каб разам (падкрэслена аўтарам — А.Н.) распачаць гэтую (унійную — А.Н.) працу ў нашай краіне. Але калі няма акцыі *pro Alborussia* (для Беларусі), а толькі *pro Russia* (для Pacei), то нашто тады ўступаць. Каб ісъці навяртаць кітайцаў тады, як наш народ гіне ў твані сэктанцтва і бязбожнасці?“

Газета *Беларуская Крыніца* пісала 24-га студзеня 1931 г.: „А. Абрантовіч і а. Германовіч належалаць да законнага ордэну аа. марыянаў, якіх мэтаю ёсьць працаваць перадусім пасярод свайго народу <...>, а што з імі зрабіла камісія «*Pro Russia*»? Ці ведае аб гэтым галава ордэну біскуп Бучыс? А калі ведае, то нашто пазваляе праводзіць палітыку ў сваім ордэне?“¹⁶¹

¹⁶⁰ В. Адв. „Друя. Кляштар Айцоў Марыянаў“, *Беларускі календар на 1932 год*, Вільня, 1932, с. 63.

¹⁶¹ Каталік. „Шкодная для беларусаў дзейнасць камісіі ‘*Pro Russia*’“. *Biełaruskaja Krynica*, No. 3. Vіlnia, 24.1.1932, s. 2.

Праз два гады тая самая *Беларуская Крыніца* пісала зноў: „Аб лёсе айцоў марыянаў сказаць гэта трэба з асаблівым націкам, бо, наколькі ведама, іхным заданьнем ёсьць праца перадусім для свайго собскага народу. Айцы марыяне іншых народнасцяў <...> сапраўды гэтак і працуюць. Толькі беларускіх айцоў чамусыці найвышэйшыя ўлады высылаюць на край сьвета <...>, і то тады, калі даслоўна няма каму заняцца працай сярод свайго беларускага народу, для каторага ўзноў насылаеца духавенства чужое. Ня скажам зашмат, калі съцвердзім, што гэткая гаспадарка беларускімі духоўнымі сіламі ёсьць гаспадаркай шкоднай і проста рабунковай“¹⁶². Падобна выказвалася і *Хрысьціянская Думка*: „Цікава адзначыць, што кожны марыянін мае працаўца перадусім сярод народу, да якога належыць. На працу сярод іншага народу марыяніна ўлада можа пасылаць толькі выняткова. Шкада толькі, што гэтыя «выняткі» з Друйскім манастыром зачаста паўтараюцца, бо з яго ўжо два айцы марыяне беларусы, Германовіч і Абрантовіч, замест працаўца сярод свайго народу, высланы на працу аж у Манчжурыю, у Харбін“¹⁶³.

Айцец Адам Станкевіч, без сумнёву найбольш выдатны беларускі рэлігійны дзеяч свайго часу, быў адпачатку супраць высылкі беларускіх марыянаў у Харбін. 20 красавіка 1935 г. ён напісаў Цікоту ліст з патрабаваньнем вярнуць а. Германовіча ў Вільню, у якім казаў: „Каб нябошчык Матулевіч устаў з гробу і пабачыў на гэтую вашу Харбінскую зацюю, дык сапраўды за галаву ўзяўся б“. 5 сінэгня 1938 г., калі ўжо беларускіх марыянаў не засталося ў Другі, ён пісаў у Рым клерыку Чэславу Сіповічу: „Што гэта так замоўк Адважны? <...> можа ўжо апынуўся аж у Харбіне? Ах, гэты Харбін, гэта праўдзівая *calamitas marianorum* (няшчасць марыянаў — А.Н.). Гаварыў я аб гэтым Енаралу (Цікоту — А.Н.), але...“

У Другі Цікота ставіўся да харбінскага праекту з вялікімі засыярогамі, бо бачыў, якую шкоду ён прыносіў працы ў Беларусі. Стаяўшы генэралам марыянаў у 1933 г., ён адчуваў ад-

¹⁶² „Vyjezd a. Jenerała Cikoty“, *Biełaruskaja Krynica*, No. 39, Vilnia, 1933, s. 1.

¹⁶³ „Z biełaruskaj nivy“, *Chryścijanskaja Dumka*, No. 7, Vilnia, 15.9.1933, s. 7—8.

казнасьць за ўвесь закон і ягоную дзейнасьць. Сярод розных мерапрыемстваў марыянскага закону харбінская місія з расейскім ліцэем сьвятога Мікалая, часопісам *Католический Вестник* (выходзіў з 1931 г.), кнігавыдавецтвам і г. д. займала паважнае месца. Харбін быў адзінай расейскай каталіцкай епархіяй, ачольваць якую Святы Пасад паклікаў „руssкого по нацыональности, горячего патриота, — доктора богословия и магистра філософии, монаха ордена марiannev в Белоруссии, архімандрита о. Фавіяна Абрантовіча“¹⁶⁴.

Цікота вельмі хваляваўся, каб друйскія марыяне ня ўмешваліся ў „нацыянальныя“ справы. Аднак гэтае, відаць, не датычыла Харбіну. 19 чэрвеня 1935 г. ён пісаў Абрантовічу: „Есь надзея, што ўдасца дастаць грошы <...> дзеля друкаваньяня «Істория России» ад пэўных людзей <...>. Тыя людзі <...> хочуць мець пэўнасьць, што гэта гісторыя ня будзя мець паважных закідаў: 1). са стараны гістарычнай <...>; 2). са стараны языка і стылю; 3). са стараны russkага патрыятызму (вылучана мною — A.H.); 4). і пэўне ж са стараны каталіцкай і т. д.“. Аўтарам гэтай „Гісторыі Pacei“ быў сакратар і настаўнік заснаванага а. Абрантовічам расейскага ліцэя Віктар Уласаў фон Вальденберг.

У распрацаваных у 1937 г. *Ordinationes*, або правілах, што тлумачылі марыянскую канстытуцыю, асаблівая ўвага звязварталася на харбінскую місію: „Справа, якой займаецца Харбінскі кляштар, павінна быць блізкай сэрцу ўсіх марыянаў, і абавязак ўсіх (марыянскіх — A.H.) правінцыяў — прыкласціці да яе“¹⁶⁵.

¹⁶⁴ В. Власов фон Вальденберг. Краткий очерк развития католического движения на Дальнем Востоке. *Католический Вестник*, №1, Харбин, январь 1935, с. 6.

¹⁶⁵ „Opus, cui Domus Harbinensis operam navat, omnibus marianis cordi esse debet, omnesque provinciae ad illud concurrere tenentur“.

15 сіння 1937 г. Цікота напісаў у Харбін Абрантовічу ліст з наступнымі каляднымі пажаданынямі: „Пірадусім прашу Бога, каб у вашых душах і вашым дамку гаспадаруў заўсёды Пакой Хрыстовы <...> Далей прашу Бога, каб сълюбы законныя, катоўрыя разам з Хрыстом нарадзіліся ў Стайні Бэтлегемской (вылучана мною — A.H.), былі дзеля вас крыніцай съвягла, сілы і радасці, каб вы ў іх знайшлі сто разоў больш чым тоя, што ў съвеця пакінулі, ды праз

Выглядае, што Харбінская місія стала справаю прэстыжу для ўсяго марыянскага закону, хоць галоўны цяжар і адказнасць за ейнае існаванье і разъвіццё нёс на сабе Друйскі кляштар.

Аднаўленне Уніі, так дарагое сэрцу беларускіх сьвятароў-адраджэнцаў, у міжваенны пэрыяд ішло вельмі павольна, перамагаючы непамерныя цяжкасці. Думка пра Унію палохала польскіх шавіністашы тყыту Ялбжыкоўскага, бо яна стаяла б перашкодаю на шляху палянізацыі беларусаў. Таму няшмат было зроблена. Тым не менш гісторыя пакінула нам прозывішчы такіх ахвярных працаўнікоў на ўнійнай ніве, як айцы Вячаслава Аношкі, Баляслава Пачопка, Ян Панько, Зянон Шымкевіч, Антон Неманцэвіч, Антон Дуброўскі. Да іх затым далучыліся Леў Гарошка і Міхась Маскалік. Вайна перарвала разъвіццё ўнійнай справы. Але ў пададзеным тут пераліку дарэмна шукаць каго-небудзь з Друйскага кляштару. У вялікай меры адказнасць за такі стан рэчаў нясе генэральны супэрыёр марыянаў біскуп Францішак (Пётра) Бучыс, для якога „дарога з Рыму ў Маскву ішла праз Беларусь“, а беларусы былі „прыладаю для навяртання расейцаў“. 18 красавіка 1929 г. ён пісаў Абрантовічу ў Харбін: „Прашу мне верыць, что сёньня ці заўтра Друга стане на Харбіне ў тым сэнсе, что Харбін для Другі будзе амаль адзіным апірышчам“. Вышла зусім адваротнае: Друга стала апірышчам для Харбіну. Але якім коштам?

іх жыцьцё вечная атрымалі“ (мова аўтара захаваная — А.Н.). Да-дзеныя слова праліваюць съвітло на характар гэтага несумненна ўзорнага законьніка, на ягонае экзальтаванае, але вельмі ж вузкае разуменне законнага паклікання. Робіцца зразумелым, напрыклад, ягоная спроба забараніць марыянскім клерыкам у Вільні браць удзел у беларускіх культурных і нават рэлігійных мерапрыемствах; або кароткае слова „negative“ (адмоўна) на лісьце рэдактара часопіса *Калосьсе* Яна Шутовіча за 5 чэрвеня 1939 г., дзе той прасіў Цікоту напісаць кароткі артыкул ці ўспамін пра а. Адама Станкевіча з нагоды ягонага съвятарскага юбілею. Таксама зразумела, чаму, адрозна ад Германовіча і Станкевіча, съвятарскі юбілей Цікоты ўвесну 1939 г. прайшоў не заўважаны беларускім грамадствам: большасць съвядомых беларусаў пра юбіляра праста ня ведала і ня чула.

Бучыс у той час знаходзіўся пад поўным уплывам Дэрбіны. У вышэйзгаданым лісьце ён пісаў: „Айцец Біскуп Дэрбіны мае галаву і мае сапраўды прыхільнасць да Айца (Абрантовіча — А.Н.), да Другі і да мяне. У цяперашніх абставінах ён ня можа быць нам абыякавым з увагі на нашыя актуальныя патрэбы. Ва ўсіх абставінах гэта годны пашаны дастойнік і выдатны працаўнік у вялікай справе“. Бучыс, напэўна, ганарыўся рољю, адведзенаю ў гэтай „вялікай справе“ марыянскому закону і яму асабісту¹⁶⁶. Ён, напэўна, не падазраваў, што сам быў толькі прыладаю ў руках больш спрактыкованых за яго царкоўных палітыкаў. Трэцякевіч у сваёй працы пра Дэрбіны пісаў, што Бучыс „стаў фактычна паслухмяным і верным выканаўцам загадаў Дэрбіны“¹⁶⁷. Паводле айца Кірыла Каraleўскага (француз, сапраўднае імя Jean Charon), аднаго з найлепшых тагачасных знаўцаў ватыканскай „усходняй палітыкі“, „Мансіньёр Дэрбіны па стараўся зрабіць тытулярным біскупам

¹⁶⁶ У лісьце да Падляскага біскупа Гэнрыка Пшазьдзецкага за 14 лістапада 1930 г. Бучыс пісаў: „Мae біскупскія свяціны здаюцца паказваць, што мае абавязкі не абмяжоўваць адказамі на адзінкавыя запыты Папской камісіі для расейскіх справаў. Насамрэч перада мною ўстае ва ўсёй велічы праблема навяртаньня Рәсей <...> Мне здаецца, што праца над навяртаньнем Рәсей — гістарычны абавязак Каталіцкай Царквы. Гэтая задача поўнасцю перавышае мае сілы, але абавязак ляжыць ня толькі на мене. Ён ляжыць на ўсёй Царкве. Езуіты для гэтага абавязку прызначылі шмат людзей і грошай. Дамініканцы адкрылі сэмінарыю сьв. Базыля ў Лілі. Бэнэдыктынцы заснавалі кляштар сьв. Міхала ў Амэі. Кармэліткі далі сродкі на пабудову Русікуму. Паасобныя народы ўзяліся ці бяруцца за гэту працу. Літва маленъкая, і закон аа. марыянаў мізэрны, але, нягледзячы на недахоп людзей і мноства працы, ён ужо ахвяраваў на гэтую місію трох чалавек“. Гэтымі трymа асobамі былі сам Бучыс, біскуп Карэвіч, які ў свой час выказаў намер прыняць усходні абраад, але на гэтым і запыніўся, і а. „Уладзімер“ Мажонас, які праз чатыры гады пасля заявы Бучыса сапраўды паехаў у Харбін, але доўга там не ўтрымаўся. Пра беларусаў і Другую, на якіх быў ускладзены галоўны цяжар Харбінскай місіі — ні слова...

¹⁶⁷ „He became in fact an obedient and faithful executor of d'Herbigny's commands.“ (Tretjakevich Leon. *Bishop Michel d'Herbigny and Russia*, Augustinus–Verlag, Würzburg, 1990, p. 241).

Алімпу а. Пятра Бучыса, законыніка маленькага закону з цэнтрам у Друзе ў Літве (так у тэксце! — А.Н.) <...> аднавіцеля свайго закону, які мансіньёр Дэрбіны хацеў выкарыстаць для апасталяту ў Ресей¹⁶⁸. Дэрбіны аніколечкі не абыходзіла, што гэта за „маленькі закон“ у нейкай „Друзе ў Літве“ — абы толькі яго можна было выкарыстаць для „вялікай справы“.

Пытаныне царкоўнай еднасці ня можа не хваляваць кожнага, хто сур'ёзна ўспрымае сваё хрысьціянскае пакліканыне. Аднак дзеля яе асягнення ня ўсе мэтады дапушчальныя. Еднасць хрысьціянаў зьдзяйсьняеца ў духу любові і ўзаемнай пашаны. Нельга накідаць сваю волю, карыстаючы з няшчасці і слабасці іншых. На жаль, мэтады дзейнасці Камісіі *Pro Russia* пакідаюць якраз прыкрае ўражаныне: яна імкнулася пашырыць уплыў Каталіцкай Царквы сярод праваслаўных расейцаў, карыстаючы з цяжкага становішча Расейскай Праваслаўнай Царквы пасля бальшавіцкай рэвалюцыі. Прыходзіцца шкадаваць, што ўцягнутыя ў гэту дзейнасць беларускія друйскія айцы аддалі ёй свае сілы і немалыя здольнасці, а нават і жыцьцё, у часе, калі беларускі народ гібеў без сваіх пастыраў. Госпад Ісус Хрыстос пасъля свайго ўваскрасення ўстанавіў наступны парадак апостальскай дзейнасці для сваіх вучняў: „Будзеце мне съведкамі ў Ерусаліме і ўва ўсёй Юдэі і Самарыі, і аж да канцоў зямлі“ (Дз. 1:8). Беларускіх марыянаў выслалі „да канцоў зямлі“, калі ў іхнім „Ерусаліме“, г. зн. у Беларусі, іх чакала столькі працы. І было б зразумела, калі б іх паклікалі несыці Добрую Вестку людзям, якія ня чулі пра Хрыста, але ж іх паслалі „навяртаць“ хрысьціянаў...

Ёсьць адна справа, у якой друйскія марыяне ня могуць пазыбегнуць адказнасці. Гутарка ідзе пра брыльянтавае калье, якое княгіня Магдалена Радзівіл падаравала на заснаваныне беларускай грэка-каталіцкай калегіі ў Рыме. Друйскія марыяне скарысталі яго для сваіх мэтаў, не палічыўшыся з во-

¹⁶⁸ „Mgr d'Herbigny fit nommer évêque titulaire d'Olympe un religieux d'une petite Congregation dont le centre était à Druza en Lithuanie, le P. Pierre Bucys... restaurateur de son Institute que Mgr d'Herbigny voulait pousser vers l'apostolat en Russie“. С. Королевский. *Métropolite André Szeptycki*, Rome 1964, p. 255).

ляю ахвярадаўцы¹⁶⁹. Сёньня бессэнсоўна разважаць, як бы раззвівалася справа Уніі, калі б беларусы мелі свой съціплы асяродак у Рыме. Друйскія марыяне не далі яго стварыць. Гэтым яны зрабілі беларусам вялікую крыўду і нанесьлі шкоду справе адраджэння Уніі¹⁷⁰.

Айцец Леў Гарошка ў лісіце за 27 чэрвеня 1954 г. пытаўся ў айца (будучага біскупа) Сіповіча: „Ці ўсе калісь выселеныя з Другі айцы і клерыкі былі ўсходняга абраду, ці былі такжа і лацінскага?“ Сіповіч адказаў 29 чэрвеня: „Друйскія кляштары быў наскрэб лацінскага абраду. Там не было ані ўсходняй капліцы, ані рызаў. Толькі некаторыя айцы (Абрантовіч, Цікота, Найлівіч К., Падзява Тамаш) прынялі ўсходні абраад, але яны працавалі ня ў Другі, а ў Харбіне“. Гэты аўтарытэтны адказ павінен раз і назаўжды пакласыці канец розным згадкам пра ролю Друйскага кляштару ў спробах адраджэння Грэка-Каталіцкай Царквы ў Беларусі¹⁷¹.

¹⁶⁹ Гл. вышэй, сс.87—90.

¹⁷⁰ Дзеля справядлівасці неабходна зазначыць, што паводле наяўных пісьмовых дакументаў, у гэтай прыкрай справе былі замешаныя толькі трох асобы: айцы Абрантовіч і Цікота і біскуп Пётра (Францішак) Бучыс. Пра дачыненіне да яе іншых друйскіх марыянаў нічога не вядома.

¹⁷¹ Для прыкладу, Я. Трацяк піша: „Характэрнай рысай бел. М(арыянаў) у Другі, Вільні, Харбіне, Лондане з'яўляецца ўсходні (грэка-каталіцкі) абраад“ (гл. ягоны артыкул „Марыяне“, Энцыклапедыя гісторыі Беларусі, т. 5, Менск, 1999, с. 84; тое самае ў даведніку *Рэлігія і Царква на Беларусі*, Менск, 2001, с. 196). Пры нагодзе варта заўважыць, што а. А. Надсан ніколі ня быў марыянінам. Цікава, што легенда пра ўсходні абраад у Другі зьяўлілася даволі рана. Канстанцыя Скірмунт пісала біскупу Бучысу 13 жніўня 1933 г.: „Генэралам закону марыянаў ўсходняга абраду — як Дарагі Айцец напэўна ведае — быў абраны кс. Цікота“. На гэта Бучыс адказаў: „Айцец Андрэй Цікота, наш новы генэрал, з агульнага ліку 430 падуладных мае толькі пяць асобаў ўсходняга абраду, у тым ліку працівника Абрантовіча і мяне, апошнія 425 належаць да абраду лацінскага, як і сам айцец Цікота“. Іншыя трох марыяне ўсходняга абраду, пра якіх згадвае Бучыс — гэта айцец Германовіч і два „рускіумскія“ студэнты, Казімер Найлівіч і Тамаш Падзява, якія рыхтаваліся да працы сярод расейцаў. Насамрэч Абрантовіч і Германовіч

Варта зьвярнуць увагу таксама на тое, што грэка-каталіцкі съятар і гарачы беларускі патрыёт Леў Гарошка меў вельмі цьмянае ўяўленыне пра Друйскі кляштар, калі наагул чуў пра яго перад 1939 г. Ня выключана, што ён упершыню ўведаў пра Другу толькі ў 1945 г. у Рыме, дзе апынуўся пасьля вайны і сустрэўся з айцом Сіповічам.

Шмат каго абурыла высяленьне беларускіх марыянаў з Другі і Вільні. Сярод тых, хто выступіў у іхнюю абарону, быў рэдактар польскага часопіса *Oriens*, езуіт а. Ян Урбан. У жнівенскім нумары ён надрукаваў зъмястоўны артыкул *Monachomachia w Drui* (Змаганыне з манахамі ў Друі), у якім паказаў, што высяленьне марыянаў з Другі супярэчыла артыкулу ХХ канкардату між Польшчай і Апостальскім Пасадам¹⁷². Айцец У. Талочка, пішучы пад псэўданімам „P. Kontryuba“ ў часопісе *Przegląd Wileński*, абвінаваціў польскія каталіцкія духоўныя ўлады (а значыцца, ускосна Ялбжыкоўскага) у tym, што яны прадалі польскай адміністрацыі беларускіх марыянаў так, як некалі біблейнага Язэпа прадалі ягоныя браты: „Выступленыне адміністрацыйных уладаў сёлета супраць марыянаў як у Друі, так і ў Вільні падрыхтавалі і аблегчылі пэўныя царкоўныя колы, якія ўвесь свой аўтарытэт і ўсе сродкі, якія мелі ў сваім распараджэнні, кінулі на справу дэнацыяналізацыі беларусаў <...>. Даўк не ваявода, ані стараста браслаўскі, ні нават той ці іншы начальнік аддзелу бяспекі, зъяўляюцца ў сапрауднасьці вінаватымі ў высяленьні беларусаў марыянаў з Другі і Вільні <...>. Біблейскага Язэпа прадалі ўласныя браты“¹⁷³.

заставаліся съятарамі рымскага (лацінскага) абраду і толькі атрымалі дазвол служыць ва ўсходнім абраадзе на час сваёй працы сядра расейцаў у Харбіне.

¹⁷² Jan Urban. „Monachomachia w Drui“, *Oriens*, No. 4, Warszawa, 1938, s. 118—120.

¹⁷³ P. Kontryuba. „Pokłosie nagonki na Marianów w Drui“. *Przegląd Wileński*, No. 4—5, Wilno, 1938, s. 6. Айцу Талочку давялося пацирпець за гэты артыкул. Архібіскуп Ялбжыкоўскі зразумеў вельмі добра, каго аўтар меў на ўвазе пад „братаў“, якія прадалі Язэпа. Айцец Віктар Шутовіч пісаў 30 каstryгніка 1938 г. айцу Хрызастому Тарасевічу ў Ляйль каля Чыкага: „Да кс. Талочки бяруся я цяпер адпісваць ліст. Ён у бядзе, што яму арцыбіскуп забараніў пісаць

Побач з абурэньнем і пратэстамі пачуліся і крытычныя гаслі, асабліва з беларускага боку. Айцец Адам Станкевіч у лісьце да а. Германовіча за 7 кастрычніка 1938 г. пісаў: „Як ён (Цікота — А.Н.) быў у Вільні, дык мы з ім разважалі аб тым, што ягоная «палітыка» шмат у чым не вядзе да мэты. Праўда, гэта цвердзіў я, а ён не згаджаўся, але факты, здаецца, падтрымліваюць маю тэзу. Знача, на мой погляд, ён мусіць сваю гену «палітыку» перагледзець і сёе-тое зъмяніць“. Некаторыя нават усумніліся ў мэтазгоднасці беларускіх рэлігійных законных фундацыяў тыпу друйскай. У лісьце да а. Хрызастома Тарасэвіча ў Ляйль калі Чыкага за 15 кастрычніка 1938 г. а. Віктар Шутовіч пісаў: „У гэты момант я сумняваюся, ці беларускія законінкі калі што добра га зробяць для свайго народу. Я гэта бачу па марыянах. Цікота мой калега і ён поўны жыцьця і сілаў. Многа рабіў для беларусаў, пакуль ня стаўся законінкам. Закон яго пераламаў на нейкага касмапаліта. У Другі ён больш працаваў для палякаў, як для беларусаў. А заплацілі яму за гэта толькі кпінамі і балотам. Цяпер ён, як і ты (Тарасэвіч — А. Н.), выгнаны з роднага краю і недзе туляецца па шырокім съвеце. Ягоныя законінкі беларусы таксама ў разгонцы, ані воднага няма ў родным краі! Вось табе і закон нае жыцьцё для беларусаў!“

Крытыка вострая, але небеспадстаўная. Як ужо згадвалася ў пачатку, жыхары Другі перад прыйсьцем туды айцоў марыянаў вызначаліся даволі моцнай беларускай нацыянальнай сувядомасцю. Сярод іх паспяхова развівалася беларускае рэлігійнае і грамадзкае жыцьцё. Але яно паволі заняпала са зъяўленьнем марыянаў. Пра гэта пісала ў 1930 г. група прыхільніх да кляштару друйскіх парафіянаў, жадаючы, відаць, абараніць айцоў марыянаў ад абвінавачваньня ў „беларускім

агулам у газэты і абяцаў яму 10 дзён рэкалекцыяў, калі не паслухае гэтага. Я ў пісьме буду пацяшаць яго і параджу яму, каб ён быў асьцеражнешы з арцыбіскупам. Я чытаў тое, што ён напісаў, баронячы марыянаў у Другі. Там вельмі далікатна закрануты арцыбіскуп. Але ён надта чулы на тое, што праціўнае аб ім напішыцца ў газэце“.

15 сінэжня 1938 г. віленскі ваявода Бацянскі выселіў з Вільні айцоў Уладзіслава Талочку і Адама Станкевіча.

нацыяналізме“: „Глянем цяпер на працу гэтых «заядлых беларусаў» на нацыянальным полі. Цьвердзім катэгарычна, што ад часу прыезду кс. супэрыёра (г. зн. Цікоты — А.Н.) у Другую, без ягонага ўдзелу не адбылася ніводная арганізацыя, ніводзін камітэт. Калі ў 1925 г. віленскія часопісы паведамлялі, што «з прычыны варожай агітацыі кс. Цікоты ў Другі не адбылася ўрачыстасць з траўня», тады якраз а. Цікота быў скарбнікам арганізацыінага камітэту, меў у касе 580 злотых і, згодна з пастановаю камітэту, купіў польскія падручнікі для бедных сялянскіх дзетак, а вучні гімназіі пад кіраўніцтвам сваіх настаўнікаў выканалі львіную частку праграмы ўрачыстасці. Хто ня ведае Другі перад заснаваньнем гімназіі, таму цяжка зразумець, у якой меры Друйскі кляштар ёсьць распаўсюднікам польскай культуры на нашым памежжы (*na naszych Kresach*). Урачыстасці, даклады, нацыянальныя сьвяткаваныні, пастановоўкі адбываючыя звычайна ў гімназійнай залі. Хто памятае беларускія пастановоўкі з 1916 г., якія адбываліся ў адной з большых кляшторных келіяў, або пазнейшыя батлейкі, ладжаныя ў касьцёльным шпіталі, пераплітаныя беларускімі съпевамі і дэкламацыямі, або беларускія пастановоўкі ў былым народным доме ў 1919 г. («Паўлінка»), або хоць бы польскія пастановоўкі, ладжаныя ў замку перад 1925 г., і параўнае іх з польскімі ўрачыстасцямі, дакладамі і пастановоўкамі, съпевамі і дэкламацыямі, якія ладзяцца гімназіяй у гімназійнай залі, той зразумее і ацэніць вельч працы наших айцоў на полі культурна-адукацыйным. Галоўны кіраўнік гэтай працы — пачесны кс. супэрыёр Андр(эй) Цікота“¹⁷⁴.

Нешта падобнае аўтары пішуць пра рэлігійнае жыцьцё: „Таксама ў звычайныя нядзелі і сьвяты вялікая колькасць асобаў прыходзіць да Св. Сакрамэнтаў, не кажучы пра сяброў брацтваў і арганізацыяў касьцельных. Гэтыя апошнія ўсё лепш разъвіваюцца. Маём ня толькі Трэці Закон сьв. Францішка, гурткі жывога ражанца, апостальства малітвы з інtranізацыяй Сэрца Ісусавага амаль ва ўсіх хатах парафій, унутраныя місіі, але маём таксама Таварыства сьв. Вінцэнта а Паўлё, Мары-

¹⁷⁴ „Druja“, *Nasz Przyjaciel*, No. 8, Wilno, 23.2.1930, s. 8—9. Ліст падпісанілі 210 друйскіх парафіянаў, якія відавочна ўважалі сябе за палякаў.

янскую Садаліцу юнакоў. Трэба зазначыць, што ўсе гэтыя арганізацыі карыстаюцца выключна польскай моваю, ачольваюць іх палякі або полькі, карыстаюць яны з польскай парафіяльнай бібліятэкі”¹⁷⁵.

Сам а. Цікота пісаў 28 кастрычніка 1928 г. польскаму міністру ўнутраных справаў: „Наш законны дом (г. зн. кляштар — А.Н.) згодна са сваёй канстытуцыяй ня можа займацца і не займаеца ніякай палітычнай дзейнасцю, тым больш не праводзіць палітыкі «летувіска-беларускай» (закід, які нам часта робяць розныя часопісы). Ці ж дзеля таго, каб праводзіць беларускую палітыку, трэба з вялікімі намаганьнямі ўтрымліваць польскую гімназію, апложваць сем настаўнікаў палякаў, размаўляць па-польску з беларускімі дзецьмі (*mówić po polsku do dzieci wy białoruskiej*), браць уздел у польскіх патрыятычных сьвяткаваньнях, а вельмі часта кіраваць імі? Праз пяць гадоў мы не стварылі ніводнай беларускай арганізацыі, ні ценю дзейнасці, каб умацаваць нацыянальную свядомасць беларускага насельніцтва (*Przez pięć lat nie stworzyliśmy ani jednej organizacji białoruskiej, ani cienia czynnego uświadadlamiania ludności białoruskiej!*)”.

Праз дзесяць гадоў, у лісьце да папскага нунцыя ў Варшаве за 9 чэрвеня 1938 г., г. зн. пасыля першай спробы высялення марыянаў з Другі¹⁷⁶, Цікота пісаў: „У Другім парафії ёсьць нямала брацтваў і рэлігійных таварыстваў, якімі старанна кіравалі айцы (марыяне — А.Н.). Усе паседжаньні і зборкі гэтых арганізацыяў праводзіліся толькі на польскай мове. Айцец Язэп Дашута, адміністратор парафіі, шмат займаўся распаўсюдам кніг і часопісаў. Лік (падпішчыкаў) каталіцкіх часопісаў і бюлетэняў на польскай мове — некаторыя з іх тыднёвікі, а іншыя месячнікі, — даходзіць да 1000, затое на беларускай мове лік паасобнікаў каталіцкага часопіса, які выходитць два разы ў месяц, у мінулым годзе не перавысіў 10. У апошнія гады было распаўсюджана больш як 1500 малітоўнікаў на польскай мове, а на беларускай каля 20. У парафіяльной бібліятэцы ёсьць каля 1500 кнігаў, але толькі 4 з іх на беларускай мове, астатнія — на польскай”.

¹⁷⁵ Тамсама.

¹⁷⁶ Гл. вышэй зноску №14.

Згадка пра 4 беларускія кнігі ў парадкі падзеленай на 10 кнігаў. У якой з іх нават усіх твораў друйскага марыяна а. Язэпа Германовіча (Вінцкука Адважнага), які ў часе ад 1928 да 1935 г. выдаў 10 кнігаў. А што ўжо казаць пра кнігі іншых беларускіх съвятараў — Станкевіча, Свяяка, Татарыновіча, Зязюлі, Быліны, Рэшаця, або пра такі клясычны твор духоўнай літаратуры, як „Сыледам за Хрыстусам“ Тамаша Кэмпійскага ў беларускім перакладзе Ст. Грынкевіча. Пра творы клясыкаў беларускай літаратуры (Купала, Колас, Багдановіч і інш.) не даводзілася, відаць, нават і згадваць. Але вернемся да ліста а. Цікоты папскаму нунцыю: „Апроч працы чыста царкоўнай і рэлігійнай, айцы заснавалі ў 1924 годзе польскую гімназію, у якой ужывалася толькі польская мова (вылучана мною — А.Н.), усе настаўнікі, за выняткам аднаго айца, былі палякамі і, беручы пад увагу папрокі, якія рабіліся нашым айцам, налягалі на тое, каб узмоцніць польскі дух больш, як гэта звычайна робіцца ў іншых гімназіях (вылучана мною — А.Н.).

У Другі існуюць розныя польскія грамадзкія таварыствы і гурткі, якія часта ладзяць розныя нацыянальныя съвяткаванні. На ўсе гэтыя съвяткаванні запрашаліся нашыя айцы, і яны, наколькі гэта было магчыма съвятаром, бралі ў іх удзел, а часам і самі іх арганізоўвалі. *Наадварот, праз увесь час свайго знаходжання ў Другі яны не заснавалі ніводнага беларускага гуртка <...>* (вылучана мною — А.Н.). Усе айцы Друйскага дому ўзгадаваныя хутчэй у польскім духу, чым у беларускім, і таму самі бяз цяжкасця карыстаюцца польскай моваю. Прызнаючыся ў сваёй беларускай нацыянальнасці, яны ня ставяць перад сабою ніякіх нацыянальных мэтаў, а карыстаюцца беларускай моваю, каб іх лепш разумелі. Маючы заўсёды перад вачыма артыкул 180 Канстытуцыяյ (марыянскіх) <...>, айцы ніколі ня ўмешваліся ў ніякія палітычныя ці нацыянальныя справы. Таму нярэдка з боку беларускай інтэлігенцыі ім рабілі закіды, што сваёй дзеяйнасцю яны быццам уціскалі беларускую нацыянальнасць і запавольвалі ей нае разьвіцьцё (вылучана мною — А.Н.). Сапраўды, ранейшая дзеяйнасць беларускай моладзі, не падтрыманая айцамі, пас-

тупова быццам зьнікла, і ад часу зъяўленьня ў Друйскай па-
рафіі закону аа. марыянаў у ёй не было ніякіх беларускіх сцэ-
нічных пастановак ці хораў“.

Польскі езуіт а. Ян Урбан, адзін з тых, хто выступаў у аба-
рону друйскіх марыянаў, пісаў: „Калі ідзе пра катэхізацыю (на
беларускай мове — А.Н.), дык трэба дадаць, што не марыяне
першыя яе ўяўлі, бо перад іхнім прыйсьцем у Другу беларус-
кую мову ўжывалася ў казанях, і якраз пры марыянах ад яе ад-
мовіліся, пакінуўшы яе толькі ў філіяльнай капліцы“¹⁷⁷.

Балючая справа мовы ў пастырскай працы сярод беларус-
кага каталіцкага насельніцтва рымскага (лацінскага) абраду
ў Заходній Беларусі між дзявюма сусъветнымі войнамі да кан-
ца ня страціла сваёй надзённасці. Польскія каталіцкія духоў-
ныя ўлады пры падтрымцы ўраду, абапіраючыся на крыўдныя
для беларусаў артыкулы канкардату між Святым Пасадам і
Польшчай, рабілі ўсё, каб зыліквідаваць „беларускае пытань-
не“. Гэта ім не ўдалося толькі дзякуючы высілкам такіх бела-
рускіх сьвятароў, як Адам Станкевіч, Вінцэнт Гадлеўскі, Міхал
Пястроўскі, Язэп Рэштаць, Віктар Шутовіч, Ян Семашкевіч, Ст-
аніслаў Глякоўскі, Пётра Татарыновіч ды іншых (дарэчы, усе
яны былі прыхільнікамі Уніі). Яны ў цяжкіх абставінах, часта
церпячы перасыльед, аказаліся сапраўднымі пастырамі свайго
народу. Да іхняга ліку належала ю несумненна і Язэп Германовіч.
Калі ідзе пра Другу, дык яна ніколі поўнасцю беларускай ня
стала. Паступова пад ціскам яна здавала і тыя сыцілія пазы-
цыі, якія ёй спачатку ўдалося замацаваць.

Відаць, Цікота думаў, што калі ён згодзіцца на пэўныя са-
ступкі, дык польская ўлады пакінуць Другу ў спакоі. Ён забыў-
ся, што кожная саступка нахабніку робіць яго яшчэ больш на-
хабным. Калі ўжо не засталося, куды саступаць, беларускіх
айцоў выкінулі не за тое, што яны рабілі, а за тое, кім яны
былі. Між іншым, такой думкі прытрымліваліся многія прыя-
целі і ворагі друйскіх марыянаў. Пра думку а. Віктара Шутові-
ча ўжо гаварылася вышэй. Газэта *Хрысьціянская Думка* пісала:
„Нам ведама, што беларусы марыяне праз 15 гадоў вялі
польскую гімназію. Калі так, «дык за што іх выселілі?» — пы-

¹⁷⁷ J. Urban. „Monachomachia...“, s. 120 (гл. зноска №172.)

таецца *Kurier Wileński* і кажа: «Ня ведаем, але мы хацелі бы ведаць»¹⁷⁸. Варожая да беларусаў віленская „эндэцкая“ газета *Głos Narodowy* дала ясны адказ на гэтае „за што“: „Польшча мае зашмат меншасціцяў (больш як дваццаць адсоткаў), каб магла дазволіць стварэнне яшчэ адной. Беларусы зьяўляюцца адным з польскіх плямёнаў, і не было б сэнсу даваць згоду на тое, каб стварыць з іх народ, які не існаваў і ня будзе існаваць. Дзеля гэтага дзеянісць аа. марыянаў была безумоўна шкоднаю, і факт высяленьня іх з памежнай тэрыторыі трэба прызнаць як дадатны“¹⁷⁹. Нейкі „Сьведка“ ў газэце *Kurier Wileński* выступіў у абарону друйскіх марыянаў, але наўрад ці такая абарона магла прынесці шмат радасці беларусам: „Такая руплівасць пра Польшчу ёсьць у блудным коле, бо аа. марыяне ня толькі не былі шкоднымі для польскасці, але на самреч пашибралі польскасць. Мелі польскую гімназію і вучылі толькі па-польску. Ладзілі і бралі чынны ўдзел усіх нацыянальных урачыстасцях ад хвіліны свайго прыезду ў Друю і г. д.“¹⁸⁰. Такім чынам, выглядае, што пытанье павінна было быць не за *что*, а чаму выселілі.

Іронія ў tym, што палякі, занятыя змаганнем з манаҳамі, ня бачылі сапраўднай пагрозы, якая навісла над іхнай краінай. Крыху больш як праз год пасля драматычных падзеяў у Друі, 1 верасня 1939 г., выбухнула нямецка-польская вайна, і праз два тыдні Польская дзяржава перастала існаваць. Бела-

¹⁷⁸ „Jaśče Druja“. *Chryścijanska Dumka*, No. 18, Vilnia, 20.6.1938, s. 6.

¹⁷⁹ „Polska ma zbyt dużo mniejszości (dwadzieścia kilka procent) żeby mogła pozwolić na tworzenie z nich jeszcze jednej. Białorusini są jednym z plemion polskich, i nie miałyby sensu zgadzać się na tworzenie z nich narodu, który nie istniał i nie będzie istniał. Dlatego też działalność OO Marianów była bezwzględnie szkodliwa i fakt ich usunięcia z terenu granicznego należy uznać za pozytywny“ (S.L. „Sztab separatystów w klasztorze“. *Głos Narodowy*, Wilno, 22.6.1938).

¹⁸⁰ „Tą gorliwość o Polskę jest w błędnym kole, bo oo. marianeie nie tylko że nie byli szkodliwymi dla polskości, ale polskość faktycznie szerzyli. Gimnazjum mieli polskie i tylko po polsku uczyli. Urządzali i brali czynny udział we wszystkich uroczystościach narodowych od chwili przybycia swego do Drui i t.d.“ (Świadek. „Co słyszać w Drui“, *Kurier Wileński*, Wilno, 24.6.1938).

русам прыйшлося перажыць шмат цяжкіх момантаў, але ад польскага панаванья ў іхній краіне засталіся толькі прыкрыя ўспаміны.

Ужо раней згаданы Язэп Найдзюк, рэдактар часопіса *Шлях Моладзі*, пісаў у *Хрысьціянскай Думцы* ў 1936 г., што айцы марыяне „многа працуець для Каталіцкага Касцёла, толькі, на жаль, ня ў родным kraю, толькі не сярод беларусаў“¹⁸¹.

У ліпені 1937 г. *Хрысьціянская Думка* пісала, што „айцы марыяне ў Другі, нягледзячы на сваю беларускасць, бадай выключна працуець па-польску і гэтым самым для польскасці“¹⁸².

Выгнаны з Другі айцец Казімер Смулька ў размове з клерыкамі Чэславам Сіповічам і Антонам Падзявам 8 ліпеня 1938 г. сказаў: „Што прасъледуюць нас, гэта добра, толькі дрэнна, што за самую ідэю нацыянальную. А мы для яе беспасярэдня ніколі не працавалі“.

Газета *Крыніца* пісала 10 траўня 1940 г.: „аднавіцель марыянскага закону арцыб. Ю. Матулевіч беларусаў марыянаў, так як іншых народнасцяў, празначыў працаўцаў сярод свайго народа. Аб гэтым съведча марыянская канстытуцыя. Тым часам, гэтыя беларускія марыяне знаходзяцца ўсюды, толькі ня ў Вільні. Айцы марыяне, асабліва айцец Язэп Германовіч, мелі вялікі ўплывы на беларуское каталіцтва і нават праваслаўнае грамадзтва. Сяньня тут у Вільні яны былі б дужа патрэбны і карысны. Тым часам напр., а. Я. Германовіч прымушаны ча-мусыці сяньня аставацца аж у Харбіне“¹⁸³.

Як заўважаў сам айцец Германовіч (Вінцук Адважны), „Аднавіцель закону (марыянаў — А.Н.) біскуп Матулевіч <...> загадаў сваім законным братом ісъці ў народ, несыці і апавяданць Евангельле ўсім і ўсюды, где будуть найбольшыя патрэбы і куды іх Касцёл пашле. Колькі магчыма, аднак, ісъці трэба передусім да народу свайго (вылучана мною — А.Н.), вучыць сваіх, асабліва простых, найпрасцейшых і апушчаных“¹⁸⁴.

¹⁸¹ Гл. вышэй зноски №138.

¹⁸² Гл. вышэй зноски №143.

¹⁸³ М.К. „Cas parpravic kryždu“, *Krynica*, No. 37, Vilnia, 10.V.1940, s. 1.

¹⁸⁴ В. Адв. „Друя. Кляштар Айцеў Марыянаў“, *Беларускі календар на 1932 год*, Вільня, 1932, с. 62.

Гэтыя слова ён напісаў амаль напярэдадні свайго выезду ў Харбін у 1932 годзе...

Вярнуўшыся з Харбіну ў Вільню ў 1936 г., айцец Германовіч пісаў ананімна ў *Хрысьціянскай Думцы*: „Цешымся з таго, што беларусы трапляюць слаўна змагаща там, гдзе ўсе апускаюць рукі. Але як жа нам сумна, што адрывающа ад роднай нівы найлепшыя працаўнікі! Наш апушчаны Народ патрабуе сам ратунку. «Шкада мне гэтага народу!...» Хто ж яму, спрагненаму слова Божага, гэтага «штодзённага хлеба», паслужыць у патрэбе, калі сыны ягоныя едуць на Далёкі Ўсход?“¹⁸⁵

Праз дваццаць трох гады, 9 лістапада 1959 г., той самы а. Германовіч у Рыме ў справаздачы пра дзейнасць Харбінскай місіі выказаўся такім чынам: „Мы, марыянскія законынікі, прызначаныя для місіі ў Харбіне, усе былі беларускай нацыянальнасці і працавалі для Бога і Царквы, і для бацькаўшчыны <...> чужой, менавіта расейскай, што была ад вякоў нам варожая“¹⁸⁶.

Іншы былы друйскі марыянін, айцец Язэп Дашута, пісаў 15 ліпеня 1963 г. біскупу Чэславу Сіповічу з Польшчы: „Жутка нам, што ня можам працаўаць сярод сваіх і вам памагаць, але затое працуем цэлай душой для нашых братоў поль(скіх)“.

Блаславёны Юры Матулевіч заснаваў Друйскі кляштар „*pro alborussis*“ (для беларусаў). Ягоныя наступнікі ў марыянскім законе (Бучыс) і на Віленскім пасадзе (Ялбжыкоўскі), хоць і зыходзілі з дыямэтральнай супрацьлеглых пазыцыяў, абодва палічылі выгодным забыцца на гэтыя слова заснавальніка. Такім чынам, друйскім айцом, у чыёй адданасці Хрысту, Ягонай Царкве і свайму народу нельга сумнявацца, давялося ахвяраваць свае сілы, здольнасці і нават жыцьцё — у Другі, Харбіне і Варшаве — „*pro patria aliena*“...

¹⁸⁵ „Z Dalokaha Uschodu“, *Chryścijanskaja Dumka*, No. 9, Vilnia, vierasień 1936, s. 7.

¹⁸⁶ „<...> laboravimus pro Deo et Ecclesia, et pro patria... aliena, scilicet russa, quae a saeculis fuit nobis inimica“ (Hermanovič Joseph. *Relatio de statu et abolitione Missionis Catholicae Ritus Byzantino Slavi in Man-ciuria*, Romae, 9.11.1959, p. 10). Машынапісная копія знаходзіцца ў Бібліятэцы Ф. Скарыны ў Лёндане.

ПАКАЗЬНІК ІМЁНАЙ

- Абрампальскі 42
 Абрантовіч Фабіян (Абрантович
 Фавіан) 5, 12, 24, 25, 73, 77—89,
 91, 92, 95, 96, 98, 100, 102, 121,
 130, 131, 136—141, 143
 Адамовіч Вінцэнт 72
 Адважны Вінцук, псэўд., гл. Язэп
 Германовіч
 Аксютовіч Казімер 121
 Акуліч Казімер (псэўд. *Testis*) 70, 94
 Аніськовіч Антон 99, 100
 Аніськовіч Казімер, брат Антона
 Аніськовіча 128, 131
 Аношка Вячаслаў 97, 118, 140
 Багдановіч Максім 148
 Багдановіч Янка 14, 15, 17
 Баговіч Антук, брат Міколы
 Баговіча 57
 Баговіч Мікола (Станіслаў) 57, 109
 Бародзіч Юзэф (Borodzicz Jósef) 34,
 35, 38—53, 55, 56, 58, 64, 127
 Батура Съцяпан 14, 35, 116
 Бацянскі Людвік 120
 Берняковіч Уладзіслаў 112
 Бобіч Іадльфонс (псэўд. Пётра
 Просты) 11, 34, 35, 53, 54, 110
 Болтуць Аляксандар 25
 Борымікі Міхал 30, 117
 Бранікоўскі Казімер 54, 55, 58—65, 89
 Бучыс Францішак (Пётра) 5, 30, 31,
 54, 55, 57—60, 65, 67, 76—83, 85,
 87—89, 91—98, 100, 102—104,
 106—108, 130—132, 134, 135,
 137, 140—142, 152
 Быліна Янка, псэўд., гл. Семаш-
 кевіч Ян
 Вайдзік Леан 127
 Ванцюс 98
 Васілеўскі Ясь 73
 Ветрагон Лявон псэўд., гл. Язэп
 Германовіч
 Вітаўт Вялікі 113
 Войтчак Эдуард 72
 Высакінскі Маркел 71, 72
 Вяжбіцкі Віктар 28
 Гадлеўскі Вінцэнт 35, 114, 128, 149
 Гайдзель Язэп 112
 Гайдзель Пётра 112
 Гапановіч Васіль 73
 Гарошка Леў 140, 143, 144
 Гаспары Петра 136
 Германовіч Антаніна, сястра Язэпа
 Германовіча 119
 Германовіч Язэп (Hermanovič
 Jazep, Юзік; псэўд. Вінцук
 Адважны, Лявон Ветрагон) 57,
 18, 20, 75, 77, 82—85, 87, 92,
 97—100, 109—119, 121—124,
 129, 130, 132, 133, 136—138,
 145, 148, 149, 151, 152
 Глёнд Аўгуст 70, 71
 Глякоўскі Станіслаў 30, 149
 Грынкевіч Станіслаў 112, 135, 148
 Грышкевіч Францішак 77
 Гуз Райманд 121, 122
 Дабруцкі О. 41
 Дамброўскі Антон 71
 Дашута Язэп 5, 20, 30, 55, 57, 58,
 117—121, 147, 152
 Драздоўскі Фэлікс 75
 Дуброўскі Антон 140
 Дэрбіні Мішэль (Michel d'Herbigny)
 69, 71, 76, 84, 92—94, 103, 107,
 108, 141, 142
 Еўтэ Ванда 14
 Ермалковіч (Ярмалковіч) Віктар 17,
 112
 Жаброўскі Лявон 52
 Жаўняровіч Віктар 17
 Журня Фэлікс 6, 133
 Забайдза-Суміцкі Міхась 113, 116
 Зубко Антон 36
 Зязюля Андрэй, псэўд., сапр.
 Астрамовіч Аляксандар 148
 Зянкевіч Антон 8, 10, 12, 13, 18, 19,
 24, 32—35, 69, 87
 Івіцкі Вітаўт 25, 81
 Ісаевіч 36

- Канtryба П., псэўд., гл. Талочка
Уладзіслáў
- Каraleўскі Кірыл, псэўд., гл.
Шарон Жан
- Каруза Павал 42
- Карэва (Korewo) 48
- Каравіт Францішак 80, 86
- Каўнацкі П. 56
- Кашыра Юры (Георгій, Юрка) 101,
102, 108—110, 117, 121, 122, 135
- Клімовіч Адольф 77, 116
- Кнэблейскі 93, 94
- Колас Якуб 37, 148
- Корбут 120
- Крушина П. 21
- Крывічанін Васіль, псэўд., гл.
Сіповіч Чэслáў
- Кулак Казімер 31, 95, 96, 117, 137
- Кулеша Эўгеніюш (Я. Кулеша) 125,
127
- Кумша Антон, псэўд., гл. Цьвяч-
коўскі Антон
- Купала Янка 5, 148
- Курцеў Кірыла Сыцяпан 93
- Лазінскі Зыгмунт 24—26, 28, 73,
86, 87
- Ламачáўскі 36
- Лапацінскі 3537
- Левандоўскі Уладыслаў 29
- Леваш Антон 77
- Ледахоўскі Уладзімер 107
- Луцкевіч Антон 109, 112
- Лысік Уладыслаў 108, 117, 120, 121
- Любянец Каараль 44, 118
- Ляёля Ігнат 100, 101
- Ляшчэвіч Антон 135
- Мажонас Уладыслаў 80
- Малецкі Язэп 17, 18, 129
- Мальчáўскі С. 37, 38
- Малюкевіч Зыгмунт 46, 47
- Маскалік Міхась 140
- Матулеўіч Юры 5, 8—10, 14, 19, 20,
22, 24, 25, 34, 56, 57, 64—67, 69,
76, 84, 91, 110, 136, 138, 151, 152
- Матусевіч Алаксандр 112
- Мацкевіч Станіслаў 74
- Машара Міхась 119
- Мікель Анджэл 115
- Мельнікаў 36
- Міхалькевіч Казімер 24, 26, 28
- Мураўёў Мікалай 121
- Мэйштовіч Алаксандр, бацька
Валераяна Мэйштовіча 74
- Мэйштовіч Валерыян (Meysztovicz
Walerian) 31, 74
- Мятла Пётра 35
- Найдзюк Язэп, (псэўд. Цыпрыя-
новіч Станіслаў) 111, 151
- Найловіч Казімер (Кузьма) 102,
104—106, 108, 130, 132, 143
- Неманцэвіч Антон 71, 72, 140
- Падзява Антон (Антук), малодшы
брат Тамаша Падзявы 112, 122,
135
- Падзява Тамаш (Podziawo Tomasz)
6, 15, 16, 40, 102—106, 108, 130,
132, 133, 143, 151
- Пазняк Ян 116
- Панько Ян 86, 140
- Партнягін Павал 132
- Пачопка Баляслаў 110, 140
- Пачэльлі Эўджэніё 71
- Пій X 11
- Пій XI 8, 68, 69, 92, 94
- Пій XII 129
- Плятон 37
- Просты Пётра, псэўд., гл. Бобіч
Ідэльфонс
- Пшазьдзецкі Гэнрык 26, 29
- Пятробускі Міхал 149
- Радзівіл Магдалена (княгіня
М. Радзівіліха) 87—90, 142
- Рак-Міхайлоўскі Сымон 35
- Раніца Паўла, псэўд. 110
- Рафальскі 48
- Рачкевіч Уладыслаў 16, 39, 44, 45,
49, 50, 57
- Роман Валерыян 18
- Роп Эдуард 12, 13
- Рыхтар Віктар 70
- Рэжыс Піліп дэ 130
- Рэклайціс Казімер 27, 28, 30
- Рэшаць Язэп 24, 30, 77, 111, 148, 149
- Савіцкі Адам 38
- Савіцкі Язэп 52

- Свяяк Казімер, псэўд., гл. Стаповіч
Канстантын
Семашкевіч Ян (псэўд. Янка
Быліна) 148, 149
Сінчэра Люіджы 65, 69
Сіповіч Пятрусь, брат Чэслава
Сіповіча 127
Сіповіч Чэслаў (иеродиакон
Вячеслав, псэўд. Васіль Крыві-
чанін) 57, 17, 112, 113, 121, 122,
125, 127, 128, 130—134, 138, 143,
144, 151, 152
Скарына Францішак 7, 14, 15, 19,
111, 133, 135
Скірмунт Канстанцыя 73, 95
Смулька Казімер 19, 20, 30, 51, 89,
121, 122, 151
Сталін Іосіф 132
Станкевіч Адам 11—13, 34, 35, 73,
75, 96, 109, 110, 112, 113, 116,
117, 119, 123, 124, 138, 144, 148,
149
Стаповіч (Стэповіч) Альбін, брат
Казімера Свяяка 42, 112
Стаповіч (Стэповіч) Канстантын
(псэўд. Казімер Свяяк) 42, 67, 68,
75, 109, 112, 118, 148
Сулкоўскі Міхал 87
Сушынскі 85
Сълемп Ян 54
Сыліпій Язэп 78
Сэррафім Сароўскі 78
Сямашка Іосіф 35—37
Сямёнаў 36
Сямяцкі Трахім 73
Талочка Уладзіслаў (Уладзімер,
Уладақ, псэўд. П. Кантрыба) 32,
75, 78, 86, 87, 96, 111, 144
Тарасевіч Ян Хрызастом 71, 123,
126, 145
Тарашкевіч Браніслаў 35
Татарыновіч Пётра 135, 148, 149
Трэпка Антон 112
Трэцякевіч Лявон 141
Трэян 113
Туранак Юры 6, 7
Testis, псэўд., гл. Акуліч Казімер
Уласаў фон Вальдэнберг Віктар 139
Урбан Ян 112, 144, 149
Ушыла Ян 24
Флярыды Улісэ Алесіё 66
Фульман Марыян 26
Хамёнак Віталіс 5, 10, 19, 20, 23,
46, 54, 89, 121, 122
Цікота Андрэй 5, 8—10, 13—16,
18—20, 22, 24—29, 35, 37, 38, 40,
44, 46—48, 51, 54, 61—64, 73, 77,
78, 81—86, 88, 89, 91, 95, 98,
101—104, 107—110, 113, 115—117,
119—121, 125—128, 130—132,
138, 143, 148, 149
Цыпрыяновіч Станіслаў псэўд., гл.
Язэп Найдзюк
Цывячкоўскі Антон (псэўд. Антон
Кумша) 112, 113, 128, 129
Чарнэцкі Мікола 96, 97
Чарніўскі Францішак 77, 82
Шале Поль (Paul Chaleil) 130, 132
Шалёнжак Адольф 26
Шаптыцкі Андрэй 72, 78, 98, 131
Шарон Жан (Jean Charon, псэўд.
Кірыл Карапеўскі) 141
Шутовіч Віктар 30, 35, 123126, 145,
149
Шутовіч Ян 109, 116
Шчорс Мікола 134
Шыдлоўскі Кастусь 6, 14
Шымкевіч Зянон 140
Шырма Рыгор 113, 116
Эліаш Станіслаў 120
Юхневіч Канстантын 42
Якоўскі Уладзімер 52, 66
Ялбжыкоўскі Рамуальд 26, 28—32,
34, 38, 40—42, 44, 46, 49, 51, 52,
54—56, 62, 73, 74, 77, 81, 84, 99,
100, 108, 116, 126, 127, 140, 144, 152
Ян Павал II 135
Янікоўскі Станіслаў 76
Янкоўскі 36
Яўрэінаў Аляксандар 130

ГЕАГРАФІЧНЫ ПАКАЗЫНІК

- Алімп 93, 142
 Альбэртын 70—72, 78
 Альпень 70, 97
 Амэй 92, 141
 Амерыка 70, 71, 108
 Англія 76

 Бабровічы 70
 Байкал 132
 Барадзенічы 35
 Беларуская Савецкая Рэспубліка 24
 Беларусь 11, 16, 48, 67, 73, 78, 82,
 84, 86—88, 95, 100, 101, 119, 129,
 133, 135, 137—140
 Беласток 73, 125
 Бельскі павет 73
 Беразьвetch 37, 87
 Braslaўskі павет 39, 41
 Braslaўščyna 12
 Брындызі 109
 Бэльгія 92, 107
 Бэрлін 98, 93
 Бяляны 100

 Валынь 104
 Варапаева 40, 122
 Варкута 129
 Варшава 13, 16, 18, 48, 79, 85, 100,
 122, 125, 126, 128, 130, 133—
 135, 147, 152
 Ватыкан 70, 76, 92, 94, 107, 115
 Ваўкавыск 97
 Ваўкавыскі павет 97
 Велеград 77
 Вілейскі павет 87
 Віленшчына 18, 34, 74, 117
 Вільня 8, 9, 11, 15, 16, 19, 22, 28,
 47, 86, 89, 99, 101, 108—110, 116,
 117—120, 122—126, 128, 129,
 138, 140, 143—145, 151, 152
 Віцебшчына 12
 Вялёна (Vileni) 67, 77
 Вялікабрытанія 133
 Вялікае Княства Літоўскае 95
 Вялікая Лапеніца 97

 Галіццыя, Галіччына 70, 74, 96
 Гальшаны 112
 Германавічы 12
 Глыбокае 19

 Далёкі Ўсход 95
 Далятычы 70, 86, 92, 118
 Дзедзін 120
 Дзедзінкі 128
 Дзісенскі павет 39, 41
 Дзісеншчына 12
 Дзісна 11, 12, 87
 Дзьвіна 34, 11, 12
 Друйка 11
 Друга 8, 10—12, 14, 15, 18, 20, 22,
 26, 27, 29, 33, 35, 37, 40, 43—45,
 47, 48, 51, 53, 55, 57, 59—63, 65,
 66, 77, 80—82, 84, 85, 87—92,
 100—103, 108—110, 116—122,
 125—128, 131, 133—138, 140,
 141, 143—147, 149—152
 Дубна 104, 111

 Ёды 27

 Жодзішкі 35

 Заходняя Беларусь 10, 15, 17, 70,
 93, 100, 104, 118, 126, 131, 149
 Заходняя Эўропа 70
 ЗША 10, 76
 Зэльвяны 73
 Ідолты 30
 Ілья 70, 87
 Италия 34

 Кальварыя 117, 118, 123, 124
 Канстанцыянова 121, 122
 Кітай 70, 79, 84—86, 92, 98, 109
 Клецк 126
 Коўна 65, 76, 80
 Кракаў 34

 Лазоўка 120
 Ляйль каля Чыкага 126, 144, 145

-
- Латвія 10, 11, 67, 128
 Лёндан 133—135
 Леоніаль, Ляўонпаль 27, 28, 35—41
 Летува 10, 34, 76, 80, 108, 128, 135
 Ліль 141
 Літва 76, 84, 93, 141
 Лондан 143
 Львоў 78, 131
- Малькаўшчына 6, 23, 47, 119, 120
 Манчжурый 71, 79, 100, 112, 138
 Марсылія (Марсэль?) 85
 Марыямпаль 10
 Москва 69, 95, 131, 140
 Менск 24, 63, 72, 129
 Мёры 34, 40, 50, 57
 Мікалаева 12, 13, 87
- Наваградак 24, 86, 88, 89, 126
 Нямеччына 76, 88
- Парыж 93
 Паставы, Паставы 87, 129
 Паставскі павет 41
 Перадбродзьдзе 27, 28
 Пецярбург 24, 34, 76, 87
 Пінск 25, 70, 73, 79, 81, 86—88, 95,
 97, 137
 Польская дзяржава 21, 70, 107
 Польская рэспубліка 11, 24
 Польшча 7, 8, 10, 20, 26, 29, 34, 39,
 47, 52, 54, 57, 62, 64—66, 70, 71,
 74, 80, 83, 84, 87, 91, 92, 94—96,
 119, 125, 126, 129—135, 149, 152
- Прусія 76
 Прыдруйск 12
 Пэкін 85
- Радашкавічы 126
 Расея 34, 66, 67, 69—71, 76, 79, 80,
 84, 93, 95, 101, 102, 105, 112, 137,
 141, 142
 Расна 65
 Росіца 135
 Россы 112
- Рыга 77
 Рым 11, 20, 22, 29—32, 34, 40, 44,
 55, 59, 69, 77, 79, 83, 84, 87—89,
 91, 95, 96, 98, 99, 101—104,
 106—108, 110, 126—135, 138,
 140, 142—144, 152
- Рэч Паспалітая 10
- Савецкі Саюз 28, 67—69, 108
 Саколка 125
 Сан-Рэма 34, 39
 Скужац (Skórzec) 19, 20, 25
 Слабодка 48
 Слонім 71, 78
 Слонімскі павет 97
 Слонімшчына 74
 Случчына 51, 74
 Сыбір 128
 Сьвір 122
 Свяянцянскі павет 41
 Сяродняя Літва 74
- Украіна 70, 93, 131
- Фінляндия 76
 Флярэнцыя 102
 Францыя 70, 107
 Фрыбуруг 10
- Харбін 7, 48, 76, 79—89, 91, 98—101,
 108—110, 128—132, 136—141,
 143, 144, 151, 152
- Чарэса 39
 Чыкага 123, 126
- Шальцін 128
 Шанхай 85, 92
 Швайцарыя 10
 Шкунцікі 27
 Шэвэтоны 92
- Эстонія 71
 Эўропа 93

ЗЪМЕСТ

Уступнае слова	5
, <i>Pro alborussis</i> “	8
Пад ціскам	24
Бародзіч	34
,“Абмежаваць беларушчыну да мінімуму“	52
Паміж молатам і кавадлам	65
Харбін, Харбін...	76
,“Надо для русских пока что работать...“	91
Дарога ў нікуды	107
,“Раскіданае гняздо“	117
Лёс выгнанынікаў	128
, <i>Pro patria aliena</i> “	136
Паказынік імёнаў	153
Геаграфічны паказынік.....	156

**БІБЛІЯТЭКА
БЕЛАРУСКАГА ГІСТАРЫЧНАГА АГЛЯДУ**

Выйшлі з друку

1. Франц Кушаль. Спрабы стварэння Беларускага войска. Менск, 1999. 166 с.
2. Сымон Кандыбоеўч. Разгром нацыянальнага руху ў Беларусі. Мінск, 2000. 160 с.
3. Але́сь Бе́лы. Хроніка „Белай Русі“. Нарыс гісторыі адной геаграфічнай назвы. Мінск, 2000. 238 с.
4. Людміла Хмяльніцкая. Гісторык з Віцебска (жыццяпіс Аляксея Сапунова). Мінск, 2001. 256 с.
5. Плявон Юрэвіч. Вырваныя бачыны: да гісторыі Саюзу Беларускай Моладзі. Мінск, 2001. 214 с.
6. Слуцкі збройны чын 1920 г. у дакумэнтах і ўспамінах. Мінск, 2001. 374 с.
7. Мікола Панькоў. Хроніка беларускага жыцця на чужыне. (1945—1984 гг.). Мінск, 2001. 332 с.
8. Юры Туранак. Беларуская кніга пад нямецкім кантролем (1939—1944). Мінск, 2002. 144 с.
9. Вітаўт Тумаš. Выбраныя працы. Мінск, 2002. 246 с.
10. Плявон Юрэвіч. Літаратурны рух на эміграцыі. Мінск, 2002. 244 с.
11. Юліуш Бардах. Штудыі з гісторыі Вялікага Княства Літоўскага. Мінск, 2002. 459 с.
12. Райнэр Лінднер. Гісторыкі і ўлада: нацыятыворчы працэс і гістарычная палітыка ў Беларусі XIX—XX ст. Мінск, 2003. 540 с.
13. *Бернгард К'яры*. Штодзённасць за лініяй фронту: Акупацыя, калабарацыя і супраціў Беларусі (1941—1944 г.). Мінск, 2005. 390 с.

Рыхтуюцца да друку

Слуцкі збройны чын 1920 г. у дакумэнтах і ўспамінах (другое дапоўненае выданыне)
 Андрэй Радаман, Віталь Галубоеўч. Ваяводскія і павятовыя ўраднікі Вялікага Княства
 Літоўскага ў другой палове XVI—першай палове XVII ст. (Спісы) (10 арк.)
 Генадзь Сагановіч. Нямецкі ордэн у беларускай гісторыі XIII—XVI ст. (10 арк.)
 Але́сь Смалянчук. Раман Скірмунт: шлях да Беларусі (6 арк.)

Навукова–папулярнае выданне

Надсан Аляксандар

Pro patria aliena.

Кляштар беларускіх айцоў марыянаў у Друі
(1924—1938)

Рэдактар: *Вольга Калацкая*

Тэхнічны рэдактар: *Віктар Аўтумшка.*
Карэктар: *Надзея Шакун.*

Падпісана да друку 26.03.2006. Фармат 60×84/16.
Папера афсетная. Гарнітура Charter. Друк афсетны.
Ум.друк.арк. 8. Ул.–выд.арк. 25. Наклад 500 экз.